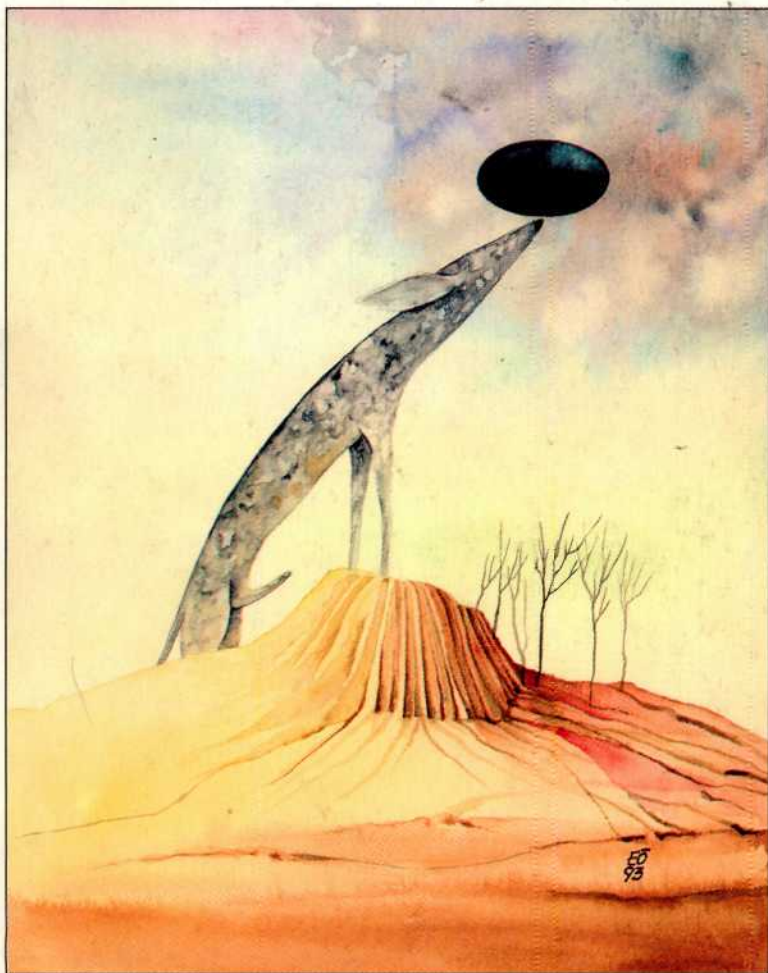

Vikerkaar

1-2/1996

Raskuspunkt: loom meie jaoks ja omaette. Lugusid loomadest – **Andres Vanapa, Rein Taagepera, Mihkel Mutt, Claudius Aelianus, Francis Ponge ja Margaret Atwood.** Loom mütoloogias (**J.L. Borges**); kirjanduses ja kunstis (**Maie Kalda**); teoloogias (**Fanny de Sivers**); rahvakultuuris (**Robert Darnton**) ja moraalis (**Mary Midgley** ja **Tiiu Hallap**). **Konrad Lorenz** ja **Juri Lotman** looma ja inimese tavade erinevusest ja **Jakob von Uexküll** looma aegruumist. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 11. aastakäik.
Jaanuar-veebuar, 1996. Nr. 1-2.

SISUKORD

James Dickey Loomade taevas **1**

Francis Ponge Herilane **3**

Andres Vanapa Igavene must koer ja
paatjaspunane kass **11**

Margaret Atwood Luulet **28**

Mihkel Mutt Tanel ja Daniel **33**

Rein Taagepera Mintsu **45**

Claudius Aelianus Loomadest **53**

Ervin Õunapuu "Harilik intervjuu"
Vestles Raivo Kelomees **60**

Jorge Luis Borges Fantastilise zooloo-
gia käsiraamat **67**

Maie Kalda Tammsaare, Koorti ja Wi-
ralti loomad **85**

Robert Darnton Tööliste mäss **104**

Juri Lotman Mõtlev pilliroog **121**

Fanny de Sivers Jumala loomaaed –
tuttav tundmatu maailm **125**

Mary Midgley Inimlikum suhtumine
loomadesse tulekul? **136**

Konrad Lorenz Harjumus, tseremoo-
nia ja nõidus **145**

Jakob von Uexküll Rännak läbi loo-
made ja inimeste omailmade **165**

DIXI

Tiiu Hallap Kuidas konstrueerida loo-
ma? **175**

VAATENURK

Mardi Valgemäe Rähesoofia **178**

Asta Põldmäe Hilinenud osutus aegu-
matule Leena Krohnile **180**

Kärt Hellerma Larats Kannel Soveti-
aja Jenoveva **184**

Barbi Pilvre Mees on mees on mees
187

Juhan Habicht Eesti romaan – käin
kui kurt ja pime **188**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar"; 1996.

Esikaanel: Ervin Õunapuu.
"Armastusega Martinile". Akvarell.
1993.

Tagakaanel: Ervin Õunapuu. "Riivatu
nunn". Akvarell. 1993.

✓

JAMES DICKEY
LOOMADE TAEVAS

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Siin nad on. Pehmed silmad paokil.
Kui nad olid elanud metsas,
On nad nüüdki metsas.
Kui nad olid elanud tasandikul,
Siis voogab rohi
Nende jalge all igavesti.

Kuigi neil puudub hing, on nad siiski
Päralt jõudnud, teadmata seda.
Nende tungid on puhkenud õide
Ja nad tõusevad üles.
Pehmed silmad paokil.

Et nendeväärne olla, õitseb ka maastik
Ületades, meeleheitlikult
Ületades pelgalt hädapärase:
Uhkema metsa,
Lopsakama välja.

Mõne jaoks neist
Ei oleks see õige paik,
Kui poleks verd.
Need peavad siis jahti nagu enne,
Ainult küüned ja hambad on saanud täiuslikuks,

Palju tapvamaks, kui nad uskuda suudaksid.
Nad hiilivad vaiksemalt
Ja tõmbuvad puu otsas küüru
Ja kargavad
Rammusale saagile selga.

Aastaid võib kesta
Ohjeldamatu rõõmuvoog.
Ja need, kellele peetakse jahti,
Teavad, et see on nende elu,
Nende tasu: kõndida

Puude all, ise teades,
Mis on auhiilguses nende kohal,
Ja mitte tunda hirmu.
Vaid olla nõus, alistuda.
Viies end valutult täide

Selle eluringi keskmes.
Nad värisevad, nad kõnnivad
Puu all.
Nad langevad, nad kistakse tükkideks,
Nad tõusevad üles, nad kõnnivad taas.

FRANCIS ✓ PONGE

HERILANE

(Kõrva mõtted)

*

Jean-Paul Sartre'ile } 2
ja Simone de Beauvoire'ile }

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull }

Nõtke, kassiliku lennuga kiletiivaline, – kes muide näeb välja nagu tiiger, – kelle keha on tublisti raskem kui sääsel ja tiivad ometi suhteliselt väiksemad, aga vibreerivad ja kahtlemata tugevasti kurrutatud. Iga hetk tekitab herilane vibratsioone, mille sarnaseid kärbes vajab ülikriitilises asendis (näiteks, et vabastada end meest või kärbespaberist).

Ta näib elavat pidevas kriisiseisundis, ja see muudab ta ohtlikuks. Teatav märatsus või pöörasus, mis ühtlasi muudab ta sädelevaks, sumisevaks, musikaalseks, otsekui tugevasti pingul, tugevalt vibreeriva pillikeele – mis seetõttu ka kõrvetab või nõelab, nii et kokkupuude on ohtlik.

Ta pumpab ägedalt, jõnksutades nimmekohti. Violetse või khakivärvi ploomi peal on see uhke vaatepilt: tõeline väike väljakiskumisaparaat, mis on viidud erilise täiuseni ning millel on oga. Seejuures pole see mitte punkt, kus tekiks kuldne, küpsema hakkav kärp, vaid punkt, kus (kullast ja pimedusest) tekib kärp, mis viib küpsemise tulemuse ära.

Mett sisaldav, päikeseküllane; ta kannab mett, siirupit, suhkrut; silmakirjalik ja meeveesarnane. Herilane taldriku või halvasti loputatud tassi äärel (või moosipurgi serval): vastupandamatu külgetõmme. Milline iha visadus! Kuis on nad teineteise jaoks loodud! Tõeline magnetism suhkru suhtes.

* Tõlgitud raamatust *La rage de l'expression*. Paris, Gallimard, 1976.

*

Herilase ja elektritrampi analoogia. Neis on paigal püsides midagi tumma, tegevuses olles midagi laulvat. Midagi ka lühikesest rongist, esimese ja teise klassi vagunitega, või pigem küll veo- ja haakevagun. Ja särisev trollibuss. Särisev nagu praerasv, keemia (pulbitsev).

Ja kui see puudutab, on valus. Midagi muud kui mehhaaniline šokk: elektriline kontakt, mürGINE vibratsioon.

Kuid tema keha on pehmem – see tähendab, peenemalt liigendatud – ja lend kapriissem, ohtlikum, ettenägematum kui trammide sirgjooneline kulg, mille määravad rööpad.

*

Väike ringirändav sifoon, rataste ja tiibadega kolb – nende moodi, mis teatavatel hooaegadel liiguvad talust talusse. Lendav väliköök, avalik puhastusauto: herilane sarnaneb neile sõidukitele, mis toidavad end ise ja midagi teel valmistavad, nii et nende ilmumine kätkeb imepärast elementi, kuna nende olemise mõte pole ainult liikuda paigast teise või vedada asju, vaid neil on omaenda seesmine tegevus, enamasti küllalt salapärane. Küllalt keerukas. See, mille kohta öeldakse "tal on siseelu".

...Lendav moosipada, hermeetiliselt suletud, kuid pehme, ja raske, lennul võntsuva järelkäruga.

*

Selleks et liike klassifitseerida, tuleb kinni hakata mingist kohast, osast või liikmest, ja see koht peab ka olema piisavalt kõvasti isendi küljes, et ta haarates lahti ei tule või et lahti tulles võiks isendi ära tunda ka ainult selle järgi. Nii on putukatelt valitud tiivad. Võib-olla õigusega: mina ei tea sellest midagi ega hinda kuidagi.

Hymenopterus, kiletiivaline: herilase kohta pole see sugugi halvasti öeldud. Mitte et noorte tüdrukute hüümen tõepoolest meenutaks

herilase tiibu. Ilmselt hoopis teistel põhjustel: tegu on abstraktse sõnaga, mille konkreetne pool on päritud surnud keelelt. Kuid seda-võrd, kuivõrd abstraktsus on kodustatud, läbipaistvaks muudetud konkreetsus – ühtaegu ülemeelik ja pingul, pretensioonikas, õpetlik-, sobibki see hästi herilasetiibade kohta...

...Kuid selles suunas ma enam suurt kaugemale ei lähe.

*

Mida mulle öeldakse? Et ta jätab astla ohvrise ja sureb sellepärast? See oleks hea võrdpilt sõjast, mis ennast ära ei tasu.

Seega peab ta ennekõike vältima igasugust kontakti. Kui kontakt siiski toimub, saab loomupärane õiglus kohe rahulduse: kumbagi poolt karistatakse. Herilase karistus näib aga palju julmem, kuna ta kindlasti sureb. Miks? Tema süü on selles, et ta pidas kontakti vaenulikuks, sattus enesekaitseraevu ja nõelas. See tõendab liialdatud vastuvõtlikkust (kahtlemata hirmu, ülitundlikkuse tagajärjel... kuid, oh häda! kergendavad asjaolud tulevad liiga hilja). Niisiis, korrakem: on ilmne, et herilasel pole mingit huvi kohata vastast, et ta peab pigem vältima iga kontakti ja teeb selleks käänakuid ja siksakke.

"Ma tunnen ennast," ütleb herilane. "Kui lasen end ohjest, võib pisimgi lahkeli pöörata traagiliseks: lähen siis endast ära. Sisenen pöörasusse, ja te muutute minu jaoks liiga vastikuks, olete liiga võõrad.

Tunnen vaid äärmuslikke argumente, solvanguid ja lööke – fataalset mõõgahoopi.

Eelistan mitte diskuteerida.

Oleme selgusest liiga kaugel.

Kui ma iganes aktsepteeriks vähimagi kontakti maailmaga, kui peaksin piirduma vaid siirusega, kui peaksin ütlema, mis ma mõtlen!... Jätaksin sinnasamasse oma elu, samaaegselt oma vastusega – astlaga.

Jäetagu mind siis rahule; anun teid, ärme vaidleme. Jätke mind mu rutiini hooleks, ja ennast enese hooleks. Jätke mu kuutõbine toimekus, mu siseelu. Lükkame kõik selgitused nii hiliseks kui võimalik..."

Siinkohal saab ta väikese matsu – ja kukub kohe: pole enam muud, kui ta puruks litsuda.

*

Vastuvõtlik võib-olla ka oma hinnalise, liiga hinnalise lasti tõttu: see last *väärib* ta pöörasust.

...Sest ta on teadlik oma väärtusest.

*

See tardumus aga, võides ta hukutada (käelöök, ja ta langeb maha), võib sama hästi kui mitte päästa, siis igatahes pikendada herilase elu eriskummalisel moel.

Herilane on niivõrd ogar – ütlen seda heas mõttes –, et kui ta lõigata kaheks, elab ta jätkuvalt edasi. Võtab kaks päeva, kuni ta taipab, et on surnud. Ta jätkab ringitormamist. Ta teeb seda isegi ägedamalt kui enne.

See on *preventiivse* nüristumise haripunkt. Ja ühtlasi trotsi haripunkt.

*

Prantsuse sõna *essaim*, mesilassülem või putukaparv: sõnast *exagmen*, mis tuleb sõnast *ex agire*: välja ajama.

*

Võib-olla on ta pöörane oma diafragma kitsuse tõttu.

(Teame, et kreeklaste meelest oli mõtlemise asupaik diafragma... ja et neid kaht asja tähistas üks sama sõna *phren*.)

*

Miks on just kõige aktiivsem kõikide putukate seast päikese värvidega?

Ja miks on just tiigrivöödilised loomad kõige kurjemad?

*

Herilane ja puuvili.

Vigastatud, kahjustatud, nakatatud, alandatud ja äranussitud viljaliha, mida transpordib üleliia hiilgav mustkuldne tegelane, mustlane, donjuan.

Kontaktis üleliia hiilgava külalisega kaotatakse terviklikkus. Ja mitte üksnes terviklikkus, vaid ka allesjäänu kvaliteet.

Lindude ja puuviljade vahel ei ole niisugust kirge, armastuse-vihkamise suhet. Puuvilja ihu, millesse lind teeb augu, säilitab õilsa ükskõiksuse. Nende vahel valitsebki ükskõiksus. Lind on üksnes füüsiline tegija.

Kuid putukad ja puuviljad – milline keemia, millised reaktsioonid, millised sügavaleulatavad tagajärjed! Herilane on füüsikalise-keemiline tegija. Ta kiirendab tugevalt küpsemisjärgset protsessi, seemet vangistanud viljaliha lagunemist.

*

Ploom ütleb: "Kui päike mind oma kiirtega torgib, kuldavad need mu naha üle. Kui herilane mind oma nõelaga torkab, haarab mu ihu ängistus."

*

Ikka kaevunud nektaroteeki: võbelev pea, mis ägedalt pumpab, ja jõnksuvad nimmed.

Omamoodi nektarineelamissüstal.

*

Kõigepealt lõkketuli.

Kui herilane väljub maast, nii vibreeriv, nii ohtlik, pole see inimese jaoks sugugi ükskõik – ta tunneb siin täiuslikul kujul ära selle, mida ta ise taotleb mujal, oma suurte garaažide ja lennuväljadega.

See on justkui lõkketuli, mille sädemed kargavad kaugele, ettenägematute trajektooridega.

Nad lendavad välja oma maa-alustest lennujaamadest... Nad on ründavad, kergesti solvuvad...

Sõna *dünamo*.

Mõnikord karglevad nad nii, nagu ei suudaks nad valitseda oma mootorit.

...Kõigepealt praksuv, pragisev lõke, siis teostuvad lennud, pika kestusega lennud, mille juurde aeg-ajalt käivad äkilised rünnakud, vaiksed sukeldumised viljalihasse, kus herilane viib lõpule oma kohuse – see tähendab, oma kuriteo.

*

Täpsete sõnade sülem ehk herilasepesa.

Stopp!... Kas pole see künnivao ebameeldiv praksumine ühe seemnete seksti mäss, kes on tõusnud külva vastu? – Jah, ennekõike nende määratus toobki nad tagasi ta põlle sisse.

Ei! Tagasi! See seal on otsekui lõkketuli, mille sädemed kargavad kaugele, ettenägematute trajektooridega... Näen seal täiuslikul kujul seda, mida mujal taotletakse suurte garaažide ja lennuväljadega. Aga vaatame ligemalt.

Ai! Oo loomulikku tiivulist ägedust! See on sinu kokku kogunenud rahvas, mis pragiseb, valmistades ette ründavat vastuhakku. Jah, torgake mind... Aga juba hajubki nende vihavimm raevukaks laialilennuks...

*

Barbaarne sülem tormab läbi vaikse maakoha. Nad tormavad aiast läbi risti ja põiki.

*

Püssikuul.

Ta on ka nagu püssikuul, kuid vaba ja pehme, võimeline logelema. Hooletu väljanägemisega, kuid hetketi leiab ta taas oma vooruse ja otsustavuse – ja sööstab täpselt eesmärgi suunas.

Justkui kogeksid haavlid lehterpüssist väljudes äkilist joovastust, mis paneb nad unustama algse kavatsuse, liikumapaneva põhjuse, kättemaksuhimu.

Otsekui armee, millele anti käsk kiiresti hõivata linna strateegilised punktid, kuid mis linna jõudes hakkab huvituma vaateakendest, külastab muuseume, rüüüb kohvi kõigi kohvikuterrasside õlgtoolidel.

*

Samuti nagu püssikuulid mulgustab ta väikeste mõtlike löökidega koitanud puust vaheseinad.

*

Mee muusikaline vorm.

Herilast võib veel nimetada mee muusikaliseks vormiks. See tähendab mažoorset, tungivat, dieesiga nooti, mis algab tasa, kuid mida on raske nõrgendada – ta on kleepiv, selge, vaheldumisi võimas ja vaikne jne.

*

Et caetera...

Ja lõpuks, mis puudutab ülejäanut, teatavat hulka omadusi, mis ma jätsin välja toomata, ah, armas lugeja, kannatust! Varem või hiljem leidub kindlasti piisavalt teravapilguline kriitik, kes mulle ETTE HEIDAB, kuidas mu herilane *tungis* kirjandusse ühtaegu *tüütult, ärritavalt, taltsutamatult ja logelevalt*, kes TEEB TEATAVAKS nende märkmete *hüpliku* iseloomu, nende *korratu, siksakilise* esitusviisi, keda HÄIRIB *katkendliku sära* eelistus ja sügavuseta, kuid mitte ohutu *mürgisus, salvav toon* – lühidalt, kes KÄSITLEB mu tööd toredasti KÕIKIDE NIMEDEGA, mida see väärrib.

Pariis, august 1939 – Fronville, august 1943.

ANDRES VANAPA

[Juhustan] ✓

IGAVENE MUST KOER JA PAATJASPUNANE KASS

Kas te olete märganud – arvatavasti olete – inimese sarnasust mingisuguse loomaga, et peaaegu iga inimese näost vaatab teile otsa kindel loom. Meie hulgas on kasse, eri tõugu koeri, linde, kalu (näiteks haug), kiskjaid ja roomajaid. Ma ei mõtle seda hoopiski allegooriliselt.

Või vastupidi, kus loom meenutab inimest. Vanaturu kaelas seisis valge prullakas koer. Sadas. Rentslid ajasid üle ning neljajalgne, vihmast vanunud karvaga, muudkui seisis ja seisis. Keda ta ootas? Oli ta kaotanud oma perenaise? Ma jälgisin seda koera ning mu silme ette kerkis üpris selge pilt hüljatu hooldajast. Peni oli oma perenaise nägu.

Ja nimed. Alustame selgrootutest: Auster, Vähk-Vähi, Sääsk, Kiil, Mesilane, Sipelgas, Liblikas, Kirp, Rautsik, Ritsikas, Kilk, ning samas vaimus edasi. Nimeks pole võetud Teesklast ja püha Sõnnikumardikat.

Kalad: Tint, Ahven, Särg, Silm, Säinas, Haug, Säga, Siig, Kiisk, Koha, Koger, Kullas, Latikas, Lest(a), Ogalik, Turb, Tobias, Ärn, Širman ja Subunkin. Isikunimedena ei esine oliivivärviline Uriseja, Ebasultan, Purikult ja Fallos(kala).

Arvukalt on linde: Kana, Kukk, Hakk, (H)ani, Harakas, Kaaren, Kajak, Kalkun, Kull, Kaur, Rähn, Koel, Kuldnokk, Kotkas, Kurg, Kurvits, Kägu, Laanepuu, Lagle, Lauk, Leevike, juunior ja senior, Luik, Metsis, Kurvits, Vint, Lööke, Rästas, Teder, Nepp, Part, Pääsuke, Vares vaga linnukene, Rähn, Tihane, Päll, Pütt, Ristpart, Ronk, Rääk, (tundra)Rüüt, Tuvi, Ööbik, Sookurg, Talvike, Tikk, Todi, Varblane, Vesipapp, Viidas, Viires, Änilane ja Lind ise. Lennukad nimekandjad. Aga Kroon-ronkkakaduud nende hulgast ei leia.

Kahepaiksete ja roomajate nimesid – välja arvatud Bušmeister ja, erand kinnitab reeglit, Paama (kobra lähim sugulane) – on peetud halvaks. Ja oleks vast kentsakas, kui keegi kannaks Buldogkonna,

Harikameeleoni või Imperaatorboa nime. Ent Hämarikuojalik peaks vastama ka peenimale maitsele.

Ning lõpuks imetajad. Elevant, Hiir ja Kass, Oinas, Rebane, Ahv, Hirv, Kits, Mutt, Jänes, Nugis, Orav, Karu, (H)unt, Ilves, Siil, Kärp, Lõvi, Mäger, Nirk, Potto, Pöder, Sassa, Lemming, Tarvas, Udras, Suurkõrv ja Topi. Pole ka võimatu, et mõni nimi on vahele jäänud. Punaümisejat ja Pärisinimest pole nimedena kasutatud.

Loomanimede küllus – nende tuletistel pole aega ega ruumi peatuda – meenutab pigem zooparki kui inimkooslusi. Pärast sõda oli Nõmme täitevkomitee esimeheks seltsimees Elevant, sekretäriks Ahv ning osakondi juhatasid Jänes, Rebane ja Karu. Päris loomaaed. Aga nimi ei riku meest, kui mees ise.

Ma ei märka nimede seas – mõnd põiget arvestamata, näiteks Hurt – Koera. Kass on, aga Koera ei ole. Sellest on kahju. Eks ole koer inimese vanim seltsiline, ütlemiste järgi koguni lemmikloom. Pahahtlikult kasutatakse "koera" teiste söimuseõnade (konnanaegu, kumminina, lumeinimene) hulgas söimunimena: kuradi koer, lita, koerapoeg; muiste veel koerakoonlased ja peninukid. Lühikese mälu inimene pole pealekauba ka tänulik. Võib-olla vabandab teda tõik, et kõrvuti kurjade koertega eksisteerivad veel deemonlikud koerad. Ma olen öeldus kindel, lausa veendunud, kuid sellest juba hiljem.

Ma imestan! Mida olen tahtnud selle nimede jadaga väita? Tõestada inimese ja looma samasust? Aga need on ju paljalt nimed, mis viitavad vahest küll looduslikele tingimustele, kust me pärit oleme – mere-, kõrbe- ja metsarahvad –, kuid mitte rohkem. Olen mõelnud tühja. Ei muuda ju nimed Ronald ja Feliks veel looma inimeseks, kuigi niisuguseid nimesid lahke käega jagatakse hobustele ja teistele, sest nimedel on üksnes väline, pealiskaudne tähendus.

Aga ometi. Kas mõte inimese ja looma samasusest ongi päris väär. Kas pole see samasus määravam, kui me söandame tunnistada.

Kahtlemata on inimene kiskjate hulgas kõige kiskjalikum, kes tapab ka siis, kui ta ohvrit ei söö. Ent piirdugem inimese ja loomade

vaheliste suhetega. Kõneldakse, et inimene olevat looduse kuningas. Kui see peaks paika pidama, siis on inimene halb kuningas. Ma ütleksin koguni, et tige ja julm valitseja. Kes suudaks kirjeldada tapale viidavate loomade hirmu. Sead, kes astuvad üle tapamaja läve, lasevad verelõhna tundes pea alla. Karusloomade puurides näeme neurootikuid. Romantiline pardijaht ja õngitsemine lõpeb mõrvaga. Valatud veri ja kannatused maksavad kätte. Kas siit ei tuleks otsida põhjusi, mispärast inimene loomastub? Kas tapetud ja nahka pistetud liha ei sigita omakorda raevu ja surmahirmu?

Loomastumist ehib mõistus, ent vahel näib, et inimene pole see ega teine, et ta on üks evertebraat – selgrootu loom –, milleks on teda muutnud aru. On õnnetus, et me ei ela loomulike seaduste järgi (tappa üksnes söögiks), mis meid päästaks ja säilitaks. Selles suhtes on meie arvatav järglane, vägev kütt ning meist hoopis isukam batsill eelarvamustevabam ja vahetum.

Aga see pole see

Me ei jõua kaugele, kui arutame: kas inimeses peitub loom või loomas inimene, sest tõde varjab end mujal. Ei põhine ju inimese sarnasus loomaga – nägu, keha, karvad, rütm(ilembus) – üksnes välisel sarnasusel. Seda, ma ütleksin, lähedust, pole võimalik seletada bioloogiaseaduste või loogikareeglitega, kus eksisteerivad omaksvõetud suurused ja astmestikud. Eks ole ju teaduski tõestatud eelarvamuste kogu.

ning

Minu meelest väljendub täielik sarnasus hingelises sarnasuses. Ot-sigem ühtsust loomusest, mitte välistest asjaoludest. Sedamööda jõuame tasapisi hingede vabanemise ja lähenemise juurde.

On veel üks arusaam.

Aegruumi mingisuguses dimensioonis, meile tundmatus mõõtmes, toimub midagi vahetut, pidevat, igapäevast, koguni argist, ent meie mõistuse ja tähelepanuvõime välist, hoomamatut, kus kaovad elus-

olendeid eraldavad vaheseinad. Selles läheduses, samastumises – vabandage, ma ei leia alati neid kõige õigemaid sõnu – kaovad piirid inimeste ja loomade vahel. Kõiksus eksisteerib siin ühtse tervikuna, nagu on mõnikord vaadeldud elu ja surmagi. Aegruumi niisuguses dimensioonis eksisteerib üksainuke liik, kus olemused – vanamoodne oleks siin öelda hinged – voolavad ja sulavad üksteisesse.

"See on mais. Leitsene lõuna paistis otsatu pikk. Kuiv maa pragunes janust palavuses.

Kui ma kuulsin jõe äärest häält kutsuvat:

"Tule mu lemmik,"

ma sulgesin oma raamatu ja avasin akna,
et vaadata välja.

Nägin suurt pühvlit muda määritud nahaga
seisvat jõe lähedal mahedate, kannatlikkude
silmadega ja noorukit põlvini vees kutsuvat
teda suplusele.

Naeratasin hubaselt ja tundsin magusat
puudutust oma südames."

Putukate üle on palju vaieldud. Mina kipun neid hingelisteks pidama (mõtles kas või sääse halastamatule nutikusele). Sellega maailma mõõt üksnes kasvaks. Ühise hinge ja olemise astraalsuse tajumine oleks samm selle probleemi mõistmise poole.

Ent vaatepunkte, arusaamisi ja lahendusi on mitmesuguseid, sootuks erinevaid ning

Mu akna all kulgeb üks linna peateedest. Hommikust õhtuni magistraali melu. Aga hilisõhtul või varahommikul kostab sealt koera kumedaid haugatusi. See käib mootorimürinast üle. Õnnis on seda kuulda – midagi kauget ja tuttavat. Nostalgiline vemp.

Mina pole sellesse maailma astunud. Ma elan selle maailma sees.

Ma olen pika arutamisega – mõni ütleb kindlasti, et vatramise ja keerutamisega – kõiki surmani ära tüüdanud. Nüüd pajatan oma kogemustest, sellest, mis minuga on juhtunud. Aga keda see huvitab?

Päevapildil tirin sukka kogu väest ja hingest enda poole, ning kutsikas, hammastega sukasääres kinni, kisub seda enda poole. Me mõlemad vist lõriseme. Ea poolest oleme veel õige ätud.

Ei tulnud und, ei tulnud und. Puhuti paistis tuppa kuu. Oksad või varjud ekslesid ruudustikus. Siis ma nägin. Ei, need ei olnud lehed, mis tuule käes laperdavad ning oma heledama poolega silmadena näivad. See oli musta koera pea, mis põiki aknast mööda libises. Pika koonu ja kikkis kõrvadega koer. Ta ei pööranud pead, ei vaadanud aknast sisse. Ilmus ja kadus. Ma ei saanud sealt pilku lahti, vahtisin, silmad pärani, ning hiljem, kui väsimus võimust sai, tõmbasin kerra ja jäin lõpuks magama. Hommikul uurisin akent. Klaasil oli kuidagi luine, ebamäärane kápajalg. Tsipa kõhedaks võttis küll, kuid ma ei mõistnud midagi halba oletada.

Olen loomadega maast madalast kokku puutunud. Olen minagi inimese kombel nendega ülekohtuselt, koguni julmalt käitunud. Mitmelt kärbselt tiivad rebiti, mitu mutukat jalge alla tallati ning mitmele parmule ja kiilile õlekõrs sappa torgati – kes seda enam mäletab. Ent mul on muidki üleastumisi. Osa neist küll lapselikust teadmatusest. Põlvepikkusena võtsin pihku tibu ja pistsin kollase karvapalli veetünni. Tahtsin teda joota, aga tibu uppus ära. Ühesuve karjasena olin lehmadega kimpus. Nemad ei tahtnud põrmugi sõna kuulata. Olid paha peale minekuks nagu kokku leppinud. Läksid vilja, igaüks ise kanti. Neil oli oma juht, karja parima piimaanniga lehm. Sõra ja sarviliste omavoli ajas hinge täis. Loopisin ulale läinuid kividega. Too suure udaraga parim piimaandja sai pihta, jäi põdema ning lõppes ära. Mul seisab see tänini meeles. Aga linnupesi pole ma lõhkunud.

Must koer oleks mu patte nagu teadnud, nende kohta arvet pidanud. Ta ilmus aeg-ajalt nagu kättemaksuingel ning vahel ka möödaminnes, niisama. Ent iga kord isemoodi teisenenuna. Tema ilmumise

vahed olid küllalt pikad, nõnda pikad, et ma võisin teda pidada oma kujutluse viljaks. Aga unes ei ole ma musta koera näinud.

Kui ma oma sõbrast, emasest hundikoerast, ilma jäin, siis mõtlesin, et see on karistuseks minu süü läbi hukka saanud lehma eest. Olime lahutamatud. Ta hoidis ja kaitses mind – näitas võhivõrastele hambaid. Me maadlesime ja hullasime. Olin talle nagu Romulus, kuid selle vahega, et hea-paremaga turgutasin mina teda. Aga kas see oligi karistus? Mu sõber lihtsalt võrgutati ja viidi minema. Ma jõudsin peaaegu jaole, kui ta musta koera kannul end aiaaugust läbi surus, välja kaapis. Tegin meeleheitliku hüppe, lõin pea vastu aiaposti veriseks, kuid mu käed haarasid tühjust – olin hiljaks jäänud –, riivasin üksnes pageja kohevat karva. Must koer harpas ees, ning oma lemmikut ma enam ei näinud.

Olen imelikku lähedust kogenud, omaks tunnistamist nautinud. Pean end juba maast madalast väljavalituks. Tagantjärele ma ei pane pahaks – tollal küll –, kui klassivennad mind buldogiks hüüdsid. Kas see nimi minu iseloomustamiseks just kõige paremini sobis, ent vahest märkasid nad vaistlikult minu juures seda iseäralikku alget, mida ma ise ei suutnud veel mõista.

Ma ei ole eluarg inimene, kes kipub keegi teine olema.

Jalutasin loomaaias. Suur ja hästi korrastatud vangla, kus loomadel on ruumi liikuda. Raudvarbade ja veekraaviga eraldatud ala, tehismaastik, kaljud, mille taustal tiigripaar. Võimsad võõdilised. Isane ja emane. Jäin teiste uudistajate hulka pidama, kiskjaid kaema. Isane tiiger lõi emasele külge, kuid viimasel polnud õiget tuju. Ta pööras end isasest ära ning hakkas mind vahtima. Arvuka seltskonna seast valis ta välja just minu. Ta seisis liikumatult ja vahtis. Ma lausa tundsin ta rohekaskollaste silmade pilku. Ent selles vaatamises ja pilgus puudus tigidus, pigem väljendas see hoiak ja silmavaade uudishimu. Isane, kes oli ükski jätud, istus kaasa kõrvale ning hakkas samuti mind seirama. Nõnda need tiigrid mind seal siis tükk aega tunnistasid. Teised loomaaiakülastajad ei pannud seda tähele. Mul oli tiigrite pilgu all kõhe, aga samas ka uhke tunne.

Rannakülas pidas Oraste pere kurja koera. Ning kuri ta ka oli, nagu seda hoiatussiltki väraval kinnitas. Bluta õigustas oma nime. Teda ei võinud ketist lahti päästa – kohe tormas, kui mõni võõras ligidal, kallale. Naabrinaisel kiskus Bluta selja lõhki, ning Oraste papi pidi valurahaks loovutama katuseplekki, mida vene ajal polnud alati saada. Halvad kombesid olid Bluta küljes küll. Kui ma Orastel käisin piima või mune toomas ja Bluta juhtus lahti olema, siis suisa kallale ta ei karanud, ent üritas kannast näksata. Harjumuse jõud. Bluta peaaegu heatahtlikult tõlbist koeranäost vaatasid vastu rasked värvi- tud ja ükskõiksed silmad. Bluta oli sündinud tapja. Ta teisiti kohe ei saanud.

Suve lõpul, kui augustitaevas kollitab kuu ja ilma imelikuks muudab, eksisin südaööl Oraste aeda. Pimedate akendega maja tукkus. Läksin Bluta kuudi juurde. Bluta tuli ketti lohistades pesast välja. Ei teinud häälteki. Istusin kuudi katusele ja tõmbasin jalad konksu. Bluta ronis mu kõrvale. Võtsin mõlema käega ta karvase kaela ümbert kinni, nutsin ning kaebasin talle oma tuska. Bluta lakkus mu nägu. Arvatakse, et loomad ei kannata viina lõhna. Mina seda küll ei ütleks. Olime seal üleval sedasi tükk aega, kuni ma, asja ees teist tagant, vääratasin ja kuudi katusele koos Blutaga maha sadasin. Olime alla jõudes õige puntras – kett oleks meid nagu kokku sõlminud. Elumaja aken lõi valgeks, ning mulle paistis, et on paras aeg lahkuda, enne kui Oraste papi kohale jõuab.

Mu kokkupuuted koertega on laabunud. Need suhted peaksid olema koguni sõbralikud. Koerte maailm on rikas, nende hulgast leiab igat. Mõni koer on väga hell. Teeb end madalaks, heidab selili, väntab pea ja sabaga, et aga tähelepanu teenida, et sa teda silitaksid. Ning kui tal habe juba hall, siis on kuidagi piinlik, ja temal endal ka, et peab vana penina sedamoodi õrnusi lunima. Aga mis sa teed. See on iseloom, eripära, mis Loojalt saadud.

Musta koeraga kujunesid mu suhted isesuguseks, nagu polekski ta koer, või kui on, siis hoopis teises tähenduses.

Ta ristles mu kooliteel, vilksatas eemalt, ajas jälgi, luuras, aga kätte ei andnud. Mul polnud õiget tahtmistki talle lähemale minna. Ning kes võis kinnitada, et tegu oli ikka ühe ja sellesama koeraga. Oli nagu

must koer, aga ei olnud ka. Ta ilmus ootamatult, otsekui kogemata. Nägin ta soledat kogu, kikkis kõrvu, ning nagu muuseas pööras ta oma koonu minu poole. Ent vahemaa oli liiga suur, et teda üksik-asjalisemalt silmitseda. Siis oli ta jälle kadunud. Kuni järgmise korrani.

Ma pole tänaseni kindel, mida musta koera ilmumine endast kujutab. Tähendab temaga kohtumine üksnes halba ja nägemine õnnetust. Oleks see ometi nõnda. Teadmatus lasub mu kohal kui painaja, saadab mind nagu nähtamatu vari.

Pikk paus. Vaheaeg, kus ma mustale koerale ei mõelnud. Täis-meheiga. Kuhu on mu päevad kulunud? Oleksin nagu jälgi jätmata üle vee libisenud.

Südasuvises leitsakus ja tühjuses kõndisin piki lillerdavat tatrapõldu ja jõudsin mahajäetud laudani. Õhk lõhnas ja sumises. Pühkisin highi. Korraga kargas nurga tagant välja suur must koer ja jooksis, lausa kappas minu poole. Hiiglama suur koer, päris elukas. Mõtlesin, et nüüd ta kisub mu lõhki. Põgenemisega olin hiljaks jäänud, minna polnud kuhugi. Seisin ja ootasin. Suur must muudkui tuli ja tuli, ning kui ta minuni jõudis, toetas ta jalad nagu pidurdades vastu maad, keeras kõrvale ja tormas otsa vaatamata edasi.

Sama aasta hilissügisel jalutasin aleviku pimedavõitu tänaval. Harvad laternad valgustasid vaevu iseennast. Ma kõndisin alevikust välja, ja olin tagasiteel, kui märjale asfaldile langesid valgusvihud, ning kohe kuulsin ka automürinat. Ma ei jõudnud kolmeni lugeda, siis oli tulistvalu kihutav auto kohal. Kuhu nad kiirustasid – viinapoodi või kõrtsi? Seisin käänakul ja surusin end vastu aeda. Auto aga kihutas otse minu poole. Mõtlemata hüppasin teele ning samas kargasin aia äärde tagasi. Auto vuhises mind peaaegu riivates mööda. See oli nagu pööris või hingus. Mul hakkas süda puperdama, kõhtu löi piste. Siis oli ta läinud, punased stopptuled veel hajusalt vilkumas.

See oli nii ammu, ammu.

Nüüd olen ma vana mees ja pean kassi. Või kass peab mind. Tegelikult kuulub Kuti – me ei teadnud kassipoja sugu ja panime talle ebamäärase nime – poolehoid mu kaasale.

Kui Kuti meile toodi, oli ta õige hoonuke, rähmas silmadega lige olevus, nagu märg plekk, kes mahtus peopesale. Seal ta siis, üks silm kinni, lõdises. Kassipoja tooja seletas, et Kuti olnud pesa väetim, teiste tallata. Koguni kassiema ise lükanud viletsakese kõrvale. Toojal hakanud hüljatust hale.

Mu kaasa tohterdas, söötis ja kantseldas teda. Pühkis kiisu silmad rähmast puhtaks – üks silm päris terveks ei saanudki. Sellest ajast peab Kuti mu kaasat oma emaks. Hüppab talle sülle, venitab end pikaks, ronib hilju kurgu alla ja sirutab käpad õlgadeni. Vurruline surub end tihedalt vastu kasuema ja hakkab küüntega kribima. See võib olla päris valus. Aga Kuti selle peale ei tule. Kuti on õnnis. Vahel keerab ta end kântsti külili ning laseb hea olla. Kogu ta kere, vurrudest sabaotsani välja, on siis üksainus suur nurr.

Ma ütlesin kaasale, et ärgu ta kassi voodisse lasku, ja kaasa lubas ka nõnda teha. Ent kuidagi märkamatult, iseenesest, oli kass voodis ning talitas seal nagu voodi pärisperemees. Niisuguse tembuga ei saaks hakkama ükski don Juangi.

Paatjaspunane, valgete käppade ja rinnaesisega kassipreili. Kaela ümber valge kraevõõt, mille keskel karvane iludusmärk. Lai ja kohev saba meenutab paabut, kui Kuti, saba püsti, uhkelt ringi kõnnib. Kassi silmad, mis valguse käes muutuvad, kiirgavad musta, kuldkollast, rohelist ja elektrisinist. Ei soovita neisse silmadesse liiga sügavale vaadata, sest siis võib tekkida kiusatus üle läve, võõrasse maailma astuda ning sinna jäädagi.

Tore

Kuti on neurootik. On see tal lapsepõlvest? Kutit ei tohi puudutada. Selles suhtes on ta äärmiselt hell. Külalisele, kes seda ei tea ja kes kipub paitama – oi kui armas kass –, lööb ta küüned ja hambad külge. Ta hammustab ootamatult mind ja mu kaasat isegi siis, kui me teda silitame. Ta hõõrub end vastu jalga, ning äkki lööb hambad sisse. Kaasat, ma kutsun teda Kuti kasuemaks, hammustab ta karistuseks, kui too on liiga kaua kodust ära. – Kuidas ema tohib last üksi jätta?

Mind nuhtleb ta palju tühisemate eksimuste eest. Ma ütlen siis: küll on kuri kass! Kutile see meeldib. Ta tahab veel kurjem olla.

Kui me koos mööda koridori köögi poole läheme ning tema seinast seina vinka-vonka ees käib, siis ei tohi ma veerand sammugi võrra tast ette astuda. Muidu on kuri karjas ja karistus käes. Kuti on selle koha pealt range. Etiketist tuleb tingimusteta kinni pidada.

Õrnuse hood – Kuti lunib paid, tal ei saa silitustest kunagi küllalt, ning kõige paremini mõistab ta end ise hellitada, kui ta oma pead vastu tooli-, lauajalgu ja seina hõõrub – vahelduvad depressiooniga. Masendunud Kuti, kes põrandal kükitab, surub siis oma karvase silmnäo vastu põrandat ja ei taha, tagumik upakil, sinasest kurjast maailmast midagi teada.

Puhastamata silku Kuti ei söö. Kui juba kala, siis olgu filee. Kipub päris rütmi. Aga maitseb ka veiselihast tehtud hakkliha, kanarind, maksapasteet, toores loomaliha, millest valmistatakse šnitslit, ning loomulikult rõõsk koor, mida perenaised kutsuvad kohvikooreks. Külmkapist võetud koor tuleb sooja veega kraadi pealt parajaks timmida. Teise päeva koort Kuti ei tunnista. Ta nuhutab seda ning hakkab siis kaapima, et halvaks läinud koor maha matta. Kuti on hellitatud. Teda tuleb mitu korda kutsuda, enne kui ta sööma ilmub. Esimese hooga keerab Kuti toidukausile selja, et näidata oma ükskõiksust ja sõltumatust. Ta peab teraselt silmas – mida mina sünn. Taoti on tema isud kassi kohta küllaltki rafineeritud: tükike juustu, tomatikastmes pala, soolaküpsised. Pärast sööki peseb ta suu puhtaks.

Kass peseb ennast. See on elav etteheide maailma koristamatusle.

Kui Kutil on kõht täis ja tuju hea, siis ta tantsib. Ta väristab oma paabusaba, ikka vastu tooli või seina – kas see ongi karvakannel? –, ning tippab: tõstab ükshaaval ja rütmiliselt tagumisi jalgu. Kuti peab palderjanita pidu.

Kuti hindab lilli. Ta ronib lauale, riulile, kapi otsa, ikka lillevaasi manu, et saaks aga ligi. Pistab pea lillepuhma. Nuhutab roosa ninanöpsiga õisi. Pikalt ja hardunult. Ning hammustab siis varre, mis õienuppu kannab, pooleks.

Mu kaasa on pika unega, ning need, kellele ma tere hommikust

soovin, on mu reisikepp ja Kuti. Tere hommikust, sau, ja tere hommikust, Kuti, – ütlen päeva alustuseks.

"Nad on ju kenad inimesed," arwab Kuti, "kuid magada nad ei oska. Mis on mõnusamat, kui teha pärast tõusmist, pärast öist magamist üks väike uinak."

Mina ei tohi uinuda, mind ta magada ei lase. Kukatab konnakarbid ja kivid, mida olen siit-sealt ajapikku korjanud ja kogunud, laualt põrandale. Lükkab käpaga kive, ikka vähehaaval, laua servale lähemale, ning ise kiikab üle õla minu poole – kuidas see mõjub. Enne ta ei jäta, kui mul on uni läinud. Mind on Kuti tembud ära tüüdanud, ta kius ei anna mulle asu. Mida ta tahab sellega saavutada? Mis sihid tal on?

Aknaaluale lendas kajakas. Suur ja priske nagu hani. Ma ei ole nõnda ligidalt kajakat näinud. Algul päris ehmatas. Keeras oma pika nokaga pea viltu ja vaatas kööki. Vereva randiga kollane silm ei pilkunud. Olin parasjagu silku rookinud ja rappeid polnud veel jõudnud välja, prügikasti viia. Avasin hilju akna ning sokutasin ajalehe, millel kalapead, kajakale ette. Sa taevas küll! Ta nagu puuris rapete hunniku ühe ropsuga kõhtu. Trahh! ja läinud. Talle oli sellest vähe. Ta kõhvitses aknaraami kallal, justkui kavatseks akent eest ära tõsta. Pakkusin leiba, ent seda ta ei tahtnud. Koputas oma pika nokaga – nokk nagu tääk – nõnda kõvasti vastu aknaruutu, et kas või klaas puruks. Ma vihastasin ja ajasin ahne linnu minema.

Kajaka nimi on Vambola. Ei tea, kas ta on insener Vambola sugulane? Enne sõda oli insener Vambola linna peal tuntud kuju. Ta kuulus veidrike hulka. Kõndis südatalvel kuue väel ja palja peaga tänaval. Aga riides käis tipp-topp nagu härrasmees kunagi. Insener Vambola oli maadleja Jaan Jaago sugulane.

Kass ei oska küll sihvkasid süüa ja saksofoni mängida, ent temal on omad väärtused: vahetu loomus, ükskõiksus võõra arvamuse vastu. Kass kõnnib valitud teed ja talle pole kõik kohad kaugeltki ühesugused. Kass hoiab kohta – mõni väidab, et kodu –, mitte inimest. Inimene on tema silmis pendeldav olevus.

Eile kohtasin üle hulga aja musta koera. Nägin teda karni ukse taga.

Ta ilmub alati ootamatult, ette arvamata, otsekui lapuline, ning esmapilgul ei tundnud ma teda ära. Suur must ja sole peni ilmutas alandlikkust, käitus nagu mahajäetu, kes kerjab palukest. Aga mind ta ei saa petta. Märkasin ta vilavat kõrvalpilku. Sellest teesklusest paistis läbi tuttavlikult pealetükkiv ja jultunud labane elukas. Ma ei tea, keda ta passis. Ohtlikkuse kõrval on temas imelikul kombel ka midagi ahvatavat.

Kutil on pahad päevad. Kuti on kiimas. See algab märtsis ja lõpeb – lühikesi vaheaegu lugemata – sügisel. Kuti käib ringi ja kaebab: kus on mu mees, kus armukesed, kus on mu perekond ja lapsed?? Seda on paha kuulata. Antakse nõu ja õpetatakse. Sõber Henn hoiatab Jumala karistuse eest, kui ma kassi ei paarita. Teised soovivad steriliseerimist. Mis ta seletab, ütleb Kuti sõber Henu kohta, ning kohitseja juurde ma teda ei vii. Ma ei taha loodust muuta, loodust on ilma minutagi solgitud. Kassi lõugamist on maja täis. Kuti kõnnib toast tuppa ja sõimab: närukael! – see käib minu pihta. Ta muudkui penab, et ma armujanuse välja, hoovile laseksin. Toon Kutile peigmehe, naabri pikakoivalise Juku. Kassiisand on mitme pesakonna kiisude soetamisega end juba tõestanud. Kutil on nüüd paariline. Kräunuvad kooris ja tirtsutavad märga. Nädala pärast Juku lahkub. Ent tagantjärele selgub, et kassiisanda külaskäigul pole tulemusi.

Ma olen püüdnud Kutit aidata, ilma end alandamata.

Vambola on end aknaeendile seadnud, nagu oleks kodus. Talle pakutud toidupalad kinnitavad, et oleme kajaka lapsendanud, talle vanemateks hakanud. Vambola on selles kindel. Nüüd ootab ta vanemlike kohustuste täitmist. Ta kõhutab aknaplekil – ma imestan, kuidas ta putkelised lestjalad seda külma plekki välja kannatavad –, silmad aknaraami kõrgusel. Kiikab kööki, et mida me teeme. Ajuti, kui söögikord hilineb, kaotab ta kannatuse ning patseerib, pisut kühnus ja käed selja taga, edasi-tagasi. Ent Vambola on nüüd talitsevad härrasmees ning aknale koputamiseni ta ei lasku. Aga terase pilguga teine. Vaevalt saan söötmisele mõelda ja sahvri juurde minna, kui ta end koomale tõmbab, et laua katmiseks ruumi teha. Kohe on

ta ka jaol. Napsab toidu käest, püüab pala õhust, kaksab koguni näpust kinni. Kajakarahvas on söölas. Kuid kes seda ei ole. Kui talle midagi ei meki, siis libistab ta kõlbmatu toiduraasu noka otsast aknaplekile. Ent tühja kõhuga sülitab ta akna täis. Ning hoia oma kõrvu, kui sa talle midagi ei anna. Siis tõstab ta noka taeva poole ja pistab üürgama. Neid sajatusi pole sünnis tõlkida.

Nüüd tean, kust on tulnud komme – vorst leiva pealt ära süüa. Kajakad on selle kombe alustanud.

Kutit ajab kajaka söötmine närvi. Ta ronib aknalauale. Nüüd lahutab Kutit ja Vambolat õhuke klaas. Nad keeravad teineteisele selja. Justkui piiririigid. Kuti nuhutab ja noolib raase, mis kajaka söötmisest maha jäänud, kontrollib, kas midagi lubamatut pole teisele poole toimetatud.

Kuti on põline kodukass. Tänaval saaks ta hukka. Ühest silmast poolpimedana ja eluvõitluses karastamatuna ei tuleks Kuti seal toime. Tursked linnakassid kisuksid abitu lõhki. Kuid sellest hoolimata kipub Kuti seiklema. Lipsab poikvel uksest välja, maja koridori, või peidab end ära. Tuustin läbi terve korteri: toad, panipaigad, laua-, voodi- ja kapialused, hõigun, ning siis avastan pesukapi ülemisel riulil redutaja, kes istub seal niisuguse moega, et näe mis võib juhtuda, kui sa lähed jalutama.

Ent mõnikord on kuri karjas. – Olen akna lahti unustanud. Kuti on poole keha jagu juba väljas, esimesed käpad aknaplekil. Mu süda klopib ja põlved värisevad. Ei julge iitsatada ega ülearust liigutust teha. Kass on ühest silmast niru, ei oska karta, ning all haigutab sügavik. Kuidagimoodi saan ta kätte ja tunnen kergendust. Kas ei ole selle taga mitte musta koera sepitsused.

Teinekord saadab Vambola lõunale oma armukese – mõne hästi noorukese –, kellele ta on arvatavasti seletanud, et šveitsler on tema isiklik tuttav ning laud ette tellitud. Need kajakapreilid on õige kekad, tatsavad, kael sirgu ja rind ees, aknaplekil, kuni ma akna lahti lükkan

ning ehmunud külaline lendu tõuseb. Oletatavasti ruttavad nad Vambolale kaebama, et neid on tahetud vägistada.

Vaatan Kutit ja Vambolat. Nad on igivana päritoluga. Missugused mahukad eeposed võiksid neil olla – loomaeeposed. Aga võib-olla ei pea nad kirjutamisest lugu. Inimene on püüdnud loomajuttudega midagi ligilähedast luua, ent tulemused on jäänud fragmentaarseks.

Kui üldse on

Võtan Kuti sülle ja ütlen: tule ristiisa juurde; küll on laupäeva õhtul ristiisa süles ikka hea olla. Kuti vakatab ja hakkab rabelema. Püüab sülekütkest vabaneda. Hoian teda kinni, ent lõpuks päästan rabeleja lahti. Kuti volksab maha ja hakkab pesema, nagu oleks end ära määrinud. Ristiisa on tema meelest võigas sõna, mille tähenduses peitub midagi vastikut, isegi nilbet. Kui ma Kutile ütlen, et tule ristiisa juurde, siis põgeneb ta paaniliselt teise tuppa.

Peigmees Juku, kõrgete jalgadega kass, jäi auto alla.

Kuti ei taha inimliku arusaamise järgi puhtust pidada. Tal on köögis oma asja tegemiseks kindel koht – ajalehega vooderdatud ümmargune heeringakarp – ja paberitükid pealekraapimiseks. Kuti ei pea sellest kohast lugu. Tema eelistab nurki, seinu, koguni voodit. Mõnikord mõtlen, et ta lihtsalt kiusab, teeb seda, mida sa ei taha, nagu naine. Ma tõrelen: miks sa õigesse kohta ei teinud!? Ei olnud võimalust, vastab Kuti. Miks ei olnud võimalust? Kuti vaikib ja vaatab mulle kannataja ilmega otsa. Aga mis liig, see liig. Ma saan pahategija – kes on end madalaks teinud ja kapi alla pugunud – karvasest kraest kinni, tirin ta redust päevavalgele, viin räpa manu. Mul on hing täis, ma põrgin ning lasen karistuseks ta kõrva pihta nipsu. Kuti nutab. Aga õppust ei võta, ja mõne aja pärast on ta taas nipsu teenimas, nagu oleks tegu mõne masohhistiga.

Jalutasin Nõmmel. Kõndisin lapsepõlveradu ja otsisin muutunud ümbrusest tuttavaid märke. Järsku ilmus madalavõitu aiale, millest parasjagu möödusin, suure koera pea. Tige majavalvur muudkui

haukus ja kargles, nagu tahtnuks, ja võib-olla tahtiski, üle aia hüpata. Ta oli ehmatavalt lähedal ning ma tundsin näol elaja ilaselt kuuma hingust. Tõmbusin tahtmatult tagasi, ning korraga nägin, ei, seisin silm silma vastas musta koeraga. Teadsin, et ta kallale ei tule, et ta paljalt teeskleb kurja koera ja et tal on varuks hoopis halvemad kavatsused.

Kajakas, keda täna nägin, polnud Vambola ega üldse kajakas. Tuttavad, igiomased, armsaks saanud liigutused, rüht, hoiak ja vaade. See ei olnud kajakas, see oli mu surnud ema. Ma ei tea, mis temaga oli vahepeal juhtunud. Nüüd ta seisis kajaka näol minu ees. Kentsakas mõelda, et ema, olgugi surnud, istub aknalaual ning lendab siis minema.

Ma vaatan kassi, ning kass on hõõveldaja – ma ei mäleta, kus ma seda meest olen näinud –, kass on hõõveldaja nägu.

Lifti tükkis võõras koer. Ma pidasin teda esialgu mustaks koeraks, kuid eksisin. Lifti trügiv peni oli küll jultunud, ent samal ajal saamatu, koguni kohkvel. Mul hakkas koitma. Kas mitte? Ega ometi? Ei, ma ei eksinud. Lifti tungija oli mu sõber S. Kui ta veel elas ja külla tuli, siis kuulutas ta ukstel: alati te sööte, kui ma tulen. Sõber S. oli närviline ja elus saamatu, parandamatu viltukäija kuulsusega. Tema astus igal hommikul vasaku jalaga voodist välja. Ta oli oma ebaõnnestumistes juba ette kindel. Ma mõtlesin niisuguseid mõtteid ja vaatasin lifti tikkuvat koera. Ma ei saanud teda niisugusel kujul lifti lasta. Sellest ei oleks midagi välja tulnud.

Ma tean, et seal, kuhu ma jõuan, ootab mind ees ema ja sõber S.

Tohe Vambola on jälle akna taga. Ta tegi tiiru ümber kiriku ja maandus aknaeendile. Nüüd laseb ta nokaga mööda aknaplekki, nagu kavatses seda teravaks ihuda. Aga eks ole see sama, kui sa noa ja kahvli korra kokku kõlksad. See on otsekui märguanne, et isu on hea ja söögikord kätte jõudnud. Avan akna, et teda sööta, ning Vambola tihkab noka akna vahelt tuppa pista. Hunnik kalapäid kaob

ühe hetkega pöske. Kui Vambolast midagi üle jääb – tema jaoks kõlbmatu –, siis suistuvad toidu kallale hapramad naerukajakad.

Ma tean, et mind ja Vambolat midagi ühendab. See on sauruse must veri. Temas on seda rohkem, minus metsikumalt.

Igal hommikul hõõrub Kuti end vastu mu jalga. Ma pean teda silitama ja selge häälega lausuma – tere hommikust, Kuti! Ilma selleta pole päeva algus mõeldav. Oi-oi Kuti, ütlen – šveitslased ergutavad suusatajaid oma hop-hop-hopiga –, kui ma talt midagi tahan. Kuti meelest ma vast olengi Oioi.

Kuti kutsub mind mängima. Kutse mängule. Mina olen hiir ja tema on teadagi kes. Mina peidan end urgu, padja alla. Harva söandan ma sealt nina välja pista. Velbas Kuti hiilib lähemale, ja krapsti! on tal saak küünte vahel ning minu käsi verine. Seda mängu on Kuti nõus lõpmatuseni jätkama. Aga mõnikord osad vahetuvad. Mina, hirmus kiskja, varitsen nurga taga, ning tema, tavaline kodukass, ei julge sinna tulla, et vaadata, mis seal õige on. Kuti teeb küll paar ettevaatlikku sammu nurgataguse poole, ent pöörab järsku kadjama, peidab end voodi alla. Ma mängin nüüd oma mängimata jäänud mängu. Aga mis mängud need on?

Vahva!

Aknast lendas tuppa must liblikas, muutus rasvaseks tõuguks ning kadus. Ma tunnen – must koer oli end moondanud liblikaks. Ta ilmus ja kadus nagu mardus.

Ikka rohkem võtab Kuti mind omaks. Kassi roheline silm jälgib mu käekäiku. Reviiripiir minu ja tema vahel on kadunud. Tõin naabri poolt kassipoja. Ma lootsin Kutile sellega meelehead teha, tahtsin näha, kuidas ta kiisusse suhtub. Kuti lõi kassipoega käpaga ning tuli end vastu mu säärt hõõruda. Nüüd olen mina tema kiisu.

Ma tean, et peatselt saabub päev, kus Kuti mind prügikastide juurde

juhib. Olen näljas ja mul on talitsematu soov rappeid süüa. Ma olen väeti kiisu ja ei saa enam prügikastist välja. Võin ainult oodata, kuni ma kassiks sirgun, hoovikassiks muutun. Sealt jääb sammuke linnakassini. Ent võib-olla kasvan koguni tiigriks. Siis tulen prügikastist välja tänavale. Kisun maailma lõhki. Aga ma ei tea, kunas see muutumine aset leiab.

Teekond prügikasti juurde – on see tee vanglast vabadesse?

Ma ei tea, kas ma olen siis mustast koerast lahti, kas ta end veel ilmutab, missugusel kujul näitab, kas ma näen veel ta intsis hambaid?‘

Ma tean, et ükskord, kui väljas on suur suvi, läheme koos õue. Roheline on siis rohelisem ja hoovi ainuke puu üleni õisi täis. Ent me ei hooli sellest. Me läheme otse lehkavate prügikastide manu, sinna, kus on kalarapped. Ning ma tean, et ma ei saa ja ei tahagi tagasi tulla.

MARGARET ATWOOD

Inglise keelest tõlkinud Ene-Reet Soovik

Sea laul

Selleks sa mu siis muutsid:
hallroosaks tõlpsilmseks
tühmuseks, lihakssaanud
singinäkiks, mis paisub kui uimane naeris,

nahaks, mille sa täis topid, et end omakorda
täis süüa, haisvaks liha-
tüükaks, suureks vere-
mugulaks, mis matsutab
ja tursub. Hästi. Vahepeal

on mul taevas, mis on vaid pooleldi
puuris, mul on mu umbrohtunud nurgad,
nuusin ringi, laulan
laulu juurtest ja kärssadest,

sõnnikulaulu. Proua,
teid riivab see laul, need ruiged,
mida peate rusuvalt seksuaalseks,
pidades lihtsat aplust ekslikult himuks.

Kuulun teile. Kui te mind solgiga toidate,
laulan ma solgist.
See on ülistuslaul.

Roti laul

Kui kuuled mind laulmas,
võtad sa püssi
ja taskulambi, sihid mu aju,
kuid lased alati mööda
ning mürgile, mille sa välja paned,
pissin ma peale,
et hoiatada teisi.

Sa leiad: see siin on liiga nutikas,
ta on ohtlik, sest
ma ei konuta paigal, et maha notitud saada,
ja veel leiad sa, et olen kole,
karvakasukas, ilusad hambad, kuigi mul on
kuus nisa ja maosaba.
Kõik, mida tahan, on armastus, sa juhm
humanist. Katsu seda mõista.

Õige, olen parasit, elan sinu
jätmetest, kõhredest, rääsunud rasvast,
võtan luba küsimata
ja teen pesa sinu kappi
su ülikondadest ja aluspesust.
Teeksid sama, kui saaksid,

kui saaksid endale lubada
mu kristalset vihkamist.
Ma ihkan su kõri, oma liigikaaslast,
kes on lõksus su kõris.
Kuigi püüad teda summutada
oma õlise isikuhäälega,
on ta peidus/ su silpide vahel
ma kuulen ta laulu.

Usside laul

Oleme liiga kaua olnud põrandal all,
oleme teinud oma tööd,
meid on palju ja me oleme üks,
meil on meeles, kui olime inimesed.

Oleme elanud juurte ja kivide keskel,
oleme laulnud, kuid kuulunud pole meid keegi,
me tuleme värske õhu kätte
ainult öösiti armastama,

mis tekitab jälestust saapataldades,
nende nahkjäigast religioonis.

Teame, kuidas näeb välja saabas
nähtuna altpoolt,
tunneme saabaste filosoofiat,
nende jalahoobi- ja sukasilmametafüüsikat.
Kardame saapaid,
kuid põlgame jalga, mis neid vajab.

Varsti tungime kui umbrohi
kõikjale, aga aeglaselt;
vangistatud taimed tõstavad mässu
koos meiega, plangud langevad,
tellisseinad võnguvad ja varisevad,

siis pole enam saapaid.
Vahepeal sööme mustust
ja magame; me ootame
su jalgade all.

Kui ütleme: Rünnakule
ei kuule sa alguses
midagi.

Öökulli laul

Olen mõrvatud naise süda,
kes läks koju vaele teed,
kes kägistati tühermaal ja jäi matmata,
kes puu varjus hoolikalt maha lasti,
kes moonutati vaheda noaga.
Meid on palju.

Kasvatasin suled ja rebisin end temast välja;
Mul on sulise südame kuju.
Mu suu on peitel, mu käed
kätega sooritatud roimad.

Istun metsas ja kõnelen surmast,
mis on ühetooniline:
kuigi on palju suremisviise,
on ainult üks surmalaul,
uduvärvi:
see kõlab Miks..Huuu

Ma ei taha kättemaksu, ei taha lepitustasu,
tahan vaid kelleltki küsida,
kuidas ma kaotsi jäin
kuidas ma kaotsi jäin

Olen mõrvari kadunud süda,
kes ei ole veel tapnud,
kes veel ei tea, et tahab
tappa; kes on veel sama,
mis teised.

Ma otsin teda,
temal on minu jaoks vastused,

tema on ettevaatlik, ta on
valvas ja vägivaldne, mu küünised
kasvavad läbi ta käte
ja muutuvad küünisteks, teda ei tabata.

Sireeni laul

See siis ongi laul, mida kõik
tahaksid õppida: laul,
mis on vastupandamatu:

laul, mis sunnib mehi
polkude kaupa üle parda hüppama,
kuigi nad näevad kolpasid rannikul,

laul, mida keegi ei tea,
sest kõik, kes seda on kuulnud
on surnud, ja teised ei saagi mäletada.

Kas ma reedan sulle saladuse
ja kui seda teen, kas sa päästad
mind sellest linnukuuest?

Mulle ei meeldi siin,
kükitada sel saarel,
näha välja maalilis-müütiline

koos nende kahe sulise maniakiga,
mulle ei meeldi laulda
ses trios, saatuslikus ja väärtuslikus.

Reedan selle saladuse sinule,
sinule, ainult sinule.
Tule lähemale. See laul

on appihüüd: Avita mind!
Vaid sina, vaid sina suudad,
oled ainulaadne

viimaks ometi. Oh häda,
on see vast tüütu laul,
aga mõjub iga kord.

MIHKEL MUTT

TANEL JA DANIEL

Tanel suleb kriiksuva jalgvärava halvasti lõgiseva riivi. Ta läheb elupuudest mööda, piki majaäärt õue peale ja koputab vastu esiakent, sest ema võibolla ei kuule uksekella. Ega ta kuule hästi koputamistki, aga Danny pistab haukuma. Kella ei kuule temagi.

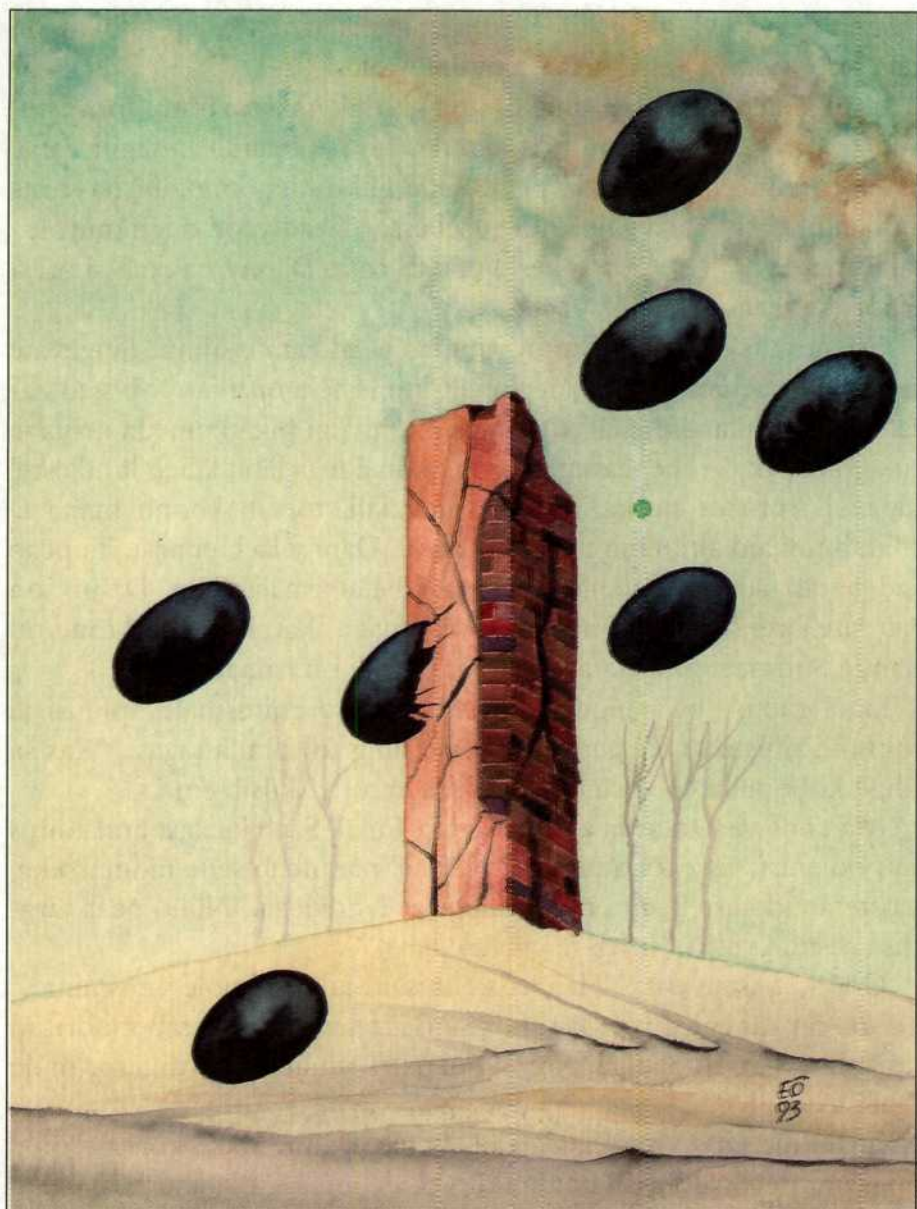
Emal vaatab läbi akna, elevusnaeratus kirgastab ta nägu ning ta teeb lahti. "Ära koera välja lase," hoiatab ta.

Danny on arust ära. Ta tõuseb tagakäppadele ja üritab hüpata. Tanel kummardab, ütleb "Down, down!" ja sügab kõrva tagant, üritades looma patsutamisega maadligi hoida. See ei õnnestu hästi, sest Danny pöörleb ja väänleb – lausa uskumatult oma tüseda kere kohta – ja naksab kätt. Ta kasutab Taneli hetkelist tähelepanematust, vupsab äkki üles ning jõuab keeleotsaga sihile. "Get away! Silly dog!" ütleb Tanel ja pühib nägu. Sellal ajab Danny end uuesti tagajalgadele ja pistab võidukalt klähvima. Ta soeb esikäppadega Taneli püksisäärt, nagu oleks see tüvi või post. Üheksa aasta jooksul on ta palju sukkpükse puruks kiskunud.

"Enough!" lausub Tanel. Emal seisab kõrval. "Danny's a good dog!" kiidab ta.

Ervin Õunapuu
"Torn"
Akvarell
1993

Ervin Õunapuu
"Katedraal oliivisajus"
Akvarell
1993

"Enough now!" teeb Tanel kurjemat häält. ("Keelepraktikat on vaja," oli vanaema alati armastanud korrata.)

"Astu siis edasi," ütleb ema. Elutoa uks lükatakse pärani. Joovastunud Danny sööstab küünte klobisedes tuppa, haarab kusagilt vana, halliks näritud tenniseballi, pillab selle õhku ning kihutab siia-sinna mööda punast pärsia vaipa, nii et sellesse jäävad vaod nagu murule.

"Danny, you'll get a stroke," hoiatab ema. Danny hakkab suurest erutusest aevastama.

"See now," ütleb ema. Danny raputab pead, vahib silmile langevate pikkade tumehallide karvade vahelt inimestele otsa ja toob kuulda-vale oma ainulaadse häälitsuse, mis on midagi pika kumeda urina ja kuke "kikerikii" vahepealset. Siis on ta omadega läbi, läheb lühikestel jalgadel trot-trot nurka, ajab käpad laiali, toetab koonu maha ja jõllitab tulijaid altkulmu nagu alligaator. Danny laeb ennast. Ta peab end pärast suurt tunde puhangut ja rabelemist laadima. Danny on paberite järgi šoti terjer, aga näeb välja nagu skai. Mõlemad tõud on elanud Šotimaal ning Tanel usub, et Danny on tsitaat.

Tanel riietub põõningul vanasse rohelistesse ehitusmalevapluisi ja kulunud sinistesse Sangari teksadesse ning tuleb alla tagasi. "Kas sa tahad kohe süüa või vaatad enne seda katust?" küsib ema.

"Ma enne vaatan seda katust," ütleb Tanel. Saab kaelast ära! Katus on poolenisti sisse kukkunud, aga Tanel parandab selle mõne roika, roostetanud kastekannu ning vanade ajalehtedega. "Nüüd peab järgmise aastani vastu!" ütleb ta emale.

"Good," vastab ema. "Hea, et sa lihtsaid talutöid pole unustanud."

Ema on vahepeal laua katnud. Sinisel fajanssliual aurab mooritud vasikaliha sparglialatiga. Kõrval madalal riulil on tordikarp, mille Tanel toonud.

Kui inimesed sööma hakkavad, kobib Danny ukse kõrvale oma kausi juurde. Seal seisab hommikust peale tema söök, kaerahelbed ja hakkliha. Danny nuusutab. "Eat, eat!" ärgitab ema. Danny liputab viisakalt saba ja astub graatsiliselt kolm sammu tahapoole nagu maneežihobune. "We eat so little lately," kurdab ema. "Aga söö sina nüüd," ütleb ta Tanelile.

Tanel tõstab endale ette ja räägib Tallinna uudiseid.

"Pensione pannakse varsti juurde," teatab ta võidurõõmsalt. "Ka-

heksakümmend üks ja pool krooni. Ja pane tähele: see on meie fraktsiooni ettepanek, mis lõpuks vastu võeti. Need pagana kommud oleksid tahtnud selle raha anda kohalike omavalitsuste autojuhtidele kiletiibade ostmiseks."

"Ega meie Dannyga palju vaja," jahutab ema Taneli entusiasmi. "Mina ise ei söö liha enam üldse, kui, siis vahel piruka sees, kui Nelli toob. Dannyle ikka vahel ostan, konti ja rulaadi."

"Nojah, Danny ei saa ju aru, et on lama," muigab Tanel kõveralt.

Danny on vahepeal märkamatuult ennast ema kõrvale nihutanud ning "kireb" tasakesi, ent nõudlikult.

"Go go!" pahandab ema. "You have your own food here!" Ent Tanel tunneb, et tema hääles puudub resoluutsus. Seda tunneb ka Danny, kes minemise asemel hoopis esikäppadega vastu põrandat patsutab ning kumedalt haugatab.

"Kas saad kohale!" tõstab Tanel häält. Danny vaatab kohkunult tema poole, aga ei nihku paigast. "Koht," peaaegu käratab Tanel. Nüüd Danny uriseb solvunult ja läheb, saba sorgus, aga mitte kohale, vaid poole peale, keset tuba. "Kuidas tal niisugused kombid on tulnud," imestab Tanel ja pistab lihatüki suhu. "Mis sa siis kohe sedasi," arvab ema kõhklevalt.

"Kord peab olema," on Tanel saavutatud efektiga rahul. Aga kui ta järgmist pala kahvli otsa haagib ja seda mäluma hakates pilgu tõstab, näeb ta, et Danny on vanal kohal tagasi. Ta heidab Taneli poole süüdlasliku pilgu, aga unustab ta kohe ning jälgib andunult, kuidas järjekordne kahvlitäis ema suhu kaob. Ta limpsab erutatult keelt.

"Ah, take then," ulatab ema talle oma taldrikult väikese tüki vasikaliha. "Talle see poe-hakkliha vahel ei maitse. Tea, mis nad sinna sisse panevad!"

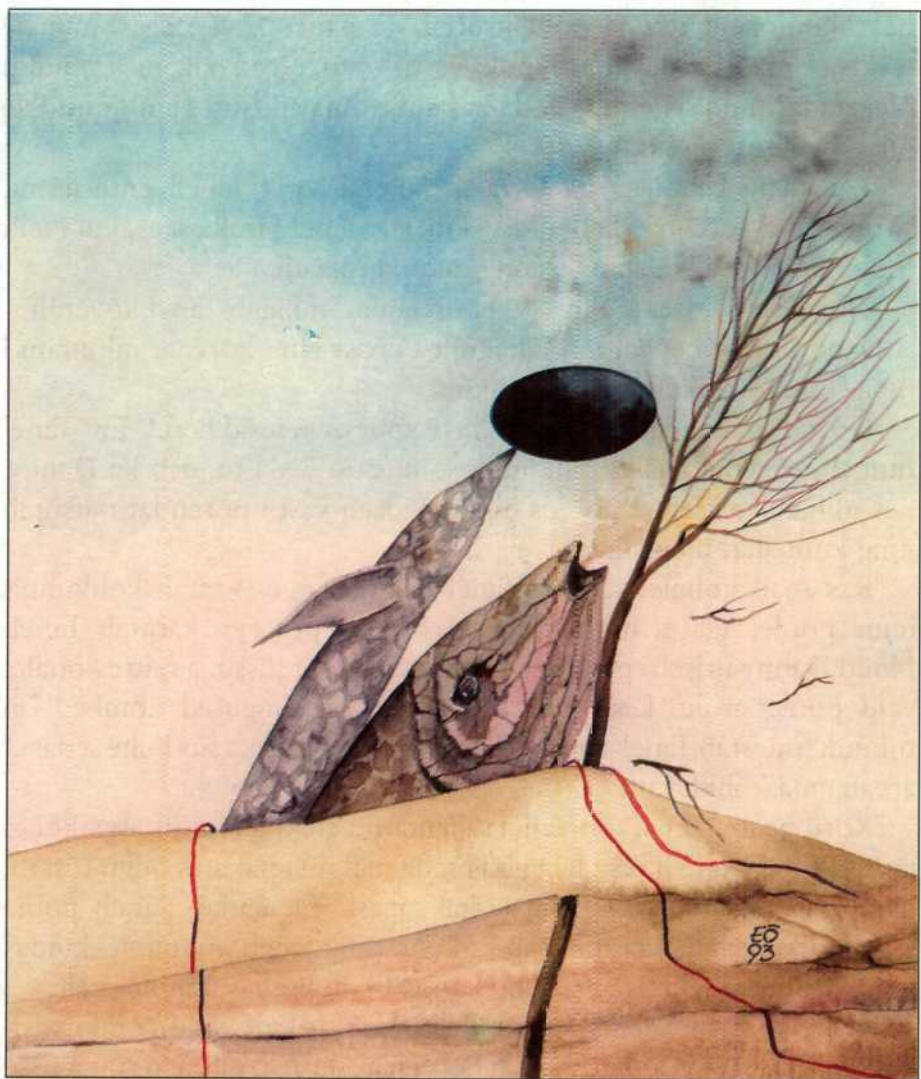
"Pool maailma nälgib," tähendab Tanel sapiselt. "Paavst sõidab varsti Asuncioni."

"Ja mis meie sinna parata saame," ulatab ema Dannyle teisegi palakese. "What can we do."

Danny on saanud äratust, läheb oma kausi juurde ja pistab sealtki suurema osa kinni.

"See now!" ütleb ema Tanelile võidukalt. Too lööb käega.

Siis aga jõuab järg tordi kätte. Kui ema hakkab nõöri eemaldama,

Ervin Õunapuu
"Kahekesi oliiviga"
Akvarell
1993

Ervin Õunapuu
"Maanduv oliiv"
Akvarell
1993

läheb Danny lausa arust ära. Ta turtsub ja läkastab, limpsab keelt ja vingub. Ta natuke totakale habemikule vanamehenäole ilmub valulikult kirgastunud ilme.

"Ega sa talle ometi torti ei kavatse anda?" imestab Tanel.

"Ikka natuke annan," lausub ema kelmikalt. "Me oleme ju nii maiad."

Ja ta paneb torditüki kausi kõrvale. Sellel on peal beseest päkapikk ja šokolaadist kukk.

"See on juba... ma ei tea." Tanel on tõega vihane. "Koht!" käratab ta.

"Don't shout" ütleb ema. "Mine kisa Tallinnas, mis sa meil siin kisad."

Aga kärkimisel pole niigi mõtet. Tanel võiks end hääletuks karjuda. Tort on Danny nirvaana, tema partei, au ja südametunnistus.

"Pane talle kohvitass ka sinna kõrvale," lausub ta sarkastiliselt. "Koort ka sisse ja kaks tükki suhkrut. Ja pits "Vana Tallinna"."

Maias vanamees sööb tordilõigu ära ja tuleb uue järele. Ema heidab Tanelile süüdlasliku pilgu. Korraga näib talle päästev idee tulevat.

"Ma annan talle seda kohupiimapirukat, mida Nelli üleeile tõi – kui sa enam oma torti ei luba," lausub ta ja tõuseb krapsakalt nagu kabareegörl.

"Ah võtku," lööb Tanel käega. "Vitsutagu, et seda nägu." Aga endamisi mõtleb: tema enam sellesse asjasse oma nina ei topi. Söögu nad emaga kas või ühe taldriku pealt või tehku mis tahavad. Sellistega uut Eestit ei ehita.

Danny saab teisegi torditüki.

Pärast sööki minnakse elutuppa. Ema leiab sentimeetri, kamandab Taneli püsti, võtab tal rinnust mõõtu ning hakkab talle jõuludeks pulloveri kuduma. "Kas ma panen kollast või lillat trähni sisse?" küsib ta. "Kollast," ühmab Tanel. "Sa ju tead minu maitset." Ta istub akna all kirjutuslaua ääres, seljaga ema poole. See on sama laud, mille ääres valmis ta diplomitöö. Danny tuleb Taneli jalgade juurde ja keerab end selili, lühikesed jalad nagu loivad rinnal konksus. Tanel kummardub ja sügab teda esijala alt õndlast. Kohe hakkab tagumine jalg reflek-

toorselt kaasa sapsima. "Pavlovi refleks," mõtleb Tanel. "Mingi teadus oli venelastel kindlasti olemas." Danny tardub ülimal mõnu seisundisse, pea kuklas. Tema alumise moka alt paljastuvad teravad viltused hambad nagu haikalal.

Danny kõhunahk on valkjashall ning kaetud hallikassinise harva, ent pika udemega. Tagakäppade vahel on tilluke mäkerdatud luti taoline torgats ja kaks küpset kreeki või tumedat ploomi meenutavat palli. Danny on süütu vanapoiss.

Danny aimab, et enam ei sügata, keerab end jalgadele ja aevastab.

Tanel keerab toolil ringi, vaatab mõtlikult aknast välja ja uneleb. Korraga kõlab kõrval haugatus. Tanel langetab pilgu – seal istub Danny ja niheleb.

"I have nothing to give you," ütleb Tanel karmilt.

"Danny wants on the table," ütleb ema.

"What fuck?"

"Ära ropenda, don't swear," noomib ema. "Danny tahab välja vaadata."

"Miks peab tema välja vaatama?" imestab Tanel.

"Me ju muidu ei näe, mis maailmas sünnib. Me oleme ju väikesed."

"Kuidas tohib koer kirjutuslaua peale ronida?" pahandab Tanel. "See on ju pühaduseteotus. Mina kirjutasin siin oma diplomitöö. Päriskindlasti on siin ääres rohkemgi diplomitöid kirjutatud. Ja vanaema kirjutas siin oma Suure Töö."

"Kes see siin ikka enam töötab," pehmedab ema Taneli nõrdimust. "Me paneme ju ajalehe alla. Siis ei määri." Ta laotabki lehe lauanurgale. See on *Päevaleht*. Tanel tahab seda mõne muu lehe vastu vahetada, aga rohkem lehti emal ei käi.

Ajalehte nähes toob Danny kuuldavale oma "õwoouuuwou!" – nõudlikult, ja tõuseb tagakäppadele. Aga kui ema teda tõsta tahab, siis ei anna Danny end kätte, vaid soovib, et teda mööda tuba taga aetaks. "You silly dog," pahandab ema. Ta on vana, väsib koera püüdes ruttu ära, komistab lõpuks lambijuhtme otsa ning tõmbab lambi ümber. "Nüüd lõi korgid läbi," hädaldab ema, ise siruli põrandal. Danny tuleb uudishimulikult lähemale ja tahab ema näost lakkuda. Aga ema on seda hetke oodanudki, haarab vilunult koerast kinni, ajab end püsti, nagu poleks midagi juhtunud, ja paneb Danny lauale. Too

Ervin Öunapuu
"Kahekesi", "Mäng"
Akvarell
1994

Ervin Õunapuu
"Kutse mängule"
Akvarell
1993

tardub kohe tähtsasse valveasendisse. Ta urahtab möödakihutava "Volvo" hiigelkaubaauto peale ning saadab silmadega kepi najal aeglaselt astuvat vanameest.

"Näe, Moldovi-vana ikka veel elus," kommenteerib ema. "Oli alla kukkunud, aga paranes." Tanel teeb näo, et teda see ei huvita.

"Ja seda ma ei rääkinudki sulle," elavneb ema. "Riksoni poeg kandideerib volikogusse. Temasugune! Selge, et siis midagi välja ei tule. Endal on turul mitu putkat." Ema istub ja koob edasi.

"Kust kohast alla kukkunud," küsib Tanel nagu muuseas.

Danny niheleb ja haugatab õrnalt. Ema tõuseb uuesti.

"Noh, kas naabri Baara on väljas? Ja ongi, vaata, missuguseks suureks kasvanud." Baara on dogi, Dannyst neli korda kõrgem.

"Ah jaa, ma ei küsinud, millal sa tagasi lähed?" – "Homme hommikul." – "Juba?" – "Jah, istung."

Danny niheleb taas ja kiunatab. Ema tuleb tõstab ta maha. Danny läheb diivani alla ja sulgeb silmad. Nii möödub pool tundi.

"You go now out with Danny," ütleb ema Tanelile kella vaadates. Kuuldes sõna "out" kargab Danny diivani alt, tuleb energiliselt lähemale, pöörab pea viltu ja vaatab lootusrikkalt inimestele otsa.

Trepilt sööstab ta murule, sealt põõsastikku. Mõne aja pärast ilmub ta hoopis teiselt poolt välja. Siis ta kihutab mõned korrad edasi-tagasi, hüppab liblika järele õhku, tõstab jalga ja haugub. Ta on laiem kui kõrge. Nagu väike tume muruniitja, iseliikuv ja ilma käepidemeta, ringitab ta murul. Ainult külgvaates ja hüpete ajal on näha, et sel elukal ka jalad all on. Tugeva rinnaga, karv seljalt kahele poole seitlis. Ilus ta ei ole, mõtleb Tanel. Elegantsi mitte just ülearu. Aga kuidagi väga tõhus. "Run, Danny, run!"

Järgmise hommikusöögi ajal istub Danny ema kõrval. Ta kauss on puutumata, pisut kaerahelbeid on moe pärast kõrvale maha aetud. Tanel ei tee sellest välja. Viskab talle väikese vorstinahagi. Danny nuusutab seda hindavalt, aga sööb siis armulikult ära.

Peagi kostab väljast autosignaal. On aeg. Tanel jätab emaga hüvasti. Danny keerleb tema jalgade ümber. "Pat him!" ütleb ema. Muidugi Tanel patsutab teda. See on rituaal. "Bye, Danny, take care!"

"Ära sa koera ilma rihmata välja lase," hoiatab ema keerlevat koera

tagasi hoides. "Danny tahaks kaasa minna. Danny would like to go too."

"Ma võtan ta," teeb Tanel ettepaneku. "Autos ruumi on. Ainult ihukaitsja ja tõlk. Äärmisel juhul ma võin ihukaitsjal lasta taksoga järele sõita. Tõlk saaks siis üle hulga aja inglise keelt praktiseerida. Muidu tuleb ta jälle Manchesteri ülikooli ennast täiendama saata. Kus rihm on? Out, Danny, out!"

Nagu elekter läbistaks Dannyt.

"Ah, mine nüüd," lööb ema käega. "We will stay home with Danny."

Danny ei ole siit majast ja sellest aiast välja saanud, sest ta ei oska kõrval käia ega muidu avalikus kohas käituda.

Kui Tanel kriiksuva värava on sulgenud ja lingi kinni lõgistanud, tõstab ta pilgu. Ema lehvitab akna taga varrastega. Tema kõrval laual on Danny ja vaatab Tanelile järele, pea viltu.

REIN TAAGEPERA

MINTSU

Pühapäeva hommikul astus Mintsu ise tagaukse poole, nähes kandekasti mu käes. Ta astus päikesepaistelisse aeda, kus ta juba kuu otsa polnud käinud, ja proovis rohtu, nagu tahaks ka midagi jälle suhu saada. Hüppas madalale väravale oma tavalise linnutaolise kergusega, hoolimata punsunud keskpaigast, nagu polekski ta juba nädalaid elutoa ja autokuuri põrandal lösutanud. Kõndis üle tsemendist kõnnitee ning muru, nuusutas tara äärt, siirdus lillepõõsaste juurde ja edasi piki müüri oma tavalise aeglase sammuga, kõike asjalikult uurides. Mare sinises hommikumantlis vaatas meile ükselt järele. Astusin müüri nurga taha, et ta mu näoilmet ei näeks, ja kui Mintsu kah nurgani jõudis, läks Mare tagasi majja, silmis pilt jalutuskäigust, murust ja päikesest. Nagu nii sageli üheksa aasta jooksul.

Ervin Õunapuu
"Oliivipüüdja"
Akvarell
1994

Ervin Õunapuu
"Mäng"
Akvarell
1993

Nurga tagant nägi Mintsu kaugemal väikest koera, ei jäänud harjunud kombel seda jälgima, vaid asus tagasiteele. Müür, põõsad, tara algus, ja siis tõstsin ta kasti. Kandmise ajal oli ta vait nagu tavaliselt. Kõrvaltänav, haljasvöönd mändidega, aiandusäri parkimisplats (kaugeim koht, kuhu jalutuskäikudel temaga jõudsime), poe-esised, laud kohvijoojatega, loomaarsti uks. Kallutasin kasti, et teda sülle võtta. Ta ei tulnud ise kastist välja nagu vanasti ega punninud ka vastu. Surusin teda vastu rinda, aga siis pidi paberile allkirja andma, seletati midagi anesteesiast ja ma ei märganudki õieti, millal ta mult võeti. Lahkusin kiiresti, et personal kauem mu näoilmet ei näeks, ja alles väljas märkasin läbi klaasakna tagasi vaadata. Mintsu oli peaga minu poole ja neiu kadus temaga tahapoole. See oli minu jaoks viimane pilt.

Telefon helises kolmveerand üks. Õnneks vastas Mare. Terve kõhukoobas on vähkkudet täis. Ta elaks veel paar nädalat. Kas õmmelda kinni? Või uinutada? Sain vaid noogutada. Päev varem oli ta loobunud söömast-joomast, pärast nädalaid pidevat söögi mangumist ja võimetust süüa.

Tõin ta keha tagasi. Oli pandud tuliuude pappkasti, puhkavas asendis, silmad enamvähem kinni. Asetasin kasti korraks elutoa põrandal tukkupa Laikäpa juurde. "Ta ei saa aru," ütles Mare. Ei saanudki. Kast on nüüd tagaaias mullas, meeter maad mu jalgadest raali all, millel praegu kirjutan. See raal, millel Mintsu üksvahe tavatses magada, et olla mul hingeõhu ulatuses, ja mille kiirgusest kasvaja võis alguse saada.

I am a PC, a Perfect Cat.

They programmed me to sleep on that.

Nii trükkisin tollal ekraanile, kui Mintsu kippus selle ette oma saba langetama. Olin viimasel aastal mõnigi kord mõelnud, et kassid teevad kahel mandril elamise keerulisemaks. Kas sain nüüd, mida tahtsin?

Hilisõhtul leidsime Laikäpa lamamas tagaaias, ehkki tagauks oli kinni ja eestpoolt minnes peab käänama ümber kahe maja. Lamas lihtsalt keset aeda, mitte haua juures. See oli pühapäeval, päev pärast Salme sünnipäeva, ja nüüd on kolmapäev.

Oleksime võinud Mintsu nende üheksa aasta jooksul korduvalt

kaotada. Siis, kui ta ilmselt naabri katuse ventilatsioonitava võrgul sooja nautis ja koos sellega katusealusesse potsatas. Oli pime juhus, et kaks päeva hiljem juhtusin lahkuva külalisega veel kõnniteel vestlema ja kuulsin nagu maa alt Mintsu nõrka nägu. Ja et me ta ka siis veel ikkagi üles leidsime, sest hääl paistis tulevat hoopis mujalt kui katusealusest ja Mintsu jäi vait, niipea kui teda hüüdsime või õiges suunas liikuma juhtusime, arvates, et nüüd on kõik korras.

Või siis, kui teise naabri tütar pärast vanemate küllastamist koju sõitis, 50 kilomeetri järel kassi tagaistmel avastas ja otsa ümber pööras. Selle peale lasime Mintsu kaelarihma sildile graveerida ka telefoni kaugkoodi. Või siis, kui ta jalutuskäigul kõigi oma kommete vastaselt tingimata pidi üle suurema tänava lonkima ja müra lähenedes end vaid keset teed maha surus, nii et auto pidi täiesti seisma jääma. Või mis rääkida suurest tänavast, kui Mintsu aina maja ees tänaval lamas ja naabrite autopasuna peale end ainult väga aeglaselt ja põlglikult liigutada suvatses. Autot kuurist välja tagurdades palus Mare mul alati vaadata, kas kass (ikka just Mintsu) ees ei tolkne.

Ja koiotid, kes mulle paaril korral olid küngastel päise päeva ajal vastu tulnud, aga ka rattaga ülikooli sõites. Neid oli nähtud videvikul kassi ründamas lausa võrkpalliplatsi taga, kus tihti meie kassidega jalutasin, ja öösel olid koiotid terve asula peremehed, vähemalt seni, kuni künkad täis ehitati. Meie kassid liikusid vabalt autokuuri ja tänava vahet, veetes soojad ööd parkivate autode all, ja hommikul oli esimene asi veenduda, kas nad on ikka veel alles. See risk oli nende vaba elu hind. Jah, peab olema tänulik, et Mintsu meie elu tervelt üheksa aastat kaasa sai elada. Ainult et lõpp tuli sealt, kust ei osanud kartagi.

See oli Mare, kes kassipoja majja tõi siis, kui Tiina ja Salme olid kodunt lahkunud ja ka Jaanil olid käsil viimased keskkooliaastad. Kaliko kass, st nelja värvi: pruun, kollane, must, valge. Ei julgenud ta alguses siseõues rohelistele lehtedele astuda. Varsti tormas nurka patjade taha sinisel vaibal, et püüda sealt mänguhiirt ka siis, kui seda seal polnud. Eluks ajaks jäi tal komme vannitoa ukse taha peituda ja hingede kohalt käpaga haarata, kui midagi liikus. Ühel korral väiksest

peast krahmas ta mu käest küüntega kinni, kui ma ta kõhtu puudutasin. Ehmus ise ega korranud seda enam kunagi. Seletamatult aga küünistas paaril korral rahulikult istuvat külalist.

Ainsad pojad tulid tal kaheaastaselt. (Pärast seda laskime lõigata.) Kadus kord õhtul ära ja kõndis hommikul hästi saledana meie magamistoa seinakapist välja. Meile jäi neljast pojast Laikäpp. Pärast poegimist läks Mintsul karv karedamaks; ta muutus tõsisemaks ega teinud inimestest tükk aega enam palju välja. Hiljem mahenes jälle. Tuli mõnigi kord sülle, sõtkus ringi, küüned väljas, ja lõpuks pikali heites sirutas ühe käpa üles kaela poole.

Viimasel aastal jõudsid juba mõlemad käpad kaugele kahele poole kõri, nagu kallistuses. Ta hellitas inimesi omal kombel, ent algatus pidi alati tulema tema poolt. Ta ei tulnud kutsudes, hüppas sülest ära, kui teda sinna tõsteti, ega lasknud end silitada, kui tema seda ei algatanud. Selga vastu inimese jalga hõõruda ei tulnud Mintsul mõttesegi. Kui koju tulin, kõndis ta tänaval nõorsirgelt minu poole ja iga kõrvalseisja võis ennustada, et nüüd kass silitab jalaga või laseb vähemalt ennast silitada. Aga Mintsu keeras meeter enne mind kõrvale ja tegi, nagu oleksin tühi õhk.

Ta ainus nõrkus oli jalutamine. Ka siis, kui pärast viiekuist äraolekut autost välja astusin, sammus Mintsu sedamaid tavalisel asjalikul kombel haljasvööndi poole, et noh, siin sa oled, lähme! Nagu öeldud, ei tulnud ta kutsudes ega näidanud mingil kombel välja, et tunneb oma nime. Aga sõnad "Jalutama! Lähme!" panid ta sedamaid (pärast viit sekundit võitlust eneseväärikusega) liikuma tänava poole. Alguses käisime ainult haljasvööndil, hiljem aga ka vaikseil umbtänavail, kus oli rohkem huvitavat nuusutada. Pikemad tiirud ulatusid poole kilomeetrini.

Koertesse suhtus ta põlgliku ettevaatusega. Hindas juba kaugelt ära nende jõu ja liikumisvabaduse. Vabalt jooksva tugeva koera eest kadus kähku põõsasse, aga kui koer oli rihma otsas, püsis Mintsu paigal vastu maad, olles taandeteel igaks juhuks kindlaks teinud. Endasuuruse puhul tõmmati küür selga ja teatati, et peni võib minna, kus pipar kasvab. Kummaliselt võimetu oli ta aga rotisuuruste klähvijate vastu, kes ta ümber tantsisid, kuni Mintsu tüdinenult minema silkas. Ta ei

kannatanud nende ennasttäis lärnakust, kuid ei leidnud ka põhjust endast väiksemale käpaga anda.

Rottidega oli teine asi, ehkki ka need olid Mintsust väiksemad – mõnikord küll mitte palju. Surnud rotte ilmus aeg-ajalt ukse ette. Kord tõi ta elusa roti kööki ja laskis lahti. Rott leidis prao, kust sisse joosta, ja me vangutasime pead kassi üle, kes majja rotte juurde toob. Paraku rüüstas Mintsu ka linnupesi. Kandis ühe linnupoja teise järel maja ukse ette Laikäpale süüa ega saanud aru, miks ma tegevuse katkestasin.

Teiste kassidega ta kunagi ära ei harjunud, peale Laikäpa, kellega hooti koos magati ja üksteist lakuti. Jalutuskäigul kassi nähes tardus Mintsu, ja kui kaugus oli küllaldane, katsus kodu poole taanduda. Opossumitega, kes ööpimeduses autokuuris käisid kasside toidunõusid poleerimas, paistis olevat vastastikune mittekallaletungi leping. See kassisuurune känguru sugulane, pealtnäha rohkem aeglane rott, võis liikuda hämmastavalt Mintsu ligidal, ilma et kumbki pool teisest välja oleks teinud.

Aeg-ajalt armastas ta minna katusele ja magada klaaskuplil elutoa laes, kindlas kauguses meist ja ometi läheduses. Kummaline on näha ainult just seda osa lamavast kassist, mida muidu ei näe: lapik valge kõhulaik, lapikud kirjud käpad ja muud ei midagi. Nagu kõht ilma kassita laiumas meie kohal.

Kas oli see kuu või juba kahe eest, kui tagasivaates lõpp algas? Kindlasti polnud kolme kuu eest, kui Tartust naasin, Mintsu olekus vahet märgata. Muidugi oli ta juba ammu loobunud puie otsa ronimast ja ka linde-rotte ei ilmunud enam. Oli küpses eas kass. Ent laste mänguväljakul ronis ta ikka veel metallvõrestikule, kus küüntega kuskilt pole kinni võtta, et maailmale ja minule ülalt alla vaadata.

Ta hakkas sagedasti oksendama, aga tundlik kõht oli tal olnud elu otsa, ja nagu tavaliselt kirusin, et ta mujale ei suvatse minna kui elutoa vaibale. Ta nurus toitu ja keeldus siis seda söömast, aga ka seda oli ta elu otsa küllalt teinud. Siis oli märgata, et ta ei laku ennast enam, ja see ei olnud enam üldse tavaline Mintsu. Ja kui ta jalutuskäigul Laikäpastki maha jäi, mänguplatsil tujutult istus ja koguni omal

algatusel kodu poole pöördus, oli ilmne, et asi on väga tõsine. Ma ei julgenud enam tükil ajal kõndima minna. Kui veel kord katsusin, tuli Mintsu üle tänavasopi muru alguseni aeglaselt kaasa ja pööras siis tagasi. Nutsin, tundes paratamatust.

Sai käidud nädal nädala järel loomaarsti juures, kes proovis seda ja teist rohtu ja süsti ja toitu. Mintsul oli nälg, aga ta tõrkus söömast. Tõime tavalisest kallimat kassikonservi ning andsime inimestele mõeldut, ja midagi läks jälle sisse ning tuli tihti taas välja. Jaan ja Leann märkasid, et vats on paisunud laiemaks. Loomaarst nentis, et vähemalt kaalukaotust pole. Aga silitades oli tunda konte. Millal ta viimati sülle tuli ja käpad ümber kaela pani?

Ta hakkas tuba vältima, hoidudes autokuuri. Kas oli see tavaline asukohamuutus, mis nii temal kui ka Laikäpal toimus iga paari nädala järel, või mõistis ta meie ohkamist uute laikude puhul vaibal? Ometi olin ka mina ammu loobunud pahandamast. Oli kergendus, kui ta tuli tagasi elutuppa, ehkki see tähendas jälle puhastamisi. Viimane kord tuli tal toit välja sellal, kui Romuald siin käis raamatuasju arutamas, päeval enne mu kuuekümnendat sünnipäeva. Ja siis ei suutnud ta enam sedagi. Me lootsime, et see on kortisoonisüsti hea mõju. Aga ka lemmiktoidud jäid enamvähem puutumata ja liivakast tühjaks sel viimasel nädalal.

Eelviimasel päeval tuli ka Mare arsti juurde kaasa. Sai tehtud röntgenifoto, millel elundid ilmselt ei olnud õigel kohal, ja otsustati teha diagnostiline lõikus: võib-olla on siiski mõni allaneelatud võõrkeha? Sel päeval loobus Mintsu toitu mangumast ja lamas vaikselt vaibal. Järgmisel hommikul palusime kohe lõikus teha, mitte kolm päeva hiljem, nagu kavandatud.

Kas oleksime pidanud seda tegema juba nädalaid varem? Diagnoos olnuks seesama. Ent siis oleks öeldud meile, et ta elab veel kuu aega ja ta sõi veel. Piina ei paistnud olevat, peale näljatunde. Mida oleksime siis pidanud tollal vastama küsimusele, kas õmmelda uuesti kinni ja lasta uimastusest toibuda? Surmal õiget aega ei ole. Teise elu ja surma üle otsustamiseks ammugi mitte.

"Ah kass? Ma arvasin, et mõni inimene on surnud." Jah, ainult kass. Mintsu.

CLAUDIUS AELIANUS

LOOMADEST
(Katkendeid)

iluk.?
✓

Vanakreeka keelest tõlkinud Jaan Unt

Isauss paaritub emaussiga tolle ümber põimudes ja emauss laseb sel rahulikult sündida. Ent kui nad on jõudnud armatsemisega lõpule, ei tasu noorik abikaasale ühinemise eest sugugi heatahtliku armastusväärsusega. Ta haarab abikaasa kõrist ning hammustab tal pea otsast ära. Tõsi, tema aga on viljastatud ja kannab lapsi. Kuid ta ei too ilmale mitte mune, vaid sünnitab elusad järeltulijad, kes toimivad kooskõlas oma üsna pahelise loomusega. Nad närivad end läbi ema üsa päevavalgele ning maksavad seega isa eest kätte.

Oh traagikud, mida on selle kõrval väärt teie Orestesed ja Alkmaionid? (1, 24)

Lindude seast on kõige kõlavam ja musikaalsem hääl ööbikul ning üksildasis paigus laulab ta kõigist lindudest kõige kaunimalt ja kuuldavamalt. Räägitakse, et tema liha olevat parim vahend ärkvel püsimiseks. Kuid need, kes sellist toitu pruugivad, on pahelised ja rumalad: on ju pahe vältida und, "taevaste ning surelike käskijat", nagu ütleb Homeros. (1, 43)

Kyros vanem, nagu räägitakse, oli väga uhke Persepolise lossi üle, mille ta oli lasknud ehitada, ja Dareios niisamuti oma Susa ehitiste üle, mille pärast kõik teda kiitsid. Kyros Teine aga olevat omaenese kuninglike kätega kauneis ja kalliskividega kaunistatud rõivais istutanud oma aia Lyydias ning uhkustas selle teoga kõigi kreeklaste ees ja ka lakedaimonlase Lysandrose ees, kui too Lyydiasse tuli. Ajalookirjutajad ülistavad selliseid asju, ent vähimatki tähelepanu ei osuta nad mesilaste ehitistele, mis ometi on targemini ja kunstipärasemalt raja-

tud. Nood mehed tegid paljusid õnnetuks oma ehitisi rajades, samas aga pole midagi meeldivamat mesilaste tööst, sest pole ka neist kedagi targemat. Kõigepealt ehitavad nad magamiskambrid oma kuningaile, need on avarad ning paiknevad kõige kõrgemal. Nende ümber püstitavad nad kaitsevalli, otsekui tara või müüri, näidates sellegagi kuningalossi tähtsust. Nad jaotavad endid kolmeks ja nõnda ka oma elamud. Nii elavad vanimad kõige lähemal kuningate paleedele, nende taga aga noorimad ning seejärel need, kes juba õitsvas noorukieas on, nõnda et vanimad on ihukaitsjajaks kuningaile, nooremad aga kaitsevalliks kõige noorematele. (1, 59)

Ühed räägivad, et mesilaskuningad on ilma nõelata, teised seevastu, et neil on kõige tugevamad ja vägevamad nõelad, kuid nad ei kasutavat neid ei inimeste ega mesilaste vastu, vaid üksnes selleks, et hirmu peale ajada, sest oleks ülekohtune, kui valitseja ja nii paljude alamate juhtija halba teeks. Ning need, kes neis asjus teadjad on, ütlevad ühel meelel, et kõik teised mesilased tõmbavad valitsejate juuresolekul oma nõelad tagasi nagu taanduksid nad nende meelevalla ees ja kuuletuksid neile. Ja kummagi väite puhul nende mesilaskuningate kohta võib vaid imetlust tunda: kui neil pole vahendit, millega ülekohtu teha, on see suurepärane, kui neil aga on vahend, ent nad ei tee ülekohtu, on see veelgi suurepärasem. (1, 60)

Karu ei oska järeltulijat sünnitada ning mitte keegi ei arvaks, et sünnitusvaludest ilmaletulnu võiks elusolend olla – see on vormitu lihatükk, kujutu ja ilmetu. Kuid ema armastab ja tunneb oma last, ta soojendab teda oma reite vahel ning lakub teda oma keelega ja vormib nõnda ta liikmed ning annab talle vähehaaval kuju, nii et teda nähes võib teda nimetada karu järeltulijaks. (2, 19)

Euripides ütleb, et sõna kadedus kõlab halvasti, kuid ometi on olendeid, kelles see elab. Nõnda ka sisalik geko, kellest Theophrastos kirjutab, olles oma vana naha maha heitnud, sööb selle ära. See nahk aga olevat hea vahend langetõve vastu. Samuti matab hirvesokk maha oma parema sarve, mis paljuks hea on, – kadedusest, et keegi sellest kasu ei saaks. Mära teab, et ta oma varsaga koos ka armurohu ilmale

toob, ja just seepärast hammustab ta kohe pärast sünnitamist järglase laubalt lihakühmu, mida inimesed hobuhulluseks nimetavad. Nõidudjad teavad öelda, et see ärgitab vastupandamatult sugu tegema ning kiimaliselt kiinduma. Ja nii ei tahagi mära, et inimesed sellest nõidusest osa saaksid, otsekui oleks ta kade mingi hüve pärast. Ja miks ka mitte? (3, 17)

Hundipaar hoiab kokku ja nii on ka hobustega, ent mitte lõvidega. Sest isalõvi ja emalõvi ei lähe üht ja sedasama teed ei jahile ega jooma. Ning põhjuseks toovad muistsed kirjatargad selle, et kumbki usaldab omaenese jõudu ega vaja seepärast teist. (4, 3)

Eudemos kirjutab, et kord armunud tallipoiss noorde märasse, kõige kaunimasse karja seas, otsekui olnuks too ilusaim tüdruk kogu ümbruskonnas. Esialgu valitses ta ennast, ent lõpuks jätkus tal siiski hulljulgest ebatavaliseks ühenduseks – ühtida märaga. Sellel aga oli ilus varss, kes toimuvat nähes piina tundis, otsekui oleks ta ema isanda poolt türanlikult koheldud, ning ta hüppas mehele otsa ja tappis ta, seejärel aga koguni jälgis, kuhu too mees maetakse, läks hiljem sinna, kaevas ta üles ja teotas laipa, seda kõigiti lõhkudes. (4, 8)

Olen teada saanud, et noorkuu ilmumise aegu elevandid mingi loomupärase varjatud teadmise sunnil murravad metsast, kus nad elavad, noori oksti, tõstavad need üles ning kuujumalanna poole vaadates liigutavad neid tasakesi, otsekui sirutaksid jumalanna poole õlipuuoksi paludes, et too nende vastu lahke ja heatahtlik oleks. (4, 10)

Kui hunt on end kõrini täis õginud, ei maitse ta enam väikseimatki palukest, sest tema kõht on punnis, keel paisunud ning nõnda on suul kui tropp ees, ja kui teda keegi juhtub kohtama, on ta tasane kui talleke; ta ei sepitse kurja ei inimese ega looma vastu, isegi kui kõnniks karja keskel. Tasapisi aga tema keel muutub vähehaaval väiksemaks, kuni omandab jälle oma endise kuju ning hundist saab uuesti hunt. (4, 15)

Sipelgatest aga olen ma kuulnud ka järgmist. Nad ei otsi puhkuseks vabandusi ega ettekäändeid, õigustusi, mille varjul peitub laiskus, vaid on nõnda teotahtelised ja töökad, et isegi öiti, kui paistab täiskuu, nad ei laiskle ega puhka, vaid on agarasti tegevuses.

Oh inimesed, kes te mõtlete välja tuhandeid ettekäändeid ja õigustusi, et laiselda. Pole mõtetki nende tohutut hulka ükshaaval ette kanda. Pühadena on välja kuulutatud küll dionüüsiad, küll lenaiad, ja veel potipühad ja sillapilapühad, ning kui minna Spartasse, siis seal on teised pühad ja Teebas jälle teised, ning nõnda igas linnas, nii barbarite kui ka kreeklaste juures, tohutu hulk pühasid. (4, 43)

Kui mesilaskuningas, kes on leebe ja lahke ning seejuures ka ilma nõelata, oma mesilased maha jätab, siis tormavad nood tema järele ja jälitavad teda, sest ta on oma alamad maha jätnud. Nad haistavad teda mingil salapärasel viisil ning tema lõhna järgi leiavad ta üles ja toovad ta tagasi oma valitsusjärje juurde, täiesti vabatahtlikult ja koguni soovides seda, imetledes tema käitumist.

Kuid ateenlased pagendasid Peisistratose ning sürakuusalased Dionysiose ja nõnda teisedki riigid on pagendanud oma valitsejaid, kes on olnud türannid, rikkunud seadusi ega pole suutnud täita valitsejakohustust, mis seisneb inimesearmastuses ning oma alamate eest seismises. (5, 10)

Tähtsaimas on luik inimesest üle, sest ta teab, millal talle saabub elu lõpp, ning veel enamgi – ta on saanud looduselt kauneima kingituse: võtta see vastu rõõmsa meelega, sest ta usub, et surmas pole midagi valulist ega kurvastavat. Kuid inimesed peavad seda suurimaks õnnetuseks, kartes seda, millest nad midagi ei tea. Luigel aga on nii palju rõõmsat meelt, et ta isegi oma viimse tunni saabudes hakkab laulma ning laseb kõlada otsekui omaenese matuselaulul. Umbes samas laadis ülistab Euripides ka Bellerophroni, kes surmaks kangelasliku üllameelsusega valmis on. Nii luulendab ta teda omaenese hingele lausumas:

*Sa armastasid, kui elus olid, taevaseid,
ning võõraid aitasid, ei tüdind sõpradest,*

ja nõnda edasi. Niisamuti laulab ka luik iseenelele matuselaulu,

võttes teemoonaks kaasa kas siis ülistuslaulu jumalaile või kiituslaulu iseendale. Ka Sokrates kinnitab, et luik ei laula mitte kurvastades, vaid pigem rõõmu tundes, sest see, kelle hing on raske ja valuline, ei veedaks aega laule ja viise luues.

Ent luik pole mehine mitte ainult surma eel, vaid ka võitluses. Nagu mõistlik ja haritud meeski, nii ei tee ka tema esimest ülekohtust sammu, kuid ründajale astub ta vastu ega tagane. Teised linnud on luigega rahujalal, üksnes kotkas ründab tedagi, nagu ütleb Aristoteles, kuid ei saavuta kunagi võitu, sest luik ei võitle mitte üksnes jõuga, vaid ka enesekaitsja õiguse abil. (5, 34)

Kui jahimees lamab, nägu maa poole, ning hinge kinni hoiab, siis karu üksnes nuusutab teda ning jätab ta sinnapaika otsekui surnu, sest karud näivad laipade suhtes vastikust tundvat. Ka hiired jälestavad neid, kes nende urgastes ja käikudes surema juhtuvad, pääsuke aga viskab surnud pääsukese oma pesast välja. Mis puutub sipelgatesse, siis ülitark loodus on neidki õpetanud hoolitsema laipade väljakandmise ja oma elupaiga puhastamise eest. Nõnda siis on mõistusetutele olenditele omane koristada oma surnud liigi- ja hõimukaaslased silma alt ära.

Etiooplaste jutustused, millele on võõras kreeklaslik toretsev sõnakasutus, kõnelevad sellest, et kui elevant näeb surnud elevanti, ei lähe ta tollest mööda, ilma et võtaks oma londiga mulda ning puistaks seda laibale, otsekui täidaks mingit neile ühise looduse poolt määratud püha toimingut, mille tegematajätmine tooks kaasa needuse. Piisab ka puuksa pealeviskamisest ning ta võib minna, olles austanud kõigile ühist lõppu.

Meieni on jõudnud ka järgmine lugu. Kui elevantid hakkavad surema, saanud haavu kas siis lahingus või jahil, haaravad nad kas siis jalge ees olevat rohtu või mulda, ning viskavad seda taeva poole vaadates üles, ise valjult kaevates ning hädaldades, otsekui kutsuksid jumalaid tunnistajaks, et nad ülekohtuselt ja seadusevastaselt kannatama peavad. (5, 49)

Loomadele on omane ka inimesearmastus. Nii päästis kord kotkas lapse. Kuid ma tahan jutustada kogu selle loo, et see oleks tunnistu-

seks mu väitele. Kui Babülooniast valitses Sauechoros, siis ennustasid talle kaldealased, et tema tütrepoeg võtab oma vanaisalt kuningriigi ära. See hirmutas teda, ning naljaga pooleks võin öelda, et ta käitus oma tütre suhtes Akrisiosena: ta pani türe kõige karmima järelevalve alla. Ent saatus oli targem kui babülooniastlane ning tütar jäi kellestki tundmatust mehest rasedaks ja sünnitas poja. Kuninga viha kartes heitsid valvurid lapse alla kõrge kindluse müürit, mille taga tüdrukut vangis hoiti. Kuid kotkas oma terava pilguga märkas seda ja enne kui lapsuke oleks jõudnud vastu maad põruda, seadis kotkas talle oma selja alla, kandis ta mingisse aeda ning asetaski väga ettevaatlikult maha. Kui aia valdaja last nägi, hakkas ta teda armastama ja kasvatas ta üles. Selle lapse nimeks oli Gilgames ning temast sai babülooniastlaste kuningas. Ja kui keegi seda muinasloos peab, siis mina nõustun vaid siis, kui olen asja põhjalikult järele uurinud; igatahes olen ma kuulnud, et pärslase Acaimenesi, kellest põlvnevad pärsia ülikud, kasvatas üles kotkas. (12, 21)

Seletusi

Teaduslik huvi loomade vastu antiikajal piirdub muistsete arstikoolkondade vaatlustega ning Aristoteelse ja mõne tema õpilase töödega. Neist on hiljem oma materjali ammutanud Plinius Vanem, ent mõne oma traktaadi jaoks ka Plutarchos ning samuti kreeka keeles kirjutanud roomlane Claudius Aelianus (kreekapäraselt Ailianos, selle märksõna alt leiab lugeja ta ka "Antiigileksikonist"), kelle eluaeg langeb umbkaudu 170. ja 235. aasta vahele. Nagu on kerge täheldada, segunevad tema kirjanekuis reaalsed tähelepanekud rahvajutulise ainesega ning nõnda kajastub neis nn tavalise inimese ettekujutus loomadest.

Eestikeelsele lugejale pole see esmakohtumine Aelianusega – temast kirjutas oma väitekirja klassikaline filoloog ja tõlkija Astrid Kurismaa (1926–1982), kellele oleme tänu võlgu ka Herodotose katkendite ja Platoni teoste "Sokratese apoloogia" ja "Pidusöök" tõlke eest. Aelianust tutvustas Astrid Kurismaa 1972. a *Loomingus* nr 5 kirjutises "Kreeka keeles kirjutatud roomlane Claudius Aelianus ja tema teos "Loomadest"", ning seal on käsitlust illustreeritud ka mõne tõlkekatkendiga. Siin toodu pakub sellele väikest lisa.

1, 24. Orestes tappis oma ema Klytimestra, sest see oli tapnud tema isa Agamemnoni, ning Alkmaion tappis oma ema Eriphyle, kes tema isa surma põhjustas.

1, 43. Homeros, Ilias 14,233: Oi Uni, taevaste ning surelikkude käskija! (A. Annisti ja K. Reitavi tõlkes.)

1, 59. Kyros Vanem – Achaimenese soost Pärsia kuningas aastail 559–529. Dareios I – Pärsia kuningas aastail 521–486. Kyros II e Noorem – Pärsia kuninga Dareios II poeg, kes langes sõjakäigul oma vanema venna ja troonipärija Artaxerxes II vastu 401. a eKr, abistas rahaga Sparta laevastikujuhti Lysandrost.

2, 19. Vergilius võrdles oma tööd värsside viimistlemisel sellega, kuidas karuema oma vormituid järglasi lakub, neile karu kuju andes.

3, 17. Euripidese tsiteeritud tragöödia pole säilinud, tegemist on fragmendiga (fr 403 Nauck), samuti pole säilinud Aristotelese õpilase Theophrastose viidatud töö (fr 175 Wimmer).

4, 8. Eudemos – identsus Aristotelese samanimelise õpilasega pole kindel.

4, 43. Lenaiad olid Ateenas dionüüsiarnased pühad, mida peeti jaanuari lõpus. Potipühad (*chytroi*) olid antesteeria-pühade kolmas päev, mil surnuile ja allilma-Hermesele keedetud toitu pottides ohvriks toodi. Sillapilapühad (*gephyrismoi*) – pidulikul rongkäigul Ateenast Eleusisesse müsteeriumile oli üle Kephisose jõe viiva silla juures tavaks rituaalne ropendamine ja pila (iseloomulik viljakuse kindlustamise riitustele).

5, 10. Peisistratos – Ateena türann alates 561. a eKr, kes kaks korda pagendati, kuid siiski säilitas oma võimu kuni surmani a 527. Dionysios Vanem oli Sürakuusa türann aastail 405–367, veelgi vägivaldsem aga oli ta poeg ja järglane (367–344) Dionysios II (Noorem), kellele ka siin vihjatakse ning kes pagendati 357. a, naasis 347. a ning pagendati lõplikult 345. a.

5, 34. Fragment Euripidese mittesäilinud tragöödiast (fr 311 Nauck). Sokratese puhul vt Platoni dialoogi "Phaidon" 84e. Aristoteles – vt *Historia Animalium* 610a1 ja 615b1.

12, 21. Kreekalik järelkaja sumeri ja akkadi kangelasest Gilgamešist. Akrisiose kohta vt "Antiigileksikon", märksõna *Danae*.

ERVIN ÕUNAPUU

"Harilik intervjuu"

Triviaalne küsimus: algus? Millal seostasid oma olemise kujutava eneseväljendusega: maalimise, joonistamise vms tegevusega? Kuidas tekkis selline "sõltuvus"?

Olen kindel, et loomingulised võimed kodeeritakse inimesse enne tema sündimist siia maailma. Kõik väikesed lapsed joonistavad, voolivad, kirjutavad raamatuid ja teevad näitemängu. Ühel teatud hetkel osa neist katkestab selle tegevuse igaveseks, arvates, et kõik see on totrus ja ajaraiskamine. Lapsena istusin ma tundide kaupa laua taga ja joonistasin, kui ma ei joonistanud, siis vaatasin aknast välja ja mõtlesin, mida veel võiks joonistada. Ka tegelesin ma teatriga, tegin ise dekoratsioonid ja kostüümid, ise mõtlesin välja loo ja ise ainsa osalisena kandsin selle iseendale ette. Kaheksateistkümmneselt olin veendunud, et olen küps kunstnik ja edasi pole mul midagi õppida. Selline enesekindlus ja jäärapäisus kurvastas väga minu vanemaid, aga ma jäin enesele kindlaks. Ma lihtsalt hakkasin kunstnikuks, see toimus 1977. a Tartu sügisnäitusel, aastal 1981 hakkasin teatrikunstnikuks, debüüt "Vanemuises" ja 1989 hakkasin ma filmikunstnikuks, debüüt Tallinnfilmis.

Sinu varasemates maalides ja akvarellides võis näha viiteid Hieronymus Boschi loomingule – teravikud, graatsilised ebamaised vitsad, munad. Kuidas tõlgendaksid Boschi kunsti oma toona-sest seisukohast?

Võimatu on kellelgi teisel tõlgendada või lahti seletada võõrast loomingut, iga kunstnik tegeleb iseendaga, omaenda probleemidega. Boschi puhul köitis mind tema atribuutika, aga samasuguseid rekvisiite on kasutanud sajad kunstnikud ka enne ja pärast teda (muna, kala, raagus oksad jne). Ta ei kuulu mu lemmikute hulka, kuigi mulle väga meeldis uurida stseene paradiisist ja põrgust, mulle meeldib, kuidas see mees "Jumala maaletoojatesse" suhtub, aga kahjuks on tema fantaasia liiga osutav ja piiratud, kõik on liiga lihtsalt seletatud ja kujutatud. Aga mis puutub munasse ja kalasse, siis on need oma vormilt kõige kaunimad teosed, mis Jumal iial loonud on, kasutan neid oma töödes tänase päevani, samuti raagus puid jpm.

Sinu poolt loodu, osaliselt või täielikult põhjustatu – maalid, kujundus jne. Mida nad "teevad" Sulle hiljem, kui oled neist eemaldunud ja eraldunud?

Kõik minu loodu on alles minu peas, võin iga hetk paberile panna aastateta-guse lavakujunduse vms. Minu puhul ei kehti see, et olles lõpetanud mingi töö, olen temast vaba ja piinadest prii nagu peale sünnitust. Usun, et teen elu lõpuni ühte ja sama pilti. Usun ja loodan, et eluõhtul on mul vähemalt üks töö, millega ka ise rahul olen. Kuigi ka praegu pole mul ühtki sellist tööd, mida peaks häbenema või salaja hävitama, see kehtib ka teatrietenduste ja filmide kohta, mille kunstnik ma olen olnud.

Tunnustatus, tunnustamatus? Kas pead end ala- või piisavalt tunnustatuks: kunsti- ja teatripubliku, asjatundjate, kunstnike jt silmis? Tunnustusekogemuse ja loomingulise produktiivsuse ning enesekindluse vaheline sõltuvus?

Kõige armetumad inimesed on tunnustamata geeniused, kui ma teaksin, et ma ise olen see, siis ma laseksin ennast maha. Kurb on vaadata "geeniust" kitsukeses ateljees kõverdumas ja pudeli najal "maailma asju paika panemas". Ma olin vist kahekümnene, kui tegin visiitkaardid, kus nime all seisid tiitlid: geenius, maalikunstnik, linnukeelte selektaja. Lõbustasin nendega sõpru-tuttavaid. Ma ei kahtle, et nii mõnigi kunstnik on (keeleots suust väljas) oma maali signeerides veendunud, et ta on maha saanud geniaalse teosega, avastanud uue stiili vms. Need veendumused ja luulud lähevad õnneks üle. Ja kui ei lähe, siis on selliste kunstnike jaoks õmmeldud spetsiaalsed särgid, mis on väga pikkade käistega...

Tunnustus tähendab raha ja teatavasti on raha kõige tähtsam asi sessinatses

maailmas. Paljalt sellest, et su pildid kellelegi meeldivad, ära ei ela, sest vaja on toitu, kehakatteid, jalavarje, üüri maksta, lapsi koolitada, töövahendeid ja sigarette osta jne. Kõik see maksab raha. Olla keskpärane kunstnik on erakordne luksus, seda saavad endale lubada vaid väga rikkad inimesed. Oleksin ma miljonär, siis ma oleksin ka väga kuulus kunstnik: ma läheksin näiteks Ludwigi juurde Kölni, koos teeksime reklaamikampaania ja etalon-näituse, see polegi tähtis, millised need tööd on, paar miljonit kulutaksin veel USAs ja Jaapanis, mõne aastaga on võimalik jõuda maailma eliitkunstnike hulka. Mis puutub hetkeseisu, siis arvan, et mind teatakse kitsamas ringis, teatud mõttes on see suur tunnustus. Ma ei põe seda, et suured massid mind ei tea ja tänaval autogrammi ei küsi, et kõmulehe reporterid iga mu sammu ei jälgi jne. Seda kõike oleksin ma nautinud aastat kümme tagasi, praegu on mulle tähtis inimese arvamus, kellest ma ise lugu pean ja keda usaldan. Ja selliseid inimesi on.

Sa oled eraldiseisev mitte ainult oma loomingu kujundliku koe (millel eesti kunstis puuduvad analoogid), vaid ka käitumise poolest. Oled vist kogenud tõrjutust kunstiametnike või muiduontlike kunstnike poolt. Nagu ka imetlust sõltumatuse austajatelt. Kas oled seda joont ka kultiveerinud? Sinu teadlik suhe kunstniku eraldiseisvusse ja äratõugatu staatusesse ühiskonnas?

Mul puudub nn varjatud elu ja mul on lapsesuu, ma ei planeeri iial midagi ja ma ei mõtle tagajärgede peale – mõni

arstionu paneks sellisele isikule kohe diagnoosi, seni viibin veel vabaduses. Ilmselt ärritas minu omaaegne tulek näitustele nii mõnesidki, kes kiirelt tegetsema hakkasid: enamik legende ja skandaale on nende isikute väljamõeldis ja perversne looming, aga vastab tõele, et ma tembutada armastan, kui lustivett pruukinud olen.

Kunstnik ja kriitik? Kas nende antagonism meie keskkonnas on loomulik või kunstlik? Kas kehtib stereotüüp: kunstnik on ühiskonna kriitik, kriitik on kunsti ja kunstniku toimingute kriitik?

Kindlasti ei ole kunstnik ühiskonna kriitik, võib-olla mõni karikaturist või plakartist enda arvates ongi, ei tea. Minu arvates rahuldab kriitik enda kummalisi kirgi (loominguline palavik?) kunstniku arvel, tema loomingu arvel. See polegi tähtis, kas ta kiidab loojat või teeb maatasa – ta elatub kunstnikust – mõned nõrgemad autorid lasevad endaga manipuleerida ja kaotavad varakult oma näo, nad lahustuvad ja kaovad sogsasesse moevoolu, et paari aasta pärast jälle millegi uue ja kordumatuga välja tulla, taipamata, et jälle on lootusetult hilja. Kriitik vaatab seda rabelemist pealt ja kommenteerib iga pintslitõmmet ja näitust pika artikliga, kujundades sellega ka rahvahulkade maitse ja arusaamad iseenda tajumiste järgi. Jube. Vahel on päris raske kedagi vastupidises veenda, argument tuuakse väga tugev: "X kirjutas sellest ajalehes, see on nii!" Ma tunnen pea kõiki meie tipp-kriitikuid, nad on erakordselt andekad ja huvitavad

inimesed eraelus, aga kui lugeda nende kirjatükke, siis tõusevad vahel juuksed peas püsti ja tekib küsimus: miks? Mind ennast on kriitikud hellitanud, otsest mahategemist pole olnud, tõsi, viimastel aastatel pole ma Eestis esinenud. Väike personaalnäitus "Oliivid. Nunnad. Loomad" Von Krahl Teatris sai korraliku analüüsiva artikli¹ ja mul oli väga hea meel. Aga siiski, kunstnik ilma kriitikuteta saab eksisteerida, kriitik ilma kunstniketa peab elukutset vahetama, näiteks ise kunsti tegema.

Agressiivsus ja tundlikkus?

Nõrk on alati agressiivne ja erakordselt tundlik. Loomulikult on ka tugeval oma Achilleuse kand, mida ta hoolikalt peidab vastupidiselt Trooja kangelasele, kes teatavasti kandis sandaale. Pea-aegu alati on nõrk inimene ka väga kuri, keskpärasus ongi jõuetus ja viha andekamate vastu, seda peegeldab looming väga hästi, teatud hetkel muutub see agressiivsuseks. Ma olen näinud nurka surutud verise ninaga rotti, kes karjub, seda on vastik vaadata ja jälk kuulata. Selliseid "rotte" olen kohanud ka näituste avamistel, mitte ainult meil, ka Soomes ja Saksas, Norras ja Prantsusmaal, igal pool siblivad inimeste seas ringi ka Nemad.

Unenäod?

Näen unenägusid igal ööl, vahel on nad nii reaalsed, et mul on mõningate seikluste puhul tõsiseid raskusi otsustamaks, kas need toimusid unes või ilmsi.

1 J. S a a r, Kunstnik Ervin Õunapuu üksi kirikus. *Hommikuleht*, 27. nov. 1993.

Varases noorukieas olid uneseiklused enamasti erootilised elamused, viimasel aastatel näen unenägusid pika järgneva loona, kus tegelased on reaalsed inimesed kummalises keskkonnas ja situatsioonides, väga palju olen unedest saanud ainet oma piltidele ja stsenaariumidele. Magades tasub müts pähe panna, siis ei lähe öösel nähtu hommikuks meelest ära. Ja kui magada, veeklaas peatsis, siis on unepildid selged ja värvilised!

Enesetapp? Surmad: vabatahtlik, loomulik või juhuslik surm?

Arvan, et tapavad ennast väga suured egoistid või siis väga nõrgad inimesed. Pole midagi lihtsamat kui enesele kuul pähe kihutada, kõrghoone katusele alla viskuda või tugevatoimelist mürki võtta. Ma tean, et mina ei tee seda kunagi, mida mõtlevad siis minu ema ja isa, kes mulle on elu andnud? Mida arvavad asjast minu pojad, kellele mina olen elu andnud? Pealegi armastan ma väga mai-seid mõnusid, mida ma ainult oma füüsilise kehaga nautida saan, ja kui mu keha hauas usside õgida on, siis olen füüsilistest naudingutest ilma ja vähemalt praegu see mulle ei sobi. 1974. aasta maikuu teisel poolel õnnestus mul Tunnelis lennata, reis katkestati poole pealt ja ma tulin tagasi, usun, et sain Tunnelist juhiseid, mille järgi praegu (alateadlikult?) käitun, elan ja loon. Usun, et iga surm on määratud ja otsustatud, seda võib võtta nagu karistust või preemiat, kuidas keegi. Kummaliselt mõjuvad sõnapaarid "sai surma" – "jäi ellu", mina näiteks ei tea, kumb see parem on: saada silmapilkselt surma või

kaotada mõlemad jalad, parem käsi ja nägemine ning elada niiviisi veel mitukümmend aastat? Ma ei tea. Ühel väikesel kalmistul seisab nimetu sammaldunud hauakivi, millel on poolkustunud epitaaf: "KÕIK KÜSIMUSTE VASTUSED ON SIIN". Ja tõesti, kõikide oluliste küsimuste vastused on Seal, ei ole midagi teha...

Samas on minu akvarellides konkreetne Teispoolse igatsus või ihalus, usk paremasse, eraldi reaalsusse, sellesse Seal, kuhu kord loodan pääseda: "Martin avab silmad, ta ei ole enam ahistavas katedraalis, ta on kuldses kõrbeavaruses nagu algkristlane, ta ise on katedraal, milles elab kõigeväeline Jumal, taevast sajab alla tuhandeid musti oliive, ilusad ja vagurad nunnad püüavad neid avalisi suudega, kaunid saledad loomad sooritavad pikki õhulende selles katkematus oliivisajus. Valitseb täielik vaikus, milles aeg-ajalt kostab loomade sõbralikku nurrumist ja nunnade rõõmsaid kiljatusi, Martin punub innukalt rohelisest ja punasest siidkõiest kassikangaid raagus puudele ja kummalise struktuuriga kivirahnud hõljuvad kaalutult õhus, moodustades kujundeid... Martin sosistab palvesõnu, surudes kuumava lauba vastu murenenud tellistest müüri: "Täna sind, Must Ingel, et juhataks mind õigele teele, kaitsku sind kõigeväeline Jumal, kes elab meis kõigis ja igäühes. Tee nii, et paavst annaks kõik Vatikani varud vaestele ja tuleks paljajalu minu juurde kõrbesse oliividesse uskuma ja loomadega mängima. Ja kaasa võiks ta võtta palju kassikanga-nööri, rohelist ja punast. Aamen." Saab näha, kuidas, mis ja kuhu ja kellega koos see reis lõpeb.

Privaatne mütooloogia? Iseloomusta oma "privaatset universumit", "kujutavat süsteemi": tegelasi, kujundeid, nendevahelisi funktsioone jne. Kujutatav kunstnik ja kirjalik eneseväljendus? Sinu suhted sõnade ja tekstiga, nii oma kui teiste looduga? Sõna ja pilt?

Viimased 7 aastat on mul iga pildi peal olnud oliivid ja kivid, mõni aasta tagasi lisandus neile nunn. Enne nunnasid ajasid minu piltidel omi asju kostümeeritud vanamehed, kes kuhugi silmanurgast piilusid, see, mida nad nägid, asus peaaegu alati pildist väljas. Usun, et minu pildid on ainult mulle omased ja kellegi teisega neid ära vahetada ei saa, siin-seal on tekkinud mõni epigoon, kes väga oskuslikult on muutnud nagu sõnade järjestust lauses, millega on muutunud ka minu "lause" esialgne mõte. Ja mulle see isegi meeldib, ju siis on, mida võtta tasub.

Kõik mu pildid on väga literatuursed, need ongi nagu väga pikad jutustused. Olen neid palju ka üles kirjutanud, juba aasta aega pusin stsenaariumi kallal, sellest peaks kunagi saama mängufilm "Armastusega Martinile". Filmi moto on pärit Ilmutusraamatust: KES ÜLEKOHUT TEEB, TEHKU VEEL ÜLEKOHUT, JA KES ON RÜVE, SEE RÜVETUGU VEEL ENAM, AGA KES ON ÕIGE, TEHKU VEEL ÕIGUST, JA KES ON PÜHA, SEE PÜHITSEGU EN-

NAST VEEL ENAM. Nooruses olin väga tihedalt seotud religioossete ringkondadega, ligi aasta elasin maakiriku pastoraadis ja teenisin kindlas usus ja veendumuses Jumalat.¹ Samas ei ole see mingi autobiograafia, pigem korrigeeritud fantaasia. Ainus loominguline tegevus, millest ma midagi ei tea, on muusika. Ma ei oska mängida ühtki instrumenti, olen muusikas täielik idioot ja tunnen suurt aukartust inimeste ees, kes komponeerivad või mängivad pilli ja laulavad. Samas tõstab minus pead professionaalne kretinism, just tänu kavandatavale filmile: otsin igas olukorras midagi endale vajalikku, vahel loon ise jabura situatsiooni, et vaadata, kuidas see lõpuks laheneb. See kõlab väga omakasupüüdlilikult ja alatult, aga paraku on see nii. Kogu minu akvarellilooming ja need mõned õlimaaliid, mis olen teinud – kõik on filmis tajutav ja kogu aeg olemas, leian, et kõik see 17 aastat olen valmistunud hüppeks. Ja miks ka mitte, astroloogiliselt olen lõvi ja ahv, need mõlemad loomakesed sooritavad aeg-ajalt hüppeid. Ükskord tabasin end mõttelt, et milleks üldse pilte teha, nad on ju minu peas väga täiuslikult olemas. Milleks teha sadu pilte, igas järgnevas end parandada ja uut mänguviisi leida... Siit oligi järgmine loogiline samm liikuvate piltide juurde minna. Kinokunst on kõigi ideede realiseerimine ilma vigadeta, monteerimi-

1 Parafraaseerides maailmakuulsat režissööri: "Ma teadsin seina olemasolust, ma aimasin seda pidevalt. Aga ma ei tulnud selle pealegi, et kusagil seinas asub ka uks." Ja ühel päeval tegin ma selle omakasupüüdliku jumalaga kiire lõpu: läbisin eelarvamuste ja hirmude seina, avades lihtsalt ukse! Millal inimkond ometi jõuab selleni, et viskab ristiusu üle parda nagu kommunismi ja kõikvõimalikud muud ideoloogiad? Inimene ise on väärtus, ja pole vaja mujalt otsida seda, mida inimene iseendas võib leida. Inimene on katedraal ja jumal elab temas endas ja temaga.

ne annab tohutu hulga võimalusi ja lahendusi. Umbes sama palju variante on ka küsimuste vastustel, mida ma praegu Sulle andnud olen, räägin omi mõtteid ausalt ja vigurdamata, aga ma võiks anda ka kardinaalselt vastupidiseid mõtteid praeguste vastustega ja ka siis oleks need ainuõiged! Minu arvates pole mingeid raudseid tõekspidamisi loomingu olemas, elus küll, aga isegi elus keerduvad paljud asjad iseene vastandiks – mine võta siis kinni, mis õige ja mis vale. Mul on kahju inimestest, kes kivistuvad mingite dogmade külge, raiuvad neid nagu rauda, et siis surivoodil sosistada: oh kurat küll, terve elu oli viga ja ma sain alles praegu sellest aru. Näitena olgu toodud üks akadeemiline maalija, kes väitis täie mõistuse juures, et valget ja musta värvi pole olemas, ometi oli valgele pärjalindile kirjutatud musta värviga tema sünni- ja surmadaatum. Ainult rumal ei kahtle, rumal teab ja usub. Pimesi, sest "tark" ju ütles nii. Aga kes on rumal? Palusin kahel inimesel leida vaste sõnale "Jumal". Algklassi õpilane vastas "Taevast", pensionär mõtles ja vastas "Kirikuõpetaja".

Näitus kui "mütoloogiline" sündmus kunstniku identiteedi loomisel/edasiarendamisel. Kas saab olla kunstnik "omaette", sõltumata endanäitamisest ja loomingu eksponeerimisest? Või on see siiski üdini ühiskondlik ja konventsionaalne staatus?

Olen kindel, et lõputult sahtlisse maalida ei saa, ükskord peab ikkagi päevalgele, st avalikkuse ette ilmuma, parim näide selle kinnituseks on Volde-
mar Vaga. Ja kui välja ei tulda, siis

mõnuletakse mingis nekrofiilses ekshibitsionismis: "Vaata, peale minu surma avastatakse sahtli- või pööningutäis joonistusi ja lõuendeid!" Arvan, et kui inimene juba loomingu tegeleb, siis peab ta oma tööd ka väljanäitusele panema, eriti kehtib see nende kohta, kes on loometegevuseks saanud riiklikke stipendiume ja toetusi, sel puhul on see lausa kohustuslik. Päriskõnevad on suured isiku ülevaatenäitused, mis harilikult korraldatakse suurte juubelite puhul, põnev on vaadata, kuidas autor on otsinud oma "mina" aastakümnete jooksul, seal eksponeeritakse pisimaidki ideevälgatusi, mis on kripseldatud ajaleheservale või rasvasele suurätikule, nägin sellist Munchi näitust Oslos. Minu töödest ei saa iialgi sellist väljapanekut teha, sest mul pole ühtki kavandit ega sirgeldust, ma pole neid kunagi teinud. Vahel teen mõned skitsid, aga kui töö on valmis, hävitan need kohe. Ma olen väga kulinaarne inimene, siit võrdlus: miks peaksin alles hoidma kartulikoori ja kalaluid? Järelejäädud sodi visatakse minema! Minu töölaud ja riivul on puhtad. Elades ja töötades mõnda aega Saksamaal pidasin ma päevikut, tagasi kodus olles lugesin ma selle uuesti läbi ja mul oli häbi oma mõtete pärast: nüüd tundub see nii naiivne ja kunstlik, sama asi on olnud joonistustega-akvarellidega – kõik mittevajalik pahn läheb tulle. Olen teinud umbes 20 suuremat (minu jaoks suur on 30 väikeseformaadilist akvarelli) personaalnäitust maailma eri paigus (Soomes, Saksamaal, Prantsusmaal, Norras, Itaalias, USAs), enamiku neist olen ka ise avanud, arvan, et kogu see tegevus (näituse organiseerimine, vernissage jne) on olnud

mulle väga tähtis ja arendav-stimuleeriv.

Kunstimaailm (jutumärkidega või ilma) siin ja mujal? Millise koha oled selles reserveerinud endale mõttes või tegelikult?

Ma ei tõmbaks mingit piiri *siin* ja *mujal* vahele, seda pole kunagi olnud. On olnud võib-olla Venemaal; Eestis pole seda iial olnud, ka pole ma iial ahastanud, et ei saa "vabalt kunsti teha", pean silmas Nõuk.aega. Tasub meenutada, millist "kunsti" meil kolm aastat tagasi tehti: maalis domineerisid ainult trikoloori värvid, päris kahju aga oli mul inimesest, kes värvis kolm kanamuna lipuvärvideks ja asetask need kanarbikust pununud pessa! Ja kriitikud

kilkasid vaimustusest, nad nimelt nägid selles "tabavat kujundit". Usun, et olen piisavalt palju näinud Euroopa kunsti, et väita: pole olemas "meie" ja "nende" kunsti, on ainult huvitavad kunstnikud ja igavad kunstnikud, et mitte öelda "halvad" ja "head". Kõige tähtsam on loominguline enesekindlus ja vanatesamentlik rahu, siis tuleb kõik kätte, kui mitte varsti, siis veidi hiljem kindlasti.

Olen väga õnnelik, et elan oma elu koos väga andekate inimestega ja et ma aeg-ajalt nendega oma töodes-tegemistes kokku puutun. Usun, et kogu elu on alles ees.

*Vestles Raivo Kelomees
Juuli 1994*

JORGE LUIS V BORGES

2 aut.

FANTASTILISE ZOOLOOGIA KÄSIRAAMAT Katkendeid

Eessõna (1957. a väljaandele)

Väike laps viiakse esmakordselt looma-
aeda. See laps võib olla kes tahes meist,
või teisipidi öeldes, oleme ise olnud see
väikemees, kuid nüüdseks selle unusta-
nud. Selles aias, selles kohutavas aias
näeb laps elavaid loomi, keda ta pole
eales näinud; ta näeb jaaguare, raisakot-
kaid, piisoneid ja veelgi tavatumaid
olendeid – kaelkirjakuid. Näeb esimest
korda loomariigi arutut mitmekesisust.
Ja see vaatepilt, mis võiks sisendada
ärevust ja hirmu, hoopis meeldib talle.
Meeldib sedavõrd, et loomaaias käimi-
ne on või näib olevat lapsepõlve toreda-
maid lõbusid. Kuidas seletada säärast
igapäevast ja ühtaegu mõistatuslikku
seika?

Muidugi võime seda eitada. Võime
väita, et ootamatult loomaaeda viidud
lapsed hakkavad paarikümne aasta pä-
rast kannatama neurooside all. Ja tõsi
see on, et ei leidu last, kes poleks avas-
tanud enda jaoks loomaaeda, ega täis-
kasvanut, kes põhjalikumal uurimisel ei
osutuks neurootikuks. Võime väita, et
laps on loomu poolest avastaja, ning
avastada kaamel pole midagi iseäraliku-

mat kui avastada peegel või vesi või
trepp. Võime ka väita, et laps tunneb
usaldust vanemate vastu, kes viivad ta
loomade keskele. Pealegi on riidest tiig-
er ja entsüklopeedia piltide tiiger teda
ette valmistanud, et kohkumata näha
luust ja lihast tiigrit. Platon ütleks (kui
ta selles küsimuses arvamust avaldaks),
et laps on eelnevas arhetüüpide maail-
mas tiigrit juba näinud ja nüüd teda
nähes tunneb ta ära. Schopenhauer üt-
leks (veelgi rabavamalt), et laps vaatab
tiigreid kartuseta, sest ta ju teab, et tema
on tiigrid ja tiigrid on tema, ehk täpse-
mini, tiigrid ja tema on ühe ja sellesama
põhiolemuse – Tahte ilming.

Siirdume nüüd tegelikkuse looma-
aiast mütoloogia loomaaeda, loomaae-
da, mille fauna ei koosne lõvidest, vaid
sfinksidest, greifidest, kentauridest.
Asukaid selles teises loomaaias peaks
olema märksa rohkem kui esimeses, sest
mingi soerd on ju lihtsalt kombinat-
sioon reaalsete olendite kehaosadest,
kombinatoorika aga pakub lõpmatuseni
küündivat võimaluste arvu. Kentau-
ris näiteks on ühendatud hobune ja
mees, Minotauroses sõnn ja mees (Dan-
te kujutles Minotaurost inimese näo ja

Jorge Luis Borges, Margarita Guerrero. Manual de zoología fantástica. Mexico, 1957. Arvestatud on ka mõningaid täpsustusi ingliskeelses väljaandes "The Book of Imaginary Beings" (Penguin Books, 1969).

sõnni kehaga), ja sel teel võiksime nähtavasti luua määratu hulga koletisi, kombinatsioone kalast, linnust ja roomajast, millele võib piire seada üksnes meie tüdimus või vastikustunne. Nii siiski ei juhtu, sest tänu taevale osutuksid meie koletised surnult sündinuks. Oma teose "Püha Antoniuuse kiusatus" viimastel lehekülgedel on Flaubert kokku kogunud kõik kesk- ja antiikaja monstrumid ja üritanud septseda mõnd uutki, nagu märgivad tema kommentaatorid; ometi pole säärase olendite koguarv eriti suur ja vaid vähesed suudavad kõita inimeste fantaasiat. Kes meie käsiraamatu läbi lehitseb, tõdeb, et unenägede zooloogia on looja omast vaesem.

Me ei tea draakoni tähendust, nagu ei tea ka universumi mõtet, ent draakoni kujus on midagi, mis leiab vastukaja inimeste kujutlusvõimes, ja seetõttu võib teda kohata eri laiuskraadidel ning mitmesugustel ajastutel. Ta on nii-öelda vajalik monstrum, mitte põgus ja juhuslik ebard nagu kimäär või *catoblepas*.

Muidugi ei väida me, et see raamat, võibolla esimene omas žanris, hõlmaks fantastiliste loomade koguhulka. Oleme uurinud antiikkirjandust ja idamaade teoseid, kuid ilmselt on käsitletav teema ammendamatu.

Oleme sellest käsiraamatust meelega välja jätnud legendid inimolendi moonetest, nagu *lobisón*,¹ libahunt jne.

Koostöö eest tahaksime siinkohal tänada Leonor Guerrero de Coppolat,

Alberto D'Aversat ja Rafael López Pellegrit.

Martínez, 29. jaanuar 1954.

J. L. B.
M. G.

Peegliloomad

18. sajandi esimesel poolel Pariisis ilmunud väljaande "Lettres édifiantes et curieuses" ühes köites kavandas Jeesuse Selti paater Fontecchio uurimust Kantoni lihtrahva pettekujutluste ja eksiarmuste kohta; esialgses visandis märkis ta, et Kala on põgus sädelev olend, keda kellelgi pole õnnestunud katsuda, kuid keda paljud väidavad näinuvat peeglite sügavuses. Paater Fontecchio suri aastal 1736 ja töö, mille tema sulg oli alustanud, jäi lõpetamata; poolteist sajandit hiljem asus katkenud uurimistööd jätkama Herbert Allen Giles.

Gilesi järgi moodustab Kala-uskumus osa ulatuslikumast müüdist, mille ainesitik kuulub legendaarsesse Kollase Keisri ajastusse.

Toona ei olnud peeglite asukad sootuks eraldatud inimeste maailmast nagu tänapäeval. Sealjuures aga olid need kaks maailma täiesti erinevad; ei ühtinud olendid, värvid ega vormid. Peeglite riik ja inimeste riik elasid teineteisega rahujalal; peeglitest käidi sisse ja välja. Kord öösel aga tungis peeglirahvas maale. Nende jõud oli tohutu, kuid pärast veriseid lahinguid jäi lõpuks peale Kollase Keisri nõiakunst. Keiser löi

¹ Argentinas, Paraguays ja Uruguays levinud uskumustes libaolend, kes võib võtta mõne (õise eluviisiga) looma kuju. Üldiselt arvatakse niisugune moondumisvõime olevat seitsmendana sündinud poeglapsel. *Tlk.*

Nagad

sissetungijad tagasi, vangistas nad peeg-
litesse ja kehtestas neile kohustuse kor-
rata otsekui unenäos inimeste kõiki
toiminguid. Ta võttis peegliolenditelt
nende jõu ja nende kuju ning taandas
nad pelkadeks orjalikeks heiausteks.
Ent kunagi saabub aeg, mil nad raputa-
vad endalt selle letargilise lumma.

Esimesena ärkab Kala. Peegli sügavu-
ses hoomame siis ülinõrka joont, mille
värv ei sarnane ühegi teise värvusega.
Seejärel hakkavad virguma muud ku-
jud. Vähehaaval saavad nad meist erine-
vaks, vähehaaval lakkavad nad meid
matkimast. Nad purustavad klaas- või
metalltõkked, ja sedapuhku neist enam
võitu ei saa. Kõrvuti peegliolenditega
astuvad võitlusse veolendid.

Yunnanis ei räägita peeglikalast, vaid
peegliitiigrist. On ka arvatud, et enne
seda invasiooni on peeglite sügavusest
kuulda relvade tärinat.

Kaks metafüüsilist olendit

Ideede algupära probleem lisab fantas-
tilisele zooloogiale kaks omapärast
olendit. Üks mõeldi välja 18. sajandi
keskpaiku, teine sadakond aastat hil-
jem.

Esimene on Condillaci tundlik raid-
kuju. Descartes pooldas Platoni kaasa-
sündinud ideede doktriini. Et seda
õpetust väärata, mõtles Étienne Bonnot
de Condillac välja marmorkuju, mis
oleks organiseeritud ja kujundatud na-
gu inimkeha ja kus paikneks hing, mis
pole eales midagi tajunud ega mõtel-
nud. Alustuseks omistab Condillac ku-
jule üheainsa meelega, nimelt haistmise,
mis on võib-olla lihtsaim kõikidest

meeltest. Kuju elulugu algab jasmiini-
lõhnast; silmapilguks pole universumis
muud kui ainult see lõhn; või õigemini,
see lõhn ongi universum, milleks hetk
hiljem saab roosilõhn, seejärel nelgi-
lõhn. Olgu kuju teadvuses üksainus
lõhn, see tähendab, tal on juba tähele-
panu; kestku lõhn tema teadvuses edasi,
kui selle allika toime on lakanud, siis on
tal juba mälu; kõitku kuju tähelepanu
käesoleva hetke ja mineviku mulje, siis
on tal juba võrdlusvõime; tajugu kuju
sarnasusi ja erinevusi, siis on tal juba
otsustusvõime; ilmugu võrdlus ja otsus-
tus taas, siis on juba tekkinud mõte;
olgu meeldiv mälestus elavam kui eba-
meeldiv mulje, ja meie olendil on juba
olemas kujutlusvõime. Kui aru võimed
on esile kutsutud, tekivad seejärel tah-
teomadused: armastus ja vihkamine
(veetlus ja vastumeelsus), lootus ja
hirm. Teadlikkus paljude teadvusseis-
undite läbimisest annab kujule abst-
raktse arusaama arvudest; teadvustus,
et ta on nelgilõhn, olles olnud jasmiini-
lõhn, annab talle "mina" mõiste.

Seejärel varustab autor oma hüpo-
teetilise inimese kuulmis-, maitsmis-,
nägemis- ja lõpuks ka kompimismeele-
ga. Viimase abil avastab kuju ruumi ole-
masolu ja tööga, et selles ruumis
eksisteerib tema mõnesuguses kehas;
enne seda etappi tundusid talle helid,
lõhnad ja värvid tema teadvuse lihtsate
variatsioonidena või modifikatsioonidena.

Äsja refereeritud allegooria on ilmu-
nud 1754. aastal traktaadis pealkirjaga
"Traité de sensations"; käesoleva lühi-
ülevaate koostamiseks oleme kasuta-
nud Bréhieri teose "Histoire de la
Philosophie" teist köidet.

Teine teadvuse probleemist ajendatud olend on Rudolf Hermann Lotze "hüpoteetiline loom". Sellel veel üksildasemal olendil kui roose nuusutav kuhu, millest lõpuks saab inimene, on nahal üksainus tundlik liikuv punkt, mis paikneb katsesarve otsas. Nagu näha, välistab tema konstitutsioon üheaegsed aistingud. Lotze arvates piisab võimest tundlikku katsesarve sisse tõmmata ja välja sirutada, et peaaegu täiesti isoleeritud loom võiks (Kanti aja- ja ruumikategoriate abita) avastada välismaailma ning eristada seisvat objekti liikuvast. Seda mõttelist olendit, mille kirjeldus leidub teoses "Medizinische Psychologie" (1852), on kiitvalt hinnanud Hans Vaihinger.

Kolmejalgne eesel

Plinius omistab Zarathustrale, kelle rajatud usundit tunnistavad Bombay parsid tänapäevalgi, kahest miljonist värsist koosneva kirjapaneku; araabia ajaloolane at-Tabari väidab, et hardad kalligraafid jäädvustasid Zarathustra kogu loomingu kaheteistkümnel tuhandel veisenahal. Teadupärast laskis Makedoonia Aleksander need pärgamendid Persepolisese põletada, kuid tänu preestrite heale mämlule suudeti põhilised tekstid järelopõlvede jaoks talletada ja 9. sajandist alates täiendab neid entsüklopeediline teos "Bundahish", mis sisaldab järgmise sõnumi:

"Kolmejalgsest eeslist räägitakse, et ta seisab keset ookeani ja et kolm on tema kapjade arv ja kuus tema silmade arv ja üheksa tema suude arv ja kaks tema kõrvade arv ja tema sarvi on üks. Tema

karv on valge, tema toit vaimne ja kõik temas on õiglane. Kaks tema kuuest silmast on seal, kus silmade koht, ja kaks on kiirul ja kaks kuklas; oma kuue läbitungiva silmaga ta alistab ja põrmustab.

Tema üheksast suust kolm on peas ja kolm kuklas ja kolm niuete sisepoolel... Tema iga mahatoetatud kabi katab nissama suure ala kui tuhandepäine lambakari ja kannuse all mahub manööverdama kuni tuhat ratsameest. Mis puutub kõrvadesse, siis need ulatuksid üle terve Mazanderani. [Provintsi Põhja-Iraanis. – Aut.] Tema sarv on otsekuikullast ja seest õõnes ning sellest on välja kasvanud tuhat haru. Selle sarvega võidab ta ja puistab laiali kõik nurjatute sepitsused."

Merevaik teatakse olevat kolmejalgse eesli sõnnik. Mazdaismi mütoloogias on see head tegev monstrum üks Ahuramazda (Ormazd) abilisi, Elu, Valguse ja Tõe ürgalus.

Fööniks

Monumentaalses raidkujudes, kivist püramiidides ja muumiates otsisid egiptlased igavikku; seepärast on mõistetav, et just nende maal tekkis müüt surematust ja perioodiliselt taasilmuvast linnust, ehkki müüdi hilisem töötlus pärineb kreeklastelt ja roomlastelt. Adolf Erman kirjutab, et Heliopolise mütoloogias on fööniks (benu) juubelite ehk pikkade ajatsüklike isand. Kuulus tekstilõigus ("Historia" II, 73) refereerib Herodotos selle legendi üht vanimat versiooni, väljendades seejuures korduvalt oma umbusku.

"Seal on teinegi püha lind, keda kut-
sutakse fööniksiks, aga mina olen näi-
nud seda üksnes pildil. Ta näitavat end
tõepoolest väga harva ja nii pikkade
ajavahede järgi, et Heliopolise elanike
sõnul tulevat ta Egiptusesse ainult iga
viiesaja aasta tagant, nimelt siis, kui su-
reb tema isa. Kui tema suurus ja keha-
ehitus vastab kirjeldustele, siis on ta
kogu ja kuju poolest väga sarnane kot-
kaga ja tema suled paiguti kullakarva,
paiguti karminpunased. Sellest linnust
pajatatakse sääraseid imesid, et kuigi
need pole minu meelest kuigi usutavad,
ei saa ma jätta neist jutustamata. Föö-
niks tuleb Araabiast, et toimetada sealt
oma isa põrm Päikesetemplisse, ja sel-
leks kasutab ta järgmist võtet. Kõige-
pealt vormib ta mürrist nii suure tihke
muna, nagu ta kanda jaksab, kontrolli-
des valmis muna kaalu, et veenduda,
kas tema jõud sellest üle käib; seejärel
uuristab ta muna seest tühjaks, kuni
sinna jääb õõs, kuhu mahub tema isa
surnukeha, mille ta sobitab paigale uue
mürriportsjoni abil, toppides sellega
õõnsuse täis, nii et korjusega muna tu-
leb niisama raske, kui see oli tihkena,
siis suleb ta ava, võtab muna kaasa ja
viib Päikesetemplisse Egiptuses. Olgu
kuidas on, aga niisugust lugu sellest lin-
nust räägitakse."

Umbes viissada aastat hiljem võtsid
Tacitus ja Plinius selle imepärase loo
uuesti üles. Esimene nentis õigusega, et
kogu vanaaeg on tume, kuid et mingi
pärimus on sätestanud fööniksi ilmu-
miste vaheliseks ajaks 1461 aastat ("An-
nales", VI, 28). Ka Plinius uuris fööniksi
kronoloogiat ja märkis ("Naturalis his-
toria", X, 2), et Maniliuse järgi elavat
lind ühe Platoni aasta ehk suure aasta.

Platoni aasta on ajavahemik, mille jook-
sul Päike, Kuu ja viis planeeti jõuavad
tagasi algkonstellatsioonini; "Dialogis
kõnemeestest" ("Dialogus de oratori-
bus") ütleb Tacitus, et selleks kulub
12 994 harilikku aastat. Vanaaja rah-
vad uskusid, et kui see tohtu astronoo-
miline tsükkel on täis saanud, hakkab
maailma ajalugu kõigis üksikasjus kor-
duma, kuna korduvad planeetide mõju-
tused; fööniks oleks seega otsekui
universumi peegel või võrdkuju. Veel
täielikum analoogia ilmneb stoikute
õpetuses, mille kohaselt universum su-
reb tules ning sünnib uuesti tulest ja
sellel protsessil ei ole lõppu, nagu sel ei
olnud algustki.

Aja jooksul fööniksi tekkemehha-
nism lihtsustus. Herodotos mainib mu-
na, Plinius mingit tõuku, kuid 4. sajandi
lõpul kirjutab Claudianus juba värsse
surematust linnust, kes tõuseb oma tu-
hast, olles iseenda pärija ning ajastute
tunnistaja.

Vähe on nii levinud müüte kui müüt
fööniksist. Juba nimetatud autoritele
tuleb lisada Ovidius ("Metamorfoosid",
XV), Dante ("Põrgu, XXIV), Shakes-
peare ("Henry VIII", V, 4), Pellicer
("Fööniks ja tema looduslugu"), Queve-
do ("Hispaania Parnassos", VI), Milton
("Samson Agonistes", *in fine*).

Mainigem ka Lactantiusele omista-
tud ladinakeelset poeemi "De Arbe
Phoenice" ja selle anglosaksi imitatsioo-
ni 8. sajandist. Tertullianus, Püha Amb-
rosius ja Kyrillos Jeruusalemmast on
viidanud fööniksile kui tõendile liha
ülestõusmisest. Plinius pilab arste, kes
määravad ravimeid, mis on saadud föö-
niksi pesast ja tema tuhast.

Garuda

Bahamut

Behemothi kuulsus jõudis Araabia kõr-betesse, kus inimesed muutsid ja suu-rendasid tema kuju. Jõehobust või elevandist tehti kala, kes püsib põhjatu vee peal, ja kala peal kujutleti sõnni ja sõnni peal rubiinist mäge ja mäe peal inglit ja inglil peal kuut põrgut ja põrgu-te peal maad ja maa peal seitset taevast. Pärimus, mille on üles kirjutanud Lane, kõlab nii:

"Jumal lõi maa, aga maal ei olnud alust ja seepärast lõi Jumal maa alla inglil. Aga inglil ei olnud alust ja seepä-rast lõi Jumal inglil jalgade alla rubiinist kalju. Aga kaljul ei olnud alust ja seepä-rast lõi Jumal kalju alla sõnni, kellel oli neli tuhat silma, kõrva, nina, suud, keelt ning jalga. Aga sõnnil ei olnud alust ja seepärast lõi Jumal sõnni alla kala nime-ga Bahamut ja kala alla laskis vee ning vee alla pimeduse, ja sellest kaugemale inimese teadmine ei näe."

Teised allikad väidavad, et maa toe-tub veele, vesi kaljule, kalju sõnni turja-le, sõnn liivalademele, liiv Bahamutile, Bahamut lämmatavale tuulele, lämma-tav tuul udule. Udu aluspõhi ei ole tea-da.

Bahamut on nii tohutu ja nii pimes-tavalt särav, et inimese silmad ei talu teda vaadata. Kui koguda tema ühte ninasõõrmesse kogu maa mered, olek-sid nad seal nagu sinepiiva keset kõrbet. Raamatu "Tuhat üks ööd" 496. öö lugu räägib, et mehele nimega Isa (Jeesus) anti võimalus näha Bahamuti, ja saanud selle armu osaliseks, langes Isa mines-tusse ning kulus kolm päeva ja kolm ööd, enne kui ta teadvusele tuli. Lisa-takse, et päratu kala all on meri ja mere

all õhukuristik ja õhu all tuli ja tule all madu nimega Falaks, kelle suus on kuus põrgut. Müüt kaljurüngast sõnnil ja sõnnist Bahamutil ja Bahamutist millel-gi muul näib illustreerivat Jumala ole-masolu kosmoloogilist tõestust, milles väidetakse, et iga põhjus nõuab eelnevat põhjust, ja kinnitatakse vajadust alg-põhjuse olemasolu järele, et põhjuste ahel ei saaks lõputu.

Burak

Koraani 17. suura esimene salm ütleb: "Kiidetud olgu Tema, kes viis öösel oma sulase pühast templist kaugemal asuvas-se templisse, mille ala me oleme õnnis-tanud, et lasta tal näha meie märke." Koraani kommentaatorid kinnitavad, et kiidetu on Jumal, sulane Muhamed, püha tempel Meka jumalakoda ja kau-gemal asuv Jeruusalemma tempel ning et Jeruusalemmast kanti prohvet seits-mendasse taevasse. Legendi vanimates versioonides saadab Muhamedi keegi inimene või ingel; hilisemates teisendi-tes sõidutab teda taevane ratsu, kes on suurem kui eesel, kuid väiksem kui muul. See ratsu on Burak, kelle nimi tähendab "särav". Richard Burton ("Tu-hande ühe öö" tõlkija inglise keelde) nendib, et India moslemid kujutavad seda looma inimese näoga, eesli kõrva-dega, hobuse kehaga ja paabulinnu tii-bade ning sabaga.

Üks islami pärimus jutustab, et maast õhku tõustes paiskas Burak ümber vett täis kannu. Prohvet viidi seitsmendasse taevasse ja oma teekonnal vestles ta iga taevast asustavate patriarhide ja inglite-ga, kuni jõudis Ainuma ette, ja ta tundis

südan tarduvat külmast, kui Issanda käsi laskus tema õlale. Inimeste aega ei saa mõõta Jumala ajas; maale naasnud, tõstis prohvet üles kannu, millest ei olnud veel ainsatki piiska välja voolanud.

Miguel Asín Palacios, 20. sajandi hispaania orientalist, räägib Murciaist pärit müstikust, kes 13. sajandil kirjutatud allegoorias pealkirjaga "Raamat öisest teekonnast Kõige Armulisema Issanda juurde" ("Libro del nocturno viaje hacia la Majestad del más Generoso") on Burakis sümboliseerinud taevast armastust. Teisal on osutatud "kavatsuste puhtuse Burakile".

Sadapäine

Sadapäine on karmaseaduse järgi sündinud kala, kelles kehastub teatud sõnade postuumne vastukaja ajas. Ühes Buddha eluloos, mis on pärit Hiinast, jutustatakse, et kord kohanud Buddha noota vedavaid kalureid. Lõputute ponnistuste varal tõmmanud need viimaks kaldale tohtu suure kala, kellel oli üks ahvipea, üks koerapea, üks hobusepea, üks rebasepea, üks seapea, üks tiigripea ja nii edasi, kokku sada pead. Buddha küsis elukalt:

"Ega sa ole Kapila?"

"Jah, see ma olen," vastasid sada pead enne hingehetmist.

Buddha selgitas siis oma õpilastele, et ühes varasemas inkarnatsioonis oli Kapila olnud mungaks pühitsetud braahman, kes pühade tekstide tundmises ületas kõiki teisi. Kui keegi tema kaastelastest vahel eksis, nimetas Kapila vääratanut kas ahvipeaks või koerapeaks või muuks sellesarnaseks. Pärast Kapila

surma laskis nende kuhjunud teotussõnade karma tal taassündida mereelukana, keda rõhusid kõik need pead, millega braahman oli oma kaaslasi näägutanud.

Kerberos

Kui põrgu on maja, nimelt Hadese maja, siis on loomulik, et seda valvab koer; samuti on loomulik, et seda koera kujutatakse võikana. Hesiodose "Theogonias" omistatakse talle viiskümmend pead. Kujutavale kunstile vastu tulles on seda arvu hiljem vähendatud ja nüüd on Kerberosel, nagu kõik teavad, kolm pead. Vergilius mainib tema kolme kõri, Ovidius tema kolmekordset haukumist. Butler võrdleb tiaara kolme krooni, mida kannab paavst, kes on taeva uksehoidja, kolme peaga, mis on koeral, kes on põrgu uksehoidja ("Hudibras", IV, 2). Dante lisab talle inimese jooni, mis süvendavad tema põrgulikku olemust: võidunud must habe, pikkade küünistega käed, mis rajuvihmas rebivad hukkamõistetute hingi. Ta pureb, haugub ja näitab hambaid.

Heraklesele ülesandeks tehtud viimane vägitöö oli Kerberose väljatoomine päevalguse kätte. 18. sajandi inglise kirjanik Zachary Grey tõlgendab "Hudibrasi" kommentaaris seda seiklust nii:

"See kolme peaga Koer tähistab minevikku, olevikku ja tulevast Aega, mis võtavad vastu ja nii-öelda kugistavad alla kõik asjad. Et Herakles Koerast jagu sai, see tõestab, et kangelasteod võidutsevad alati Aja üle, sest nad elavad edasi järelopõlvede Mälus."

Kõige vanemate tekstide järgi tervi-

tab Kerberos sabaga (mis on madu) neid, kes astuvad üle põrgu läve, ja õgib ära need, kes püüavad sealt välja pääseda. Hilisema pärimuse kohaselt pureb ta saabujaid; tema lepitamiseks oli tavaks panna lahkunule hauda kaasa meisleiba.

Skandinaavia mütoloogias valvab surnute maja verine koer Garmr, kes astub võitlusse jumalatega, kui põrgu soed järavad kuud ja päikest. Mõned kujutavad seda koera nelja silmaga; neli silma on ka Yama, brahmanistliku surmajumala koertel.

Nii brahmanismis kui ka budismis leidub põrguid täis koeri, kes on hingede timukad nagu Dante kujutatud Kerberoski.

Garuda

Višnu, teine jumal hinduismi panteoni juhtivas triaadis, tavatseb ratsutada maol, kes täidab meresid, või linnu seljas nimega Garuda. Višnut kujutatakse sinisena ja nelja käega, mis hoiavad nuia, merikarpi, ketast ja lootost, Garuda aga olendina, kel on kotka tiivad, pea ja küünised ning inimese kere ja jalad. Tema nägu on valge, tiivad erepunased ja keha kuldne. Pronksi valatud või kivisse raiutud Garuda kujud kroonivad templite monoliite. Gwalioris on üks säärane tempel, mille rohkem kui sada aastat enne meie ajaarvamist püstitas kreeklane Heliodoros, kes oli Višnu kumardaja.

Garuda puraanas (mis on seitsmeteistkümnes hindu pärimusliku kirjavara suurte puraanade hulgas) seletab tark lind inimestele maailma saamisluгу,

Višnu päikeseolemust, tema kultuse kombetalitust, kuust ja päikesest põlvnevate kuningate kuulsaid sugupuid, "Ramajana" sisu ja mitmesuguseid küsimusi luulekunsti, grammatika ja meditsiini vallast.

7. sajandil kirjutatud draamas "Nagananda" ("Madude rõõmupidu"), mille autoriks peetakse üht kuningat, tapab Garuda päevast päeva ühe mao ja kugistab selle alla, kuni budausuline prints õpetab talle kasinuse voorusi. Viimases vaatuses annab kahetsev Garuda elu tagasi allaneelatud madude luudele. Egeling arvab, et see teos võib olla brahmanistlik satiir budismi pihta.

Nimbarka, täpsemalt dateerimata ajal elanud müstik, on kirjutanud, et Garuda on igaveseks päästetud hing; samuti on hinged selle jumaluse kroon, kõrvarõngad ja flööt.

Varjude õgija

On olemas kummaline kirjandusliik, mis on tekkinud sõltumatult mitmesugustel ajastutel mitmesuguste rahvaste juures: juhised surnule teises ilmas käitumiseks. Swedenborgi "Taevas ja põrgu", gnostikute kirjutised, tiibeti "Bardo Thödol" (mida Evans-Wentzi järgi pidavat tõlkima kui "ülekuulamise teel vabanemine surmajärgsel tasandil") ja egiptlaste "Surnute raamat" ei ammenda võimalikke näiteid. Kahe viimati mainitu sarnasused ja erinevused on pärvinud erudiitide tähelepanu; siinkohal piisab, kui meenutada, et tiibeti käsiraamat peab sealpoolset maailma niisama illusoorseks kui siinset, kuna egiptlaste

meelest on see täiesti reaalne ja objektiivselt olemas.

Mõlemas raamatus kohtame jumalate tribunali, kus mõnel kohtunikul on ahvi pea; mõlemas tekstis vaetakse koolnu voorusi ja süütegusid. "Surnute raamatus" on ühes kaalukausis sulg, teises süda; "Bardo Thödolis" on seal vastavalt valget ja musta värvi kivikesed. Tiibetlastel teevad julmade timukate tööd deemonid, egiptlastel Varjude õgija.

Surnu vannub, et ta pole põhjustanud nalga ega nuttu, et ta pole tapnud ega lasknud tappa, et ta pole varastanud surnutele matmisel kaasa pandud toitu, et ta pole kaalumisel ja mõõtmisel petnud, ei ole lapse suu juurest piima kõrvaldanud ega loomi karjamaalt minema kihutanud, ei ole kinni püüdnud jumalate linde.

Kui ta valetab, annavad nelikümneks kohtunikku ta üle õgijale, kes on "esipoolelt krokodill, keskelt lõvi ja tagupoolelt jõehobu". Õgijat abistab elukas nimega Babai, kelle kohta on teada vaid nii palju, et ta on hirmuäratav ja et Plutarchos samastas teda titaaniga, kes oli Kimääri isa.

Golem

Raamatus, mille on dikteerinud jumalik mõistus, ei saa olla midagi juhuslikku, isegi mitte lehekülgede arvus või kirjamärkide järjestuses; nii said asjast aru kabalistid, kes tegelesid andunult Pühakirja tähtede loendamise, kombineerimise ja permuteerimisega, tiivustatud põletavast ihast tungida Jumala saladustesse.

13. sajandil väitis Dante, et piibli igal lõigul on neljakordne tähendus – täht-täheline, allegooriline, moraalne ja müstiline. Jumaluse mõiste suhtes järjekindlam Johannes Scotus Eriugena oli juba varem öelnud, et Pühakirjal on samasugune lõputu hulk tähendusi nagu paabulinna sabasulgedel värvitoone. Küllap oleksid kabalistid niisuguse seisukoha heaks kiitnud; üks saladusi, mille lahendust nad jumalikest tekstidest otsisid, oli elusolendite loomine. Deemonitest räägiti, et nad suutvat teha suuri massiivseid loomi nagu kaamel, aga mitte peeni ja hapraid olendeid, ja rabi Eliezer eitas nende võimelisust luua midagi, mis oleks väiksem kui odratera. Golemiks nimetati tähekombinatsioonide varal moodustatud inimest: "golem" tähendab sõna-sõnalt vormitut või elutut ainekamakat.

Talmudis (Sanhedrin, 65 b) on lugeda:

"Kui õiglased sooviksid luua maailma, võiksid nad seda teha. Kombineerides Jumala salanimede tähti, õnnestus Rabal luua mees, kelle ta saatis rabi Zera juurde. Viimane kõnetas saabunud, aga kuna mees talle ei vastanud, ütles rabi talle: "Sa oled nõiakunsti sünnitis; saagu sinust taas põrm!"

Kaks õpetatud meest, rabi Hanina ja rabi Oshaia uurisid igal sabati eelõhtul loomise raamatut ja neil läks korda luua kolmeaastane õhvake, kellest nad seejärel tegid endale õhtusöömaaja."

Raamatus "Tahtest looduses" ("Über den Willen in der Natur", VII ptk) kirjutab ka Schopenhauer: "Oma "Nõia-raamatukogu" ("Zauberbibliothek") 325. leheküljel resümeerib Horst inglise müstiku Jane Leadi õpetuse niimoo-

di: see, kellel on maagilised võimed, võib oma suva järgi valitseda ja ümber kujundada eluta loodust ning taime- ja loomariiki; järelikult piisab, kui mõned maagid leiaksid ühise keele, et kogu meie maailm pöörduks tagasi paradiisi olekusse."

Läänes sai golem tuntuks tänu austria kirjaniku Gustav Meyrincki ulmaromaanile "Golem" ("Der Golem", 1915), mille viiendas peatükis autor kirjutab:

"Selle loo algupära ulatub 17. sajandisse. Kaduma läinud kabalistlike vormelite järgi konstrueeris üks rabi [Judah Loew ben Bezabel] tehisinimese, eelnimetatud Golemi, selleks et too lööks sünagoogi kelli ja teeks igasugust musta tööd. Ometi polnud ta nagu kõik teised inimesed ja temas hingitses vaevu mingi tuhm vegetatiivne elu. See elusäde kestis pimeduse tulekuni ja sai jõudu olendi hammaste taha asetatud maagilise salasõnumiga plaadist, mis tõmbas ligi universumi vabu sideraalseid energiasid. Kord unustas rabi võtta enne õhtupalve lugemist maagiline märk Golemil suust ja Golemit haaras hullusehoog, ta sööstis pimedatele tänavatele ning hävitas kõik, kes talle ette juhtusid. Lõpuks sai rabi ta kätte ja purustas teda elustanud plaadi. Olend varises kokku. Järele jäi vaid elutu savikuju, mida näidatakse veel tänapäevalgi Praha sünagoogis."

Eleazar Wormsist on säilitanud golemi konstrueerimiseks vajaliku salavormeli. Protseduuri üksikasjade kirjeldus võtab enda alla kakskümmend kolm fooliokaustas veergu ja operatsioonid nõuavad "221 värava tähestikkude" tundmist; neid peab kordama golemi iga elundi kohal. Golemi laubale tuleb tätoveerida sõna "Emet", mis tähendab

"Tõde". Et olendit hävitada, piisab, kui selle sõna algustäht kustutada, sest siis jääb järele sõna "met", mis tähendab "surnud".

Haniel, Kafziel, Azriel ja Aniel

Babüloonias nägi prohvet Hesekiel nägemuse neljast loomast või inglüst, "ja igaühel oli neli nägu ja igaühel oli neli tiiba" ja "nende näod olid niisugused: esiküljes inimese nägu, paremal pool lõukoera nägu, vasakul pool härja nägu ja tagaküljes kotka nägu". Nad läksid, kuhu vaim neid iganes kandis, "igauks otse oma näo suunas" (nagu ühes vanaaegses piiblis kirjutatud), seega siis oma nelja näo suunas, võibolla kasvades maagiliselt iga nelja külje poole. Inglise järel veeres neli ratast, mille põiad olid "nii kõrged, et ajasid hirmu peale", ja ümberringi täis silmi.

Hesekieli memuaaridest on nähtavasti inspireeritud Johannese ilmutusraamatu loomad, kelle kirjeldust võib lugeda IV peatükist: "Ja aujärje ees oli otsekuu klaasmeri, mägikristalli sarnane; ja keset aujärje ja aujärje ümber oli neli olendit täis silmi eest ja tagant.

Ja esimene olend oli lõukoera sarnane ja teine olend oli härjavärsi sarnane ja kolmandal oli nägu otsekuu inimesel ja neljas olend oli lendava kotka sarnane. Ja neil neljal olendil oli igaühel kuus tiiba ümberringi, ja seestpoolt olid nad täis silmi. Nad ei puhka ööd ega päevad hüüdmast: "Püha, püha, püha on Issand Jumal, Kõigeväeline, kes oli ja kes on ja kes tuleb!"

Kabalistika põhiteoses "Zohar" ehk "Hiilguse raamat" lisatakse, et nende

nelja olendi nimed on Haniel, Kafziel, Azriel ja Aniel ning nad vaatavad näoga itta, põhja, lõunasse ja läände.

Stevenson märkis, et kui sääraseid elukaid leidub taevas, mida kõike ei võiks siis olla veel põrgus. Apokalüpsise eeltoodud lõigust tuletas Chesterton oma kuulsa öö metafoori: "silmadest tehtud koletis" ("a monster made of eyes").

Hesekieli raamatu nelikingleid nimeatakse "hayoth" – "elavad olendid". Ühe kabalistika teise raamatu "Sefer Yetzirah" järgi on need olendid kümme arvu, mida koos tähestiku kahekümne kahe tähega kasutas Jumal maailma loomiseks. "Zoharis" kirjutatakse, et nad laskusid taevakõrgustest alla, kroonitud alfabeedi tähtedega.

Hayothi nelja palge järgi tuletati evangelistide sümbolid: Matteusele sai tunnuseks ingel, vahel ka habemiku mehe näoga; Markusele lõvi, Luukasele härg, Johannesele kotkas. Hesekieli kommenteerides on Püha Hieronymus püüdnud nende embleemide omistamist põhjendada. Ingel (inimene) sai sümboliks Matteusele sellepärast, et tema tõstis esile Lunastaja inimloomust; lõvi sai Markusele, sest tema kuulutas Kristuse kuninglikkust; härg kui ohverdamise võrdkuju sai Luukasele, kuna tema näitas Õnnistegija preesterlikkust; kotkas sai Johannesele kui Kristuse kõrgusse tõusva vaimu kajastajale.

Saksa õpetlane Richard Hennig otsib nende sümbolite kauget päritolu neljas sodiaagimärgis, mida üksteisest lahutab üheksakümmend nurgakraadi. Lõvi ja Sõnn ei valmista teadagi mingit raskust; inglit on püütud samastada Veevalajaga, sest sel tähtkujul on inimese nägu;

ja Johannese kotkast Skorpioniga, mis aga heideti kõrvale selle oletatava halva ende tõttu. Oma "Astroloogia entsüklopeedias" esitab Nicholas de Vore sell sama hüpoteesi ja täheldab ühtlasi, et need neli kujundit ühinevad sfinksis, millel võib olla inimese pea, sõnni keha, lõvi käpad ja saba ning kotka tiivad.

Kami

Seneca järgi õpetanud Thales Mileetosest, et maa hõljub vees nagu laev ja et vesi, mille panevad lainetama tormid, põhjustab maavärinaid. Teistsuguse seismoloogilise süsteemi pakuvad välja 8. sajandi jaapani ajaloolased või mütooloogid. Nende pühades ürikutes seisab kirjas:

Pilliroolausikute maa all lebas (üleloomulik olend) Kami, kellel oli pardkala kuju ja kes end liigutades pani maa värisema, kuni lõpuks Suur Jumalus Hirvede saarelt torkas oma mõõga maasse ja pistis läbi Kami pea. Kui nüüd Kami end liigutab, vajutab Suur Jumalus käega mõõgapidemele ja Kami jääb uuesti vagusi."

Mõõga kivist raiutud käepideme nupp paistab maa seest välja mõne sammu kaugusel Kashima templist. 18. sajandil kaevanud seal keegi feodaalisand kuus päeva ja kuus ööd, jõudmata mõõgatera tipuni.

Rahvaliku uskumuse kohaselt on Jinshin-Uwo ehk "maavärisemise kala" seitsmesaja miili pikkune angerjas, kes kannab Jaapanit oma turjal. Ta ulatub põhjast lõunasse, tema pea jääb Kyoto alla, sabaots Awomori alla. Mõned ratsionaalse mõtteviisi pooldajad on võt-

nud endale vabaduse pöörata see suund ümber, sest Jaapani lõunaosas esineb maavärinaid väga sageli ja neid on hõlpsam seostada angerja saba võngutustega. Mõnesugune analoogia on sel loomal araabia pärimuste Bahamutiga ja samuti Midgardsormiga "Eddast".

Teatud piirkondades räägitakse "maavärisemise kala" asemel "maavärisemise põrnikast" (Jinshin-Mushi). Viimasel on draakoni pea, kümme ämbliku jalga ja soomustega kaetud kere. Ta on maa-, mitte merealune elukas.

Mantichora

Plinius jutustab ("Naturalis historia", VIII, 30), et Pärsia kuninga Artaxerxes II Mnemoni ihuarst Ktesiasse sõnutsi "teatavat etiooplaste hulgas rääkida loomast nimega Mantichora; sel loomal olevat kolm rida hambaid, mis käivad üksteisega vaheliti nagu kammipiid, inimese nägu ja kõrvad, sinised silmad, tulipunase karvaga lõvi keha ja saba, mille otsas on astel nagu skorpionidel. Ta jooksvat imekiiresti ja olevat väga maias inimese liha peale; tema hääl sarnanevat flöödi ja trompeti kõlaga, kui neid puhuda koos."

Flaubert on seda kirjeldust täiustanud; "Püha Antoniuse kiusatuse" lõpu-lehekülgedelt võime lugeda:

Manticore (inimese näoga hiiglaslik punane lõvi, kellel on kolm rida hambaid):

"Minu leekivpunase kasuka küütlemine sulab ühte kõrbeliiva virvendava vastuhelgiga. Oma sõõrmetest lõõtsun ma üksildaste paikade õudu. Ma sülitan

katku. Ma kugistan alla sõjaväed, kui nad söändavad kõrbesse tungida.

Minu küünised on oherdina vändunud, minu hambad saelehe moodi sakkis ja minu keerlev saba täis turritavaid viskodasid, mida ma heidan paremale ja pahemale, ette ja taha. Vaata! Vaata!"

Manticore paiskab oma sabast välja ogasid, mis otsekui nooled lendavad laiali igasse suunda. Puulatvadele sajab verepiisku.

Tindiahv

Seda nelja-viie tolli pikkust loomakest kohtab üsna sageli põhjapoolsetes piirkondades. Tema silmad on kui veripunased ahhaadid, tema vetruv siidine karv pigimust ja pehme nagu padi. Tal on iseäralik vaist – teda ahvatleb väga must tint või tušš; ja kui keegi inimene hakkab kirjutama, istub see ahv, üks esikäpp üle teise ning tagajalad ristis, ja ootab, kuni töö on lõpetatud. Siis joob ta ülejäänud tindi ära ja seejärel kükitab edasi, vaikne ja rahul.

Wang Tai-Hai (1791)

Koletis Acheron

Üksainus inimene on üksainus kord näinud koletist Acheroni; see juhtus 12. sajandil Iirimaa linnas Corkis. Loo gae-likeelne originaaltekst on kaduma läinud, kuid keegi benediktlasmunk Regensburgist (Ratisbon) tõlkis selle ladina keelde ja selle tõlke kaudu on jutustus levinud päris mitmes keeles, kaasa arvatud rootsi ja hispaania keel. Ladinakeelsest versioonist on säilinud

üle viiekümne käsikirja, mis olulistes punktides langevad kokku. Jutu pealkiri on "Visio Tundali" ("Tundali nägemus") ja seda peetakse üheks Dante poemi algallikaks.

Ent kõigepealt nimest "Acheron". "Odüsseia" kümnendas raamatus on see allmaailma jõgi, mis voolab kuskil asustatud maailma läänepiiril. Selle jõe nimi kõlab taas eeposes "Aeneis", Lucanuse "Pharsalias" ja Ovidiuse "Metamorfoosides". Dante on selle jäädvustanud värssreas:

Su la trista riviera d'Acheronte.

Ühe pärimuse kohaselt on Acheron karistust kandev titaan; teises, hilisemas müüdis paigutatakse ta lõunapooluse lähedale, antipoodide tähtkujude alla. Etruskidel olid niinimetatud "saatuse raamatud", mis õpetasid ennustamist, ja "acheroni raamatud", mis näitasid hinge teed pärast keha surma. Ajapikku kujuneb Acheronist allmaailma tähis.

Tundal oli viisakas ja vapper, kuid mitte just laitmatute elukommetega noor iiri rüütel. Kord haigestus ta ühe oma sõbratari majas, ja kolm päeva ning kolm ööd peeti teda sama hästi kui surnuks, sest ainult tema südames oli säilinud kübeke soojust. Taas teadvusele tulnud, jutustas Tundal, et tema kaitseingel oli talle näidanud maise maailma taguseid valdkondi. Paljudest imedest, mida ta seal nägi, huvitab meid praegu koletis Acheron.

Ta on võimsam kui mägi. Tema silmad lõkendavad ja tal on nii suur suu, et sinna mahuks vabalt üheksa tuhat meest. Otsekui kaks piilarit või atlanti hoiavad tema lõugu lahti kaks hukkamõistetut; üks seisab jalgadel, teine pea peal. Tema sisemusse viib kolm kõri,

mis kõik sülitavad välja kustumatut tuld. Eluka kõhust kostab lõputute allakugistatud patuste lakkamatut hala. Deemonid ütlevad Tundalile, et koletise nimi on Acheron. Siis kaitseingel kaob ja Tundal lohistatakse teistega kaasa. Acheroni sisemuses leiab ta end keset pisaraid, pilkast pimedust, hammastekirinat, tuld, talumatut kuumust, jäist külmust, koeri, karusid, lõvisid ja madusid. Selles legendis on põrgu elajas, kes kätkeb endas teisi elajaid.

Aastal 1758 kirjutas Emanuel Swedenborg: "Mulle pole osaks saanud näha põrgu üldist struktuuri, aga mulle on räägitud, et nii nagu taeval on inimlik kuju, nii on põrgul kuradi kuju."

Nagad

Nagad kuuluvad Hindustani mütoloogiasse. Tegemist on madudega, kuid aeg-ajalt võtavad nad inimese kuju.

Ühes "Mahabharata" raamatus taotleb Ulupi, naga kuninga tütar, Arjuna armastust, noormees aga püüab kaitsta oma karskustootust; neidis tuletab talle meelde, et tema kohus on leevendada õnnetute kannatusi, ja kangelane kingib neiu ühe öö. Viigipuu all mediteerivat Buddha piitsutab tuul ja vihm; üks kaastundlik naga kerib end seitsmekordselt tema ümber ja laotab tema kohale katusena oma seitse pead. Buddha pöörab naga oma usku.

"India budismi käsiraamatus" defineerib Kern nagasid kui pilvedega sarnanevaid siuge. Nad elavad maa all sügavates paleedes. Mahajaana ("suur sõiduk") järgijad kinnitavad, et Buddha jutlustas üht käsuseadust inimestele ja

teist jumalatele ning et seda teist – esoteerilist seadust – hoiti taevas ja paaleedes, kus elasid nagad, kes sajandeid hiljem avaldasid selle munk Nagarjunale.

Esitame veel legendi, mille India aladelt on 5. sajandi alguses üles kirjutanud hiina palverändur Fa-hsien.

Kuningas Asoka jõudis järve kaldale, mille lähedal kõrgus pagood. Kuningas mõtles selle lammutada, et asemele ehitada kõrgem torntempel. Keegi braahman viis ta torni, ja kui nad olid seal sees, rääkis nõnda:

"Minu inimlik kuju on illusoorne; tegelikult olen ma naga, lohe. Minu süüteod sunnivad mind elama selles kolemas kehas, aga ma järgin seadust, mida Buddha on kuulutanud, ja loodan end kunagi lunastada. Sa võid selle pühamu hävitada, kui usud, et oled suuteline püstitama teise, mis oleks täiuslikum."

Naga näitas kuningale kultusenõusid. Kuningas vaatas neid ärevusega, sest need olid sootuks erinevad riistadest, mida valmistavad inimkäed, ja loobus oma kavatsusest.

Perüüton

Arvatavasti oli see Erythrai sibüll, kes ühes oma oraaklis ennustas, et Rooma hävitavad perüütonid.

Kui pärast Aleksandria hiigelpõlengut aastal 642, kus tuleroaks langesid ka sibülliraamatud, asusid mõned grammatikud üheksa söestunud köite fragmentide järgi ürikuid taastama, ei sattunud nad ilmselt Rooma saatuse ettekuulutusele, mistõttu restaureeritud tekstides ei leidu selle kohta sõnagi.

Nii tumeda eelloo puhul osutus vajalikuks otsida muid allikaid, mis heitnuksid selle pärimuse seikadele rohkem valgust. Lõpuks, musttuhande raskusega heitlemise järel, saadi teada, et 16. sajandil oli keegi Fessi rabi (tõenäoliselt Jakob ben Chaim) avaldanud fantastilisi loomi käsitleva kirjutise, milles tsiteeriti üht araabia autori teost, kus leidus ülestähendusi perüütonitest ja mainiti neile pühendatud kreekakeelse traktaadi hävimist, kui Omar laskis süüdata Aleksandria raamatukogu.

Kuigi rabi ei ole märkinud araabia autori nime, on ta õnneliku mõtte ajel ümber kirjutanud mitu lõiku tema teosest, mis sisaldavad väärtuslikke andmeid perüütonite kohta.

Ulatuslikuma teabe puudusel on mõistlik piirduda nende lõikude võimalikult täpse esitamisega. Siin need on.

...Perüütonid elavad Atlantises ja on pooleldi hirved, pooleldi linnud. Neil on hirve pea ning jalad. Mis kehasse puutub, siis see on nagu ehtsal linnul, tiibade ja sulestikuga.

...Nende kõige kummalisem iseärasus on selles, et kui päike neile peale paistab, ei heida nad omaenda keha varju, vaid nende vari vastab inimese kehakujule; mõned järeldavad sellest, et perüütonid on kaugetel teedel surunud rändajate hinged, kelleni pole ulatunud jumalate hoolitsev kaitse...

...Neid on tabatud söömas kuiva mulda... Nad lendavad parves ja neid on nähtud kõrgel taevas Heraklese sammaste kohal...

...Nad (perüütonid) on inimsoo kardetavad vaenlased. Näib, et kui neil õnnestub tappa inimene, tuleb nende

varjule otsekohe keha järgi kuju ja nad saavad tagasi jumalate soosingu...

...Neil, kes koos Scipioga seilasid üle mere, et alistada Kartaago, oleks sõjakaik äärepealt nurjunud, sest ülesõidu ajal sööstis laevadele tihe parv perüütoneid, kes tapsid palju mehi...

...Ehkki meie sõjariistad on perüütone vastu võimetud, ei saa nemad tappa rohkem kui ühe inimese...

...Ta püherdab oma ohvri veres ja põgeneb siis kõrgusse tõustes...

...Ravennas, kus neid mõni aasta tagasi nähti, räägitakse, et neil olevat taevakarva suled, mis paneb mind väga imestama, kuivõrd olen lugenud, et nende sulestik on hästi tume roheline...

Isegi kui eeltoodud katked on piisavalt selged, on kahetsusväärne, et meie päevini ei ole jõudnud mingisugust muud olulist informatsiooni perüütoneitest. Rabi traktaati, mis tegi selle kirjelduse võimalikuks, säilitati viimase maailmasõja eelsete aastateni Müncheni ülikooli raamatukogus. Kurb tõdeda, kuid kahjuks on nüüd ka see dokument kadunud, pole teada, kas pommitamiste tagajärjel või natsistide tegevuse tõttu.

Tahaks loota, et kui viimane oli traktaadi kadumise põhjus, ilmub ta kunagi uuesti päevavalgele, ehteks raamatukogule, kus iganes see ka ei asuks.

Termitised olendid

Nägemustenägijale ja teosoofile Rudolf Steinerile (1861-1925) ilmutati, et enne kui meie planeedist sai Maa, mida me tunneme, läbis ta Päikese-etapi ja veel enne seda Saturni-etapi. Praegu

koosneb inimene füüsilisest kehast, eeterlikust kehast, astraalkehast ja egost; Saturni-etapi või -ajastu alguses oli ta ainult füüsiline keha. See keha ei olnud nähtav ega isegi mitte kombatav, kuna siis ei olnud maa peal tahkeid aineid, vedelikke ega gaase. Eksisteerisid üksnes soojusolekud, termilised vormid. Mitmesugused soojusastmed määrasid kosmilises ruumis korrapäraseid ja korrapäratuid kujundeid; iga inimene, iga olend oli muutuvatest temperatuuridest moodustatud organism. Steineri tunnistuse kohaselt oli Saturni-ajastu inimkond pime, kurt ja tundetu kogum liigendatud sooja- ning külmaolekuid. "Uuri jaoks on soojus lihtsalt aine, mis on gaasist veelgi subtiilsem," võib lugeda teosest "Die Geheimwissenschaft im Umriss" ("Salateaduse põhijooni"). Enne Päikese-ajastu saabumist hingestasid tulevaimud ehk peainglid nende "inimeste" kehad ja need hakkasid särama ja hiilgama.

Kas Rudolf Steiner nägi seda kõike unes? Kas ta nägi seda unes sellepärast, et kunagi aegade hämaruses oli midagi säärast esinenud? Igatahes on kindel, et need olendid on märksa üllatuslikumad teiste kosmogooniade demiurgidest, siugudest ja sõnnidest.

Hispaania keelest tõlkinud Ruth Lias

*Maailma kultuuriloo tohutus labü-
rindis ekslev Jorge Luis Borges (1899 –
1986) oli tuttav paljude olenditega, kel-
le nimi, eriti aga tähendus (keskaegses
mütoloogilises maailmapildis, eriti
keskaegses kristluses kandis iga olend ka
tähendust) on kaasaegsele tundmatu.
Kui paljud meist teavad näiteks, et alg-
kristluses sümboliseeris pelikan Kristust*

ja kristlikku halastust, sest teda arvati vajaduse korral omaenese südamevere-ga näljast nõrkevaid poegi toitvat? Sel-liseid lugusid jutustasid keskaegsed bestiaariumid, sulandades antiikmaail-ma loomamüüte kristlusega.

Oma raamatus "Manual de zoología fantástica" (1957) ja hiljem autoriseeri-tud tõlkes inglise keelde – "The Book of Imaginary Beings" (1970) korjas Borges fantaasiaolendid kokku haardekamaks bestiaariumiks. Mütoloogiliste olendite kohta on ilmunud palju kirjandust uu-rimustest värvikate rahvaraamatuteni. Eriti populaarne oli kümme-kaksküm-mend aastat tagasi drakonoloogia.

Poolpime kentaur (nõnda nimetas Ivar Ivask Borgest ühes temale pühenda-tud luuletuses) räägib kõigist fantastilise

zooloogia kreatuuridest vanade aegade jutuvestja tõsidusega – on ju iga olend, kellest kunagi on rääkinud Augustinus, Plinius või Lao-Ze, saanud seeläbi reaalsuse, mõjutanud inimesi ja maailma käekäiku, vahel isegi päris tõsiselt. Draakonite laastamistööd kardeti keskaegses Euroopas – kroonikad tea-vad tosinajagu lohedest nimepidi nime-tada.

Mõnd eksemplari Borgese fantaasia-loomaaiast on eesti rahvas juba näha saanud – 1985. aasta Eesti Looduse detsembrinumbris ilmus valik lugusid (ükssarvik, hiina draakon, lääne draa-kon, basilisk, kerakujulised loomad, uraboras) Rein Kuresoo tõlkes.

Rein Kuresoo

MAIE KALDA

Loomadest?

TAMMSAARE, KOORTI JA WIIRALTI LOOMAD

Kunsti privileegide seas teame olevat praktiliselt piiramatut vabaduse lähendada inimest loomale ja looma inimesele. Aastatuhandeid on ta, kunst, kasutanud looma inimese võrdkujuna, varustanud kõnevõimega, inimpärase loogika, eetika ja riigikorraldusega, nõidunud inimest loomaks, šaržeerinud ja karikeerinud loomasarnaseks, rääkimata fantaasiarikkaist mütoloogilistest ristanditest.

Antropomorfiseerimise ja animaliseerimise, allegoorilises, sümboli- ja analoogifunktsioonis, s.o vahendi-, objektirollis kasutamise kõrval eksisteerib looma (taime, eseme) kujutamine subjektina. Sel juhul taanduvad vahendiks kunstniku läbinägevus, meisterlikkus, intensiivsus jne. Eesmärk asub väljaspool teda, teises olekus, keda ta, kunstnik, püüab tunnetada ja edasi anda nagu iial võimalik adekvaatselt. Seda meetodit iseloomustab küllaltki tabavalt Gertrude Steini tuntud vormel või "vapilause" roos on roos on roos¹ – tabavalt iseäranis ses mõttes, et kordus toob rõhu alla intensiivse süüvimise.

Mõistagi töötavad sellele vastu *kunstnik on kunstnik ja inimene on ini-*

mene, ja nõnda ei tule ka täiuslik *tiiger on tiiger on tiiger*-meetodil tehtud portree välja üksühene, vaid on ikka milleski inimesestatud. Loomade elust palju ammutanud žanri, vanasõna moodustamise kohta on Arvo Krikmann kirja pannud "rusikareegli", tegelikult vist animalistikat mis tahes kunstialal ja -vormis hõlmava seaduspärasuse: "Kui inimolendid osalevad kuidagiviisi vanasõna bukvaalsisus (olgu vahetute aktantidena, ettekirjutuste impersonaalsete "adressaatidena" vm moel) ja kui ses bukvaalsisus osaleb ühtlasi "elementaar"-inimlikke ja/või mitteinimlikke komponente (nt loomi, bioloogilisi seiku, füüsilisi objekte ja parameetreid), siis vajalik miinimum noid elementaarvõi mitteinimlikke moodustajaid tuleb ümber mõtestada "kõrg"-inimlikeks ja/või inimlikeks."² Ehk lihtsustatult ja laiendatult: kunstilises tekstis saab loom ilmtingimata juurde midagi spetsiifiliselt inimlikku.

Nendest kahest vaatenurgast arendatakse ka siinset teemat.

Kirjanik Anton Hansen Tammsaare (1878–1940), kujur Jaan Koort (1883–1935) ja graafik Eduard Wiiralt (1898–

Ilmunud Tallinna Pedagoogikaülikooli Toimetistes A3, 1995.

¹ G. Stein, Alice B. Toklase autobiograafia. Tallinn, 1985. Lk 99.

² A. Krikmann, Suure Ahela Metafoor – võti või muukraud vanasõnade semantikkasse? *Keel ja Kirjandus* 1994, nr 2, lk 65.

1954) esindavad Eesti Vabariigi aegset kunstikultuuri igaüks omal alal parimana. Koorti ja Wiiralti täiuslikult modelleeritud animalistika, mis on mõlemale palju kuulsust toonud, samuti Tammsaare proosa loomtegelastega juhtuvad sündmused avavad autori elutarkuse ja inimesetundmise süvakihte. Loomkunstipeeglis on ühtlasi oma ajastu ökoloogilise kultuuri indikaator.

Eduard Wiiralti mõnes varases töös on loomagrupp efektse kompositsiooni vahend. Tema peaprobleemiks sai aga inimese ja looma suhestamine. Selgelt jälgitav on huumorikategorias groteski tüüriv diskursus, mida võiksime pealkirjastada loom (kass) pürib seltskonda – nimelt paheliste inimeste seltskonda. Selle kõrg- ning lõpp-punktiks on eesti graafika kuulsamaid lehti "Põrgu" (1930). Uut lehekülge animalistikas alustas Wiiralt psühholoogiliste tiigri- ja eksistentsiaalsete kaameliportreedega, mida saadavad mõned espriist vääriristatud lehed teemal *inimene uurib looma*. Nende kõrvale sügenes pikema aja kestel inimese ja looma koosluste jada: (1) endassesulgunud või omaette olevate isendite tegevusühtsus (istuvad, tukuvad); (2) teineteisega identsuseni sarnaneva inimese ja looma absurdne kooslus; (3) kahe teineteist vajava liigi esindaja *resp* kahe isiksuse sõbralik kooslus. 1940. aastatel tuleb Wiiralti loomingusse kõrvuti sõja vaevatud traagilise inimesega ka ekspressiivselt ärev loom (okaapi).

Anton Hansen Tammsaare kõrgperioodi romaanides on loomadele, eriti just koertele antud mitmekesiseid funktsioone, alates peategelase sümbolsest teisikust ja lõpetades osalemi-

sega kahe pere vaenuaktsioonides küll ründajana, küll ohvrina. Tammsaare inimene armastab õrritada ja dresseerida loomi (rebast, kukke, koeri). Seesama – ühe tegelase katsed õrritada / lollitada / provotseerida / kasutada / dresseerida teist – mängib tema loomingu tähtsat kuni saatuslikku osa ka inimesuhete dünaamikas ja lahendustes. Loomade kujutajana üldiselt realismi raamides püsiv Tammsaare on oma viimase romaani, "Põrgupõhja uue Vanapagana" (1939; vrd Wiiralti "Põrgu"!) ukсед avanud folkloorsetest lugudest ning uskumustest üldtuntud atraktiivsetele loomtegelastele.

Jaan Koort lõi kõik oma loomaskulptuurid lühikeses ajavahemikus, kui võrrelda Wiiralti graafilise ja Tammsaare belletristliku animalistika teokssaamisega praktiliselt läbi kogu loomeaja. Kõrgprofessionaalina, igati väljakujunenud meistrina võis ta otsekohe alustada *roos on roos on roos*-meetodiga, milleni jõudmiseks Wiiraltil oli läinud kakskümmend aastat ja kuhu Tammsaarel jäigi jõudmata. Ometi leidub Koorti metskitsede ja kure graatsiale, väarikatele öökullidele ja isegi humoriga masajale seale *mutatis mutandis* vasteid tema inimportreedel hulgas.

Kõik kolm on suure sisseelamisega modelleerinud/kujutanud ka lapsi.

Suhe loomadega

Tammsaarel on see kuni "Tõe ja õiguse" I köiteni (1926) *incl* endastmõistetav nagu maainimesel kunagi, kui välja arvata paar sümbollooma. Erakorralisi juhtumeid tuleb ette kõige sagedamini

Eduard Wiiralt.
Kaanekujundus
ajakirjale *Agu*.
Presskriit, tušš.
1923.
Fragment.

koertega, kellele on erinevalt teistest koduloomadest antud ka pärisnimed. V köites (1933) aga, kui Indrekule satub tema kevadtalvistel suusaretkedel ette metsa- ja rabafaunat, eriti linde, kuulab ja eristab ta neid pigem looduserksa linnainimese kõrvaga. Pole teada midagi Tammsaare isiklikest loomadest kirjanikupõlves. "Meie rebase" (1932) aine ja tegelased viitaksid nagu metsavahist venna kodule Koitjärvel, kus kirjanik mitu aastat tervist parandas.

Tammsaare teoste kõige tähtsam loom on k o e r kui kõige aktiivsem inimestega suhtleja.

Et Koorti suhted loomadega olid ülimalt harmoonilised ja inimestega tihti-peale karused, selle kohta leiame ohtrat tõendusmaterjali Kaalu Kirme suurepärasest rekonstruktsioonist "Jaan Koorti päevaraamat". Märt Laarmani tunnistus 1935. aastast seob need vastandhoiakud koguni põhjuslikult: "Inimesist oli sul väga halb arvamus. Sellepärast sobisid sa hästi loomadega. (...) Rumal loom on suurepärane oma ebatoadlikus kauniduses. Sinu kure joonte tark graatsia oli selline, et see veetles end vaatlema ja tundma looduse seda vaimset algolemust, mis sünnitab kunsti."¹ Et loomi ei saa poseerima panna, et nende modelleerimiseks tuleb olla väga kannatlik ja palju töötada mällu talletatu põhjal, seda on märkinud nii Koort kui ka Wiiralt. Koortil pidi olema eriline anne ja tahtmine loomi kodustada. Mäletatakse varesepoeg Mihkli üleskasvatamist Pühajärvel juba 1910. a suvel. Hiljem Kadriorus olid tema kodakond-

seteks metskitsed, orav, kurg, papagoi ja öökullid. Igäühel oli oma, inimese või looma nimi. Nendega juhtus õnnetusi, nad tegid pahandust, ka naabritele, aga mis peaasi, nad liikusid vabalt nii ateljees kui õue peal ja olid oma hoolitseval kunstnikust leivaisal kogu aeg silma all. "Koduloomaia" pidamise aastail 1926–34 lõi Koort oma loomaskulptuurid, ainsaks mujalt saadud modelliks suvenaabrite siga Paldiski kandis Leetsel.

Tähtsad: m e t s k i t s, s u u r e d l i n n u d, s i g a, s.o siledad (mittekarvased) – skulptuursed loomad.

Wiiralt viljeles animalistikat praktiliselt kogu oma loomisaja, 1916. aasta hobustest kuni 1952. aasta sebrani, oma viimase tööni. (Muide, nii sebras eneses kui ka tema süstemaatika-nimetuses *Hippotigris* 'tiigerhobu' on ühendatud Wiiralti kaks tähtsat loommodelli.) Oli vaid üks pikem paus, 1930ndate I pool, pärast "Põrgut", mis tähendas ka uue lehekülje pööramist. Suhe kujutatavaga on Wiiralti animalistikas dünaamiline, muutusterohke, rikkam Koortist ja Tammsaarest ka hulgalta ja liigikuliselt. Eksootilisi loomi käis tegemas ja vaatlemas Dresdeni loomaaias ja Pariisi Jardin des Plantes'is, Marokos vabas looduses. Aga kassid? Hilja Läti mainib Wiiralti lemmikkassi Turvast², aga kus, millal, kelle oli see loom ja teised tema graveeritud ning joonistatud kassid, pole teada.

Tähtsad on k a s s, t i i g e r, k a a m e l, s.o vöödilised ja karvased – graafilised ning taktiilselt ilmekad loomad.

1 K. K i r m e, Jaan Koorti päevaraamat. Tallinn, 1989. Lk 275.

2 H. L ä t i, Eessõna. Rmt-s: Eduard Wiiralt. 1898–1954. Tallinn, 1958. Lk 8.

Eduard Wiiralt

Hobused, 1916–20 – siin veel õiget Wiiraltit pole, hobused kui ka inimesed neil piltidel oleksid nagu teada ning tuttavlikud kas või nendesamade ja natuke hilisemate aastate külaproosast. Erandiks üks tihedalt täisjoonistatud leht, "Hobused" (linoolsügavtrükk, 1920; Eduard Viiralt 1985:repr 9)¹: viis hobust aisade ja lookadega on üsna sedamoodi, nagu tulid peatse Dresdeni-stuudiumi (1922–23) iseloomulikud lõvide, kaamelite ja jõehobude grupid, keda tehes "kõitis kunstniku huvi peamiselt kompositsiooni rütmilis-dünaamiline lahendus".² Loomad kui vormivahendid – seegi tee sai nüüsiis järele proovitud. Hobuste teema aga lõpetab noorsooajakirja *Uudismaa* 1920. aasta kaant ehtiv suur Pegasus vastava kaaskonnaga (putod, neiud, alasti ratsanik küllusesarvega).

Kassid, 1921–50. Esimene on leht, mis täidetud pliatsivisanditega ühestsamast kassist eri rakurssidest (1921; Eduard Viiralt 1985:repr 20). See pole kunstipärane kompositsioon, vaid viis etüüdi, tabamaks tukkuvat kassi, kassi pea karakterset tukkumisasendit. Siit on läinud üks, otsevaates (peegelpildis) kass sama aastanumbriga ofordile "Tütarlaps kassiga" (Eduard Viiralt 1985:repr 26; ka tütarlaps on teisel peegelpildis olemas – vt "Tütarlapse portree", pliats, värviline pliats, 1921; Eduard Viiralt 1985:repr 23). Kass tukub tütar-

lapse süles, pea kergelt kumaras. Tütarlapse ilme on tõsine, kui mitte murelik, ja täielikult sissepoole pööratud. Pildi ülal paremas nurgas "õhus" on veel üks, väga valvsa ilmega kassi pea; tema valvsad silmad leiame vastu vaatavat ka eespool kirjeldatud tukkuvate kasside lehelt. Need kolm, tütarlaps ja kaks kassi, on küll pildi peal koos, aga tegelikult igaüks omaette, iselainel. Samalt "Kasside" lehelt on kunstnik veel teisegi, külgvaates kassi peegelpildi üle tõstnud: "Laps hällis ja kass aknal" (lito, 1925; Eduard Viiralt 1985:repr 53). Selles peaaegu et olmeidüllis näeme inimolendit ja looma n-ö tegevusühtsuses: üks magab, teine tukub. Seesama liin viib välja üldtuntud imekauni "Berberi tüdrukuni kaameliga" (pehmelakk, 1940), inimese ja looma täiusliku koosluseni. Kumbki on täielikult tema ise, kaamel on kaamel ja tüdruk on tüdruk, samas hoiavad ja vajavad teineteist. Selle lähedal asub veidi introvertsem kolmik laps-naine-kits pärast sõda loodud eksistentsiaalselt "Lapi maastikult" (kuivnõel, 1946; Eduard Viiralt 1985:repr 145).

Loom pürib seltskonda (1923–50) – Teema algab tarbegräafikas, ajakirja *Agu* kaane kavandiga aastast 1923: neli inimest, ilmne perekond, istub ümber laua, kõik loevad *Agu*, nende vahelt üle lauaserva vahtimas kassi pea, ees pisike lahtine raamat (presskriit, tušš; Eduard Viiralt 1985:repr 37). Loom nagu täisõiguslik perekonnaliige kunagi, erine-

1 Eduard Wiiralt. 185 reproduktsiooni. Koost. M. Levin. Tallinn, 1985.

2 L. K a e l a s, Pöördepunkte Wiiralti kunstnikuprofiilis. Rmt-s: Eduard Wiiralt 1898–1954. Mälestusteos. 2. tr. Lund, 1955. Lk 55.

mas inimeste tegevusest ainult niipalju, et silmad ei sihi mitte oma kena raamatukest, vaid on otsevaates. Žanripilt "Agulirahvas vestlemas" (ofort, 1925; Eduard Viiralt 1959:repr 36)¹: mitu naist, keskel esiplaanil üks istumas kassiga süles, kõik nii vaestepatuste-alevlikult maadligi, et Viiralti minek Pariisi sellesama aasta sügisel ja sinna jäämine hakkab tunduma vältimatusena.

Kodumaal huumori ja väikse võõrituse vaimus alustatud teemasse tuleb nüüd käänak ja edasiarendus üsnagi pahelis-pariislikus gradatsioonis.

"Naised silindritega" (ofort, 1927; Eduard Viiralt 1985:repr 60): viis kabareetantsijannat pidamas puhkepausi (pildi esialgne nimetus oli "Girliid"), nende keskel loomutruus suuruses vöödilise kassi, temalgi peas hästi-sobiv silinder. Kassil on siiralt tähtis ilme, naistel vastupidi veidi blaseerunud, veidi poseeriv, paksud kintsud demonstratiivselt hoolimatus asendis esiplaanil, ühel sigaret suunurgas rippumas. Kõige sümpaatsema näoga naisterahva sõrmed hoiavad looma kenasti rinna ümber. Kunstiteadlane nimetab seda kassi "vaimukaks puändiks", lisades üldistuse: "Oma lemmiklooma kõrvutab Viiralt tol perioodil üldse sageli inimestega, lastes viimaste eluhiakul kummaliselt ja groteskselt kassi ilmes peegelduda."² Nii see on: kass, kes kannab oma absurdset peakatet väärika tõsidusega ja on naistest ka palju ilusam, on ilmselt kõrvust tõstetud, et võib viibida võrdse liikmena heas seltskonnas!

"Pargis" (akvatinta, 1928; Eduard Viiralt 1985:repr 66) kujutab Viiralti töödes üldiselt harva kohatavat koera seltskonnas. Pargipingil istumas mees ja naine, kelle leenile toetuvad käed, üle põlve seatud jalad ja hästi sirged seljad moodustavad pildile mitu täisnurka. Pingil istujate vahel maas samuti end täisnurkseks sättinud sülekoerake. Esiplaanil asuva kolmiku taga perspektiivis väheneva kujutisena teine samasugune kolmik. Inimesed ja koer poseerivad nii omavahel kui väljapoole – võta kinni, kes keda järele ahvib.

Analoogiline näikse olevat inimeste, looma ja eseme kummastatud koosluste jada või korrastatud konglomeraat ofordis "Suitsetaja" (1930, Eduard Viiralt 1985:repr 87): peafiguuriks habemik mees, kellel suur piip käes ja piibuga ühesuurune tüdruk sama käe küünarnuki kõveruses; all paremal kitsas vabaks jäänud nurgas tüdrukust suurusjärgu võrra väiksem pakslik naine läbipaistva kleidiga ja pataka vöödilise kassiga süles, kassil tagakäpad kombokalt kõrvu.

"Seltskond" (ofort, 1928; Eduard Viiralt 1985:repr 65) on juba üsna põrgu eeskoja moodi: kass ronimas üle kõrge plankaaia ilmse sooviga ühineda väga pahelise, midagi kolme-kondi-konjaki taolist rüüpava, äärmiselt eemaletõukava välimusega isikutest koosneva seltskonnaga. Tal on juba õnnestunud vinnata end plangu servani, nõnda et pea ulatub üle vaatama. Kassi pürgimise muudab eriti "ekspressiivseks" kunstni-

1 Eduard Viiralt. Koost. O. Kangilaski. Tallinn, 1959.

2 M. L e v i n, Eessõna. Rmt-s: Eduard Viiralt. Inimene ja nägemus. Loodus ja fantaasiad. Koost. T. Vint. Tallinn, 1983.

Eduard Würalt.
"Naine luubiga".
Tint.
1938.
Fragment.

Les yeux sont comme deux fenêtres

ku võte graveerida läbi plangu punktiir-
selt nähtavaks ka tema keha, tagakäp-
pade ja rippuva saba kontuur; näha on
seegi, et tegemist on isase kassiga. Ilme
küll temalgi tõsimeelselt pürgiv, nägu
aga ei ole enam kabeda kodukassi oma,
vaid kahtlaselt ümarduvate kõrvade ja
ninaga, sarnasem peatselt järgnevate
"Vanamehe ja kassi" ning ka "Põrgu"-
kaslaste pahelisele koonule.

Põrgu atmosfääri lisavad ringilenda-
vad pealuud jms võrdlemisi võigas gar-
nituur. Kui senised looma seltskon-
da-pürgimised olid huumori kategoo-
riast, siis siin paneb end maksma gro-
tesk.

"Vanamees kassiga" (värviline mo-
notüüpia, 1930; Eduard Wiiralt 1959:
repr 57) on kõige tuntum ning kaugele-
minevam näide inimese ja looma samas-
tumise "fenomenist" Wiiralti loomin-
gus. Tegemist on naudiskleval oleku
hariastme saavutanud persoonidega.
Samastumine ei ole siiski sajaprotsendi-
line: vanamehe suunurgad on veidi al-
lapoole, kaslasel ülespoole ning ilme
seetõttu veel ekstaatilisem.

Siit aga käibki otseühendus üldtun-
tud "Põrguga" (ofort, vasegravüür,
1930–32). Juhiksin eraldi tähelepanu
all vasakul naise peas olevale kassile.
See on sama loom, kes monotüüpial
"Vanamees kassiga", ent mõnulev-nae-
ratarav ilme on asendunud brutaalsega,
domineerib koon, mis suurem, heledam
ja ümaram, suunurgad hoiavad allapoo-
le ja hambad veidi irevile. Kes võiks olla
aga näiteks see paani-taoliselt vilet pu-
huv elukas, kel ühtaegu kulmudeks
ning kõrvadeks tema kohal oleva mehe-

pea pikad vurrud? Jne. Wiiralti põrgut
täitvaid inimese-taime-looma sarnastu-
si ja põiminguid uurigu igauks ise, et
seepeale õhata: vaat millega lõpeb kõr-
gemasse seltskonda pürgimine!

Vahekokkuvõtteks: Wiiralti kass
püüab olla nagu inimene, ei asu teda
jälgendama aga mitte vaimsetes, vaid
kergemeelsetes pahelistes harrastustes
ja lõpetab põrgukassina.

Siis tuleb Wiiralti animalistikas 7aas-
tane vahe (ainult üks magav kass 1935),
millesse jäi muide tõsine kõnelus arstiga
1933. aastal ja 180kraadine pööre elu-
viisis, "põrguteele" seljapööramine.
1937 algab uus, väga viljakas ja teist-
moodi tsikkkel, mis kestab kunstniku
loomisaja lõpuni.

Selle tsükli algusest pärinevad kõige-
pealt väga tuntud "Lamav tiiger" ja "Tii-
ger" (tiigri rinnapilt poolprofiilis), vä-
hem tuntud, aga mitte vähem ilus "Ma-
gavad kassid" (itaalia pliiats; Eduard
Wiiralt 1958:repr 72)¹, "Puuma ja pan-
ter" (Eduard Wiiralt 1958:repr 82).
Põrgukaslane, hirmus hoiatus ning ohu-
üldistus on asendunud konkreetsete
looduslike liikidega. Süvahuvi on laie-
nenud eksootilistele suurkaslastele, üld-
teatavalt ohtlikele kiskjatele, kuid just
ohtlikkust poleks neis nagu olemaski,
see jäi minevikku ühes põrgukassiga,
tiiger aga on rahu ning suursugususe ise.
Kunstiteadlane toonitab "detailide otse
aistitavat tõepärasust ja terviku suges-
tiivset nägemuslikkust", teeb ka natuke
kahtlase komplimendi – "Näib, nagu
tunneksime sõrmede all tiigri vöödilise

1 Eduard Wiiralt. 1989–1954. Tallinn, 1958.

kasuka tihedust ja pehmust"¹, mis aga omaltpi poolt kriipsutab alla tööka, et kunstniku huvi tulipunktis on loom kui niisugune, kui oma liigi täiuslik esindaja. Siin jälgitav animalistika suhestatus spetsiifiliselt inimlikuga seisneb aga ennekõike selles, et kunstnik on oma tiigreid portreerinud samaväärse süvenemisega nagu mõne inimese psühholoogilist portreed: "Neid võib ilma liialduseta nimetada loomade portreedeks, sest neid luues pole kunstnik piirdunud üksnes looma välise sarnasuse tagamisega. Järjekindla stuudiumiga on ta noteerinud loomade hoiakut, liigutusi, individuaalset karakterit."² Teiseks, loom poseerib, rahulikult ja loomulikult nagu tark inimene. "Ristatud käpadki süvendavad muljet teosest kui tõsimeelsest tiigriportreest."³ Kolmandaks – et tiiger vaatab "otse objektiivi", on ka pildi vaataja temaga kogu aeg otsekontaktis.

Vaheldumisi oma kuulsate tiigriportreedega tegi Wiiralt kaks inimeseportreed teemal inimene uurib looma. Need on "Kunstnik Martin Baer raamatuga" (kuivnõel, 1937, Eduard Wiiralt 1985: repr 113), raamatulehelt paistmas tiigri rinnapilt signatuuriga W (= Wiiralt) ja teiseks "Naine luubiga" (visand, tint, 1938; Eduard Wiiralt 1985:repr 110), millel naise käes olevast luubist vaatavad kõrvuti vastu tiigri ja kellegi teise naise nägu, all prantsuse keeles kirjutatud "Sinu silmad on nagu kaks akent". Nii Baer kui ka luubiga naine on kuju-

tatud *en face*, aga et ühel hoiab käsi raamatut lugemisasendis, teisel luupi vaatlemiseks väljaseatud teravusega, on mulje, nagu oleksid nad vaid hetkeks pea pööranud ja silmad objektiivile ümber fokuseerinud.

"Tiiger kassiga" (kuivnõel, pehme-lakk, 1937–50; fotonegatiiv Kunstimuuseumis). "Lamava tiigri" lehte on kunstnik täiendanud vöödilise kassiga, kes istub vasakpoolse puu harude vahel tiigrist veidi kõrgemal. Saba ripub (iste on ilmselt üsna ebamugav), parem käpp on risti üle teise ja nägu vaataja poole täpselt nagu tiigril, ainult et ilme on terake juhm. Loom on alustanud uut pürgimise ringi, sedapuhku oma suure ning tähtsa sugulase seltskonda, st ehk veidi realistlikumalt. Ei tahaks nõus olla kunstihindajatega, kelle arvates Wiiralt oma lehe kassiga ära rikkus. Tark õilis kauni kasukaga kuninglik loom võis oma üheplaanilises täiuslikkuses hakata oma loojale närvidele käima ja ta ei saanud teisiti, kui tõi sisse dissonantsi.

30ndate aastate teisest poolest on Wiiralti animalistikas täheldatud tendentsi dekoratiivsusele. Ta on sealtpaale tööpoolest modelleerinud rohkem kui seni vöödilisi loomi, kes on teadagi graafikapärased *par excellence*. Millest see (ja üldse Wiiralti spetsialiseerumine graafikale) veel võis tingitud olla: Ants Murakini tunnistuse kohaselt ka Wiiralti silmanägemise eripärast, osalisest daltonismist. "Seda teavad vähesed. Selle eest aga tajub ta kindlasti ja täiuslikult

1 M. L e v i n, Eessõna. Rmt-s: Eduard Wiiralt. Inimene ja nägemus. Loodus ja fantaasiad.

2 L. K a e l a s, Pöördepunkte Wiiralti kunstnikuprofiilis. Lk 55.

3 M. L e v i n, Eessõna, Rmt-s: Eduard Wiiralt. Inimene ja nägemus. Loodus ja fantaasiad.

joont ning kontuuri.¹ Ühtlasi kuulub loomejärk 1937–52 peamiselt eksootilistele loomadele. Tiigrite ja lõvide kõrval on Wiiraltit eriliselt fastsineerinud Maroko kaamelid, kellest on portreid, üks hingestatum kui teine.

Liigina kõige eksootilisem Wiiralti loomade seas ja ühtlasi üpris dekoratiivne on okaapi, kelle grupipilt (akvatinta, 1949; Eduard Viiralt 1985:repr 164) valmis esimesena kunstniku toonasest suuremast tellimustööst, loomaseeriast.

Sel "veel paljuski mõistatuslikul" kaelkirjakulisel on pikad kõrvad, suured ilmekad silmad, kere punakaspruun, jalad valged, tumedate ristvõõtidega reitel ja õlavartel, isastel peas väiksed nahaga kaetud sarved,² nõnda siis ainuüksi eksterjööris mõndagi animalistile, eraldi veel Wiiraltile. Okaapi avastamisloogu aga olevat "suurimaid sensatsioone 20. sajandi zooloogias". Esimesed kaused tõendid tema olemasolust Kongo jõgikonna ürgmetsades pärinevad 19. sajandi lõppkümnendist, liiginimi *Okapia johnstoni* ühendab kohalikest pügmeedelt ülevõetud nimetuse ja esimesena okaapi nahatükke näinud uurimishuvilise kuberneri Johnstoni nime. 1919 sai Antverpeni loomaaed endale esimese noore isendi, see elas aga ainult 50 päeva. Järgnes veel hulk enam või vähem ebaõnnestunud katseid okaapit loomaaiaastada. 1933 kehtestati talle absoluutne kaitse. Alles 1956 saavutati – NB! – Pariisi loomaaia esimene täiesti edukas poegimine. Nõnda siis ajal, mil Wiiralt oma

grupipildi tegi, olid sealsed okaapid veel teadmata saatusega katseloomad.

"Loomade elu" pilditahvilil mõjub okaapi harmoonilise rahuliku loomana, Wiiralti akvatintal näeme dramaatilisel ärevat seltskonda. Kere hoiak pingul, ka sel, kes lamab. Ekstravagantsed triibud laudjail ja kintsudel lisavad pigem rahutust kui dekoratiivsust. Kaelad normist pikemad ja peenemad ning välja sirutunud. Pea küünitab ette-üles ja kõrvad igapähele isemoodi ekspressiivselt kuuldel, silmad tugevasti "meigitud" teravnurgaga üles, mis teeb need kaeblikult kurvaks.

Wiiralti selleaegsete inimeste, sõja rüüstatute murtud pilk on sissepoole, võrreldes okaapisilma meelheitva väljapoole-vaatega. "Okaapidega" lähestikku valminud "Deporteeritute" (pehmelakk, kuivnõel, 1950; Eduard Viiralt 1985:repr 167) seitsmest inimpeast ainult ühel ei ole kannatajailmet; okaapidki olid "küüditatud".

Samaaegu tehtud "Lõvide perekonna" (kuivnõel, 1949; Eduard Viiralt 1985:repr 165) kompositsioon jälgendab tüüpilist kuningliku perekonna vm esindusliku kodakonna esindusfotot resp maali ja kontrasteerub sellisena okaapi-pildiga. Kõik kaheksa sinivere-list looma on otsevaates või mõne kraadi jagu poolprofiilis, ja Wiiralt näitab jälle mis võib: ükski ilme ega iseloom ei kordu. Eespool juba mainitud "Sebra" (pehmelakk, 1952; Eduard Viiralt 1959:repr 136), Wiiralti luigelaul, Pariisi loomaaia kõige ilusam ja eblakam

1 A. M u r a k i n, Wiiralt inimesena. Rmt-s: Eduard Viiralt 1898–1954. Mälestusteos. Lund, 1955. Lk 18.

2 Loomade elu. 7. kd. Imetajad. Toim. L. Poots. Tallinn, 1987. Lk 356.

Eduard Wiiralt.
"Okaapid",
Akvatinta.
1949.
Fragment.

isend, näikse olevat liigilt savanniseb-
ra.¹

Tammsaare

Mõnigi Tammsaare loomamotiiv on rännanud varasemast teosest hilisemas-
se, saades juurde inimeseuurimuslikku
sisu. Kui jutustuses "Kaks paari ja üksai-
nus" (1902) lööb poegadega kana lapsel
silma välja, siis see jääb masendavaks
elutõigaks; kui "Meie rebases" (1932)
kohtame tähtsuselt teises tegelaste
kontsentris agressiivset kukke, siis tema
tagedaks dresseerimine ja mahalöömi-
ne, eriti aga trepikivi alla matmise ri-
tuaal otse sunnivad nägema samaselt
kollideeruvaid inimsuhteid. "Vanade ja
noorte" (1903) krestomaatilises härja-
värsi püüdmise stseenis ühinevad puhas
ja rakenduslik situatsioonikoomika:
süüdimatult hullav loom laseb lugejal
korraks vabaneda halbade inimsuhete
survest ja samas osutub noorte liitlaseks
– maksab natukenegi kätte kiuslikule
vanapaarile. "Pörgupõhja uue Vanapa-
gana" (1939) stseenis, kus Jürka ajab
taga kassipoega, näeme samuti inimese
naeruväärselt kohmakaid katseid kinni
püüda noort vilgast looma, samas ka
inimese klammerdumist eesmärgisse ja
kõikeunustavat tegutsemist selle nimel.
Et eesmärk võrdub siin nulliga, et klam-
merdumine on juhmakalt järjekindel ja
tegutsemine absurdini fanaatiline, avab
see kohe romaani alguses paiknev
stseen tammsaareliku "uue vanapagana"
kontseptsiooni üht tahku.

Sümbolloomad kärbes ja Mousi. Ju-
tustuse "Kärbes" (1917) nimategelane il-
mub areenile nagu draama peategelane
kunagi siis, kui viiendik jutustust loetud
ja kõigi teiste tähtsamate tegelastega es-
matutvus tehtud. Niipalju on erinevust
klassikalise draama ehitusest, et kärbs-
e ilmumist pole dialoogiga ette valmista-
tud, vaid ainult pealkirjaga. Ta saabub
viinaklaasi servale täpselt klaaside tõst-
mise hetkeks. Niisiis mitte tavaline, vaid
joodik kärbes, kirjaniku kaasüüriline,
tänu kellele saab rikastada faktuuri vai-
mukate unenägude ja arutlustega.
(Muide, Meriheini hellitab kärbest sa-
maviisi häälitsetes nagu Pörgupõhja
Jürka kassipoega: *nõnn-nõnn*). Neid
puht-lausetasandilgi atraktiivseid teks-
tiosi lugedes ei tarvitse niipea märgata,
et tegu on sümbolloomaga. Otsevihjeid
alkohoolikust kärbs- ja logeleja Lutvei
teisiklusele hakkab tulema alles natuke
enne sündmuste jõudmist otsustavasse
järku. Kui siis boheemitsev seltskond
märkab rebitud tiibadega kärbest õlle-
klaasis siplenas ja kui Tiksi ta rituaalselt
tapab, on ka järgnev inimsuhete lahen-
dus teada.

Helene (Leenu) Siimisker osutab
"Kärbses" otse "Tõesse ja õigusse":
"Ideeliselt on siin juba esitatud see, mis
aastate pärast leiab hoopis kõvasõnali-
semat ümberütlemist Vargamäe Andre-
se ja sauna-Madise suu läbi: "Elame siin
nagu kärbsed s...hunniku otsas," ütles ta
lõpuks. – "See'p see ongi, et elate nagu
kärbsed," arvas Andres."²

"Kõrboja peremehes" (1922) on kaks
funktsiooniga koertegelast. Katku Nee-

1 Loomade elu. 7. kd. Lk 312, tahvel 36 ja kaanepaber.

2 H. Siimisker, A. H. Tammsaare. Lühimonograafia. Tallinn, 1962. Lk 120.

ro on sümmeetrilise kompositsiooni teenistuses, teatab romaani alguses Villu kojujõudmisest ja lõpus surmast. Kõrboja Anna ja tema truu saatja Mousi jäljed leiab Villu kohe saabumise hommikul järve äärest, ja Villu komme jälgi ajada on esimene, mis teda koertega sarnastab. Jaaniöö saatuslikud sündmused sarnastavad teda Kõrboja poolpimedaga, väetiks jäänud koeraga, mida Villu vaenlased ka avalikult ütlevad: "Kõrboja läheb oma kahe Mousiga."¹ Villu ja Mousi surm ühelsamal ööl järgneb nüüd juba n-ö kunstilise paratamatusega.

Vargamäe koerte liikumapanevad jõud. Mousil oli roll ka Villu ja Eevi liini arenduses, armastus-olmeline – Eevi oli teda omal ajal poputanud, et ta ei kuulutaks pererahvale Villu ehalkäikudest. Koera ja armastajate sobingu motiiv kerkib uuesti "Tõe ja õiguse" I köites. Äraostmatu Pollo saadetakse rebasekuga teise ilma, sealjuures on Pollo Vargamäe "heroilise perioodi" võimsamaid loomtegelasi ka oma talitsematult kirgliku natuuri poolest. Üldiselt kuulubki niisugune võõrutamatu ühe kire võimuses olek Tammsaarel looma, harva inimtegelase isikuomadustesse. "Tõe ja õiguse" V köite inimsuhetes on koer Mulla algul katalüsaatortegelane. Oma üleminekuga Elli kannult Tiina saatjaks "ütleb" Mulla kõigile välja selle, mida Elli ei taha kuidagi iseendale tunnista: et Tiina võlu on tema omast suurem. Mulla kangelastegu, Tiina päästmist, ajendab eht-vargamäelikult siiski pigem ta kirglik viha Eedi vastu kui

poolehoid Tiinale. Oru koer vastupidi on äraostetav ja laseb Oti aita Juuli juurde ka viimasel saatuslikul ööl. V köite koerad hauguvad pärast Oti surma mitmel õhtul. Siin on aga asi kaugel millestki selletaolisest, nagu oli Katku Neero õudust-tekitaiv ulgumine Villu surmaööl. "Tõe ja õiguse" aegne Tammsaare ei hooli enam teispoolsuse piiri taha piilumisest ja Vargamäe koerte näiliselt põhjusetu haukumine on täiesti mõttekas reageering Eedit varitsevaile politseinikele.

"Tõe ja õiguse" liikumapanev jõud, Ees- ja Tagapere vägikaikavedu, toimib ka suhetes loom:loom ja loom:inimene. Reegliks on seejuures Eespere üleolek. Nii on kuulsas sigade-kutsumise stseeni tagajärjeks, et Pearu kaotab südame teispere perenaisele, ja see määrab mõne tõlgendaja arvates terve Vargamäe edaspidise käekäigu. Karjapoiss Indrek ja tema truu Muska, kirglik kassivihkaja, teevad lõpu Oru Riia ja tema kassiroju linnupesa-rüüstamistele. Jne. Kahe pere vaenutegevusest otseste osavõtjatena saavad kõige enam kannatada koerad. Drastilisemaid loomade peksmise stseene refereeris Johannes Semper pikalt, moraliseerivalt ja osalt väärilti 1926. aasta *Loomingus* essees "Meie kirjanduse teed". Psühhoanalüütilise kooliga Semper omistab "mingit verejannuinstinkti, väikest sadismi" "peaaegu kõigile" tegelastele ja kaude ka autorile², mis on ehk siiski liialdus. V köitega kontekstis osutub hoopis, et mõni I köite julmustegu on bumerangiefektiga. Nii on asjade hulgas, mida Andres Pea-

1 A. Tammsaare, Kõrboja peremees. Tallinn, 1958. Lk 140.

2 J. Semper, Mõtetmatkad I. Artikleid ja esseid. Tallinn, 1969. Lk 338–339, 345.

rule iialgi ei andesta, Mäe Valtu mahalaskmine soos karja juures. Sama püstoliloksuga, ütleb Andres V köites, laskis Eedi enda kõlbmatuks Oru pärija kohale. Valtu oli ka selle Oru koera nimi, kes sattus Andrese raevuhoo objektiks kurikuulsas jõuluõhtuses peksustseenis. Kui Tammsaare tõepoolest uskus Vargamäe meeste *possessivistest* kõrgemat kohtumõistmist, niisugust, milles võetakse arvele ka loomadele tehtud ülekohtus, siis sai Andres, keda nuhtles koer ise *in flagranti*, Pearuga võrreldes küll kergema, aga rafineeritud ja samuti viitsüti-kuga karistuse:

"Ta katsus koerajälge Emmanuelilt ära pühkida, aga ei ühtigi. Läks appi Marigi, aga ei midagi. Tahad koerajäljest lahti saada, siis läheb ka Emmanuel, nagu oleks nende vahel mingisugune seletamatu salaside. Nõnda pidigi Andres lugema tänasel ja ka kõigil teistel jõuluõhtuil Emmanueli koerajälje alt – kuni surmani. Isegi peale koera ja Andrese surma seisis see jälk ikka veel raamatus, nagu oleks tal osa sellest igavesest rõõmust, millest räägiti palves."¹

Julmuse poolest võistleb selle stseeniga mõni teinegi, nagu Mari peksmas sabapidi ukse vahele pandud kassi või noore Andrese eksperimendid rästiku ja sipelgatega, aga need on nähtud juba läbi Indreku teistsuguse, vargamäelike või ka üldisemalt taluelu argijulmustega mittekohanduva psüühika.

Õrritamised ja dresseerimised. "Meie rebane" (1932) on lugu rebasepojast, kelle metsavaht päästab metsatulekah-

just ja viib koju, asjaks oma pojale. Mossa kasvab üles, kodustub mõnel määral, lõpuks jätab oma hinge aga ikkagi kanavargusel. Mossa küllalt toredaid rebasetempe ja käitumist, suhteid koera, kuke, vareste, kulli ja muidugi Atsiga kirjeldab autor biheivioristlikult, kooramamata teda sümboolika või inimeslikkusega. Ses mõttes on "Meie rebane" populaarteaduslik lasteraamat, millega võiks seletatav olla ka tema väljajäämine Tammsaare uurijate huviorbiidist. Samas on looma ja inimese suhestamine täiesti olemas, nimelt ses mõttes, et loomtegelase adekvaatselt loomaline käitumine toob indikaatorina nähtavale inimarusaamu ja -iseloome, ühes nendega Tammsaare püsiteemasid:

* **Armastus ja vabadus** ehk mismoodi oleks õigem (targem) armastada.

"Aga kui ta pärast hakkas arutama, mis ta küll peaks tegema, et rebane hakkaks teda armastama, siis oli ta hoopis nõutu, sest rebasele ei meeldinud nähtavasti midagi, mis Ats katsus tema heaks teha. Rebasele meeldis, et Ats jätkaks ta rahule, kuid see oli ainuke asi, mis ei meeldinud Atsile. Tema ei tahtnud Mossa armastust teenida temast eemale hoidumisega, sest see oli raskem kui kõik muu."² Selle passuse saaks väga hästi üle kanda samal 1932. aastal ilmunud "Tõe ja õiguse" IV köitesse, kirjutades vaid *Atsi* asemele *Karin* ja *Mossa* asemele *Indrek*.

* **Peremeheau.** Atsil on kukke tige-daks harjutades seljas olnud isa vana must kuub. Kui nüüd kord metsavaht ise selle selga ajab, kargab kukk temale-

1 A. H. T a m m s a a r e. Tõde ja õigus. I jagu. Tartu, 1929. Lk 437–438.

2 A. T a m m s a a r e, Jutustused I. Tallinn, 1959. Lk 369.

Eduard Wiiralt. "Magavad kassid",
Itaalia pliiats, 1937. Fragment.

gi, s.o mustale kuuele turja. "Sina, häbemata, tuled oma peremehe ja leivaisa kallale," ütles metsavaht peaaegu sellise häälega, nagu loeks ta pühapäeval piiblit ette, ja äigas kukele kadakase kepiga korra ja siis veel teise korra" ja mattis mahalöödud kuke läve ette trepikivi alla, "et ta tunneks iga päev mu kanda, kuni ma elan"¹.

On veel mitu inimese väljakutsutud loomade tapluse stseeni, neist kõige kirjanduslikum (mitmeplaaniisuse mõttes): Mossa tuuseldamas kullitopist. Nõnda kõrges kontsentratsioonis ning loomalistes, rafineerimata vormides, nagu kehastatud "Meie rebases", ei saa kahe silma vahele jääda ka tammsaarelik

* õrritamise (narritamise, lollitamise, provotseerimise, kasutamise) ja dresseerimise teema. Tuletame meelde: Juudit püüab kasutada Olovernest, Pearu õrritab Andrest, Mari Jussi, Milli Indrekut, Joosep ja Liisi püüavad dresseerida/kasutada Pollot ja Muskat, Ti-gapuu ja Maurus Indrekut, Ats dresseerib ja õrritab rebast ja kukke, Karin õrritab Indrekut, Tiina Karinit ja tahtmatult ka Eedit, Ott Oskarit ja lollitab Juulit, Pearu dresseerib ja Juuli kasutab Eedit, Ants kasutab ja mõnitab Jürkat.

Milleni seesugune tegevus viib – üldjuhul ettenägemata tagajärgedeni ja seda nii õrritatava kui õrritaja vaatepunktilt. Õrritataval võib väga pahasti minna, sealjuures sõltumatult sellest, kas ta allub või mitte provotseerimisele; aga õnnetu on sel juhul ka õrritaja (näi-

teid leiab huviline toodud loetelust ise). Õrritaja võib väga sandisti pihta saada, kui õrritav kannatuse katkedes virutab. See viimane ongi üks produktiivsemaid teguviise, NB! Indrek, kui ei olda just raudne nagu Andres või ei osata relvitustada kiusajaid Tiina viisil headusega.

Tammsaare põrguloomad. "Põrgupõhja uue Vanapagana" puhul ei ole küsimusel sellest, kas looduse ja taluelu reaale nähakse linna- või maainimese vaatepunktist, mingit omaette tähtsust. Teiseks, siinsete kodu- ja metsloomade nomenklatuur on kõige tavalisem, välja arvatud ehk karu. Eritunnuslik Põrgupõhja loomadele on nihestatus, äraspidus:

– raamat algab janditamisega hallivöödilise kassipoja ümber: kauplemine, ärandamine, plehkupanek, tagaajamine, Kase talu vanaperenaise ja minia vastastikused tobedad intriigid, tagatipuks Lisete vaelevandumine hingeõnnituse nimel, millest saaksime põhjuse-tagajärje meetodil tuletada Lisete peatse otseteed põrgu mineku;

– Jürka kaks karutapmist, üks tava mõistuslik – karu murdis Põrgupõhja lehma –, teine pigem põhimõtteline võrdsete jõuproov, rahvajutu "rammukatsumise" taoline²;

– uss hammustab last, see sureb, Jürkal on väga kahju nagu inimesel kunagi;

– kuulujutt kukeks ümber kehastunud vanapagana Jürka tiivaplaksutusest end üles poonud noore Jürka kohal;

– Maia viskab kildudeks kassi maha-

1 Sealsamas, lk 330–331.

2 L. Uustalu, A. H. Tammsaare "Põrgupõhja uue Vanapagana" folkloorsest taustast. *Looming* 1979, nr 6, lk 877.

aetud mõrased kausi (Juula: *kassil olid pojad*) ja on varsti ise verest tühjaks jooksnud;

– Ants pajatab näituse naelast, tagajalgadel seisvast seisusteadlikust koerast;

– Jürka väidab, et koerad ei saa õndsaks, mida tõestavat seik, et põrgus pole ühtki koera; ka Põrgupõhjal ei peeta koeri, vaid kasse;

– Antsu tigidad koerad ja sugupull langevad nagu loogu Jürka kättemak-suaktsioonis;

– burleskne matusestseen, kus osalevad peale lumpenite neliku teeäärsed koerad n-ö orkestri rollis ja kus silma-moondustega esinev must kass teeb kompositsiooni sümmeetriliseks nagu "Kõrboja peremehes" koertegelased.

Paljugi siit läheb muinasjutuloo-gika ja selle abil saavutatud satiiri atrak-tiiv-suse arvele, nii näiteks Tammsaare-poolne variatsioon üldtuntud nõia-kassi-uskumusele. "Aeg, mil puutumatu hiirepüüdja võis rahulikult elada, lõp-pes Lääne- ja Lõuna-Euroopas siis, kui kirik XV sajandi lõpul nõiajahti alustas. Tuleriidale sattumiseks piisas mõni-kord üksnes sellest, kui nõidumises süü-distatul oli kass. Eriti siis, kui kass oli must ja omanik vana. Kassile, nii nagu teistelegi öise eluviisiga loomadele, on ebausklikud inimesed tihti üleloomu-likke võimeid omistanud (võime ilma muuta, haigusi ravida jm). Ettekujutus, nagu võiksid nõiad soovi korral kassi kuju võtta, püsis visalt peaaegu möödu-nud sajandi lõpuni."¹ On ka inim- ja

loomtegelaste analoogsust, aga kõrvali-semas tähenduses. Olulisem tundub see, mis haakub Tammsaare uuenenud inimesekäsitusega, küsimusega Jürkast kui "uuspaganast", tsivilisatsiooni moo-nutusteta loodusinimesest, kelle suhted loomariigiga on adekvaatsed, isegi džentelmenlikud – vrd nt Jürkat kassi-poega hellitamas ja paljakäsi karuga kokku minemas.

Tammsaare jõudis põrgu-/Põrgupõh-ja loomadeni kümme aastat hiljem kui Wiiralt. Täiuslikke loomi Koorti ja Wii-ralti mõttes tal ei ole. Ent kirjanduse spetsiifika polegi ju kõige kohasem vi-suaalse ilu vahendamiseks. Ometi on ka kirjanikul omad võimalused loomast kui iseväärtusest teatamiseks. Näiteks Valev Uibopuu "Punane kass ehk reisi-kiri Prantsusmaalt": minajutustajat ja Madame'i hakkab Antibes'is väikese hotelli kolmandal korrusel rõduukse kaudu külastama *kopsakas punane kass*. Tuleb tavaliselt varahommikul ja õhtul, kõnnib külmkapi juurde, sööb kombe-kalt, on üldse igati seltskonnaküps. Nii kogu turismireisi kestel. Prantsuse Ri-viera vaatamisväärsused jäävadki "reisi-kirjas" tagaplaanile, selle eest kumab kogu tekst vaiksest uhkusest, et kass just neid välja valis.²

Koort

oli animalistikaga alustades juba ammu väljakujunenud meister, kõrgprofessio-naal ja löi kõik oma loomaskulptuurid

1 I. H e i d e m a, Kodukass. *Eesti Loodus* 1981, nr 4, lk 245.

2 V. U i b o p u u, Punane kass ehk reisikiri Prantsusmaalt. *Tulimuld* 1990, nr 1, lk 27–32.

viimase kümmekonna eluaasta jooksul, mis on Wiiralti ja Tammsaarega võrreldes lühike aeg. Tema kõige esimene loomaskulptuur "Metskits" (modelleeritud 1925–26, pronksi valatud 1929) "kuulub euroopa loomaplastika suurteoste hulka"¹ ja on kõige kuulsam ning tuntum ka Eestis. ("Metskitse" Euroopa-konteksti kohta ääremärkuseks: Louvre'is 1993. a juulis juhtusin ühes antiigiosakonna vitriinis silmama väikest marmorkuju "Cerf" 'hivv', 500 eKr, Sybaris. Tagajalad rohkem lähestikku kui Koorti kitsel, väiksed ristikulised sarved peas, graatsia sama, Koorti loom malbemas, Sybarise oma uhkemas poosis.)

Kunstiteadlane toonitab et Koorti loomaskulptuurides on leitud "see ainuõige üldistuse määr", mis väldib skeemaatilisust ja sel perioodil moes olnud tugevat stilisatsiooni nagu ka väiklast naturalismi.² Oma teostusprintsibiit niisiis konkreetset ideaalset üldistavana on Koorti loomad lähedased Wiiralti omadele 1937 (seega parteist aastat Koortist hiljem) tiigriportreedega alanud loomejärgust.

Siin jälgitav looma ja inimese suhetatus ei tööta Koorti puhul kuigivõrd ses mõttes, et skulptuure kõrvu või ritta seades tuleks välja mingi sõnum või diskursus nagu Wiiralti ja Tammsaare mõnest jadast. Grupeerida lasevad need end veidi teisel alusel:

* *Metskitsed, kurg, sisalik* ("Vaas sisalikuga", keraamika, 1928–34). Neis kõigis on dominandiks nõtkus, saledus,

graatsia terves kehakujus, lisaks veel kellel jalad, kellel kael eraldi seda muljet süvendamas. Eriti just kael annab võrrelda tütarlapsepeadega (Irene Kansa portree, "Patsidega tütarlaps") samast ajalõigust. Kui neist filosoofiat välja lugeda, siis: elusolendi ilu õrnus ja kaitsmatus. Nagu teame, hävineski "Kurg", jõudmata kipsist edasi tugevamasse materjali, 1941 ühes paljude teiste töödega, nõnda et temast on järel ainult foto.

* *Siga*, vastupidi, tõnts ja masajas, tundub ennekõike olevat humoristlik üldistus, ometi, Koorti kaasaegne teine kunstnik on siit välja lugenud muudki. Märt Laarmani tsiteerides (*Vaba Maa* 7. XI 1935, nr 263):

"Mis võib veel labasem aine olla kujurile, kui üks aastane sigudik? Aina pekk ja kärss, ümarik küür, liikuv peekon.

Agas kui Koorti pörsast vaatasid, siis jahmatasid. See väike liigutus, kuidas sigudik üht kihva paljastada püüdes teist omasugust nagu välja kutsub, et mis mees sina ka oled? – see polnud enam siga, see oli sigadus."³ Nõnda siis kunstivormiline arveteõiendus oma vaenlastega. Koorti sõnalise poleemika stiil, mida on Kaalu Kirme nii edukalt ära kasutanud päevaraamatu ning isiksuse rekonstruktsiooniks, oli palju sõjakam. Kuid kunstiteadlased ongi juba ammu märkinud viljakat kontrasti Koorti pulbitseva isikliku temperamendi ja tema teoste suurejoonelise rahu ning eepilise hingestuse vahel.

* *Öökull*, suure sümbolikoormusega

1 L. G e n s, Jaan Koort 1883–1935. Tallinn, 1964. Lk 140.

2 Sealsamas, lk 138.

3 Tsit.: sealsamas, lk 140.

Eduard Wiiralt.
"Tiger kassiga".
Kuivnöel,
pehmelakk.
1937-50.
Fragment.

lind, kannab kahel Koorti loodud kal-
mistumonomendil filosoofilises rahus
memento-sõnumit. Ei Jakob Tamme
ega Carl Robert Jakobsoni hauasamba-
portreed ole nõnda mõjusad, üldistami-

ne jäi Koorti tugevaks küljeks ka selles
žanris. Massiivset lihtsustatud vormiga
öökulli tunnismärgistab väärikus ja sa-
ma õilsus mis esimese grupi graatsilisi
olendeid.

ROBERT DARNTON

V
Täpsemisest kombest

TÖOLISTE MÄSS

Suur kassitapmine Saint-Séve- rini tänaval

*Tänavadest
1820 P-S, A.S.*
Ühe töölise tunnistuse järgi oli kärari-
kas kassitapmine naljakaim asi, mis Jacques Vincent'i trükikojas eales aset leidnud. Sellest kirjutab trükikal Nicolas Contat, meenutades oma õpipoisipõlve tolles Saint-Séverini tänava trükikojas Pariisis 1730. aastate lõpul¹ Ta kinnitab, et õpipoiste elu oli raske. Neid oli kaks: Léveillé ja Jerome, Contat' kirjan-
duslik "mina". Nad magasid külmas rä-
pases ruumis, tõusid enne koitu, olid päev läbi jooksupoisiks, talusid trükka-
lite mõnitusi ja peremehe sõimu ning sõid solki. Toiduga oli nende meelest kõige hullem. Peremehe lauas söömise

asemel tuli neil köögis jäänustega leppi-
da. Vähe sellest, kokk müüs ülejäägi
salaja maha ja andis poistele kassitoitu,
söögiks kõlbamatut roiskunud liha, mil-
lest isegi kassid keeldusid, kui poisid
selle vastikusega minema viskasid.

See kisendav ülekohus toobki Con-
tat' kassiteema juurde. Kassidel on suur
osa nii tema jutustuses kui Saint-Séveri-
ni tänava trükikojas. Perenaine jumal-
das neid, tema eriline lemmik oli Hall
(*la grise*). Kassipidamine oli trükikoda-
des laialt levinud, eriti omanike ehk
bourgeois'de seas, nagu töölised neid
nimetasid. Ühel peremehel olnud kaks-
kümme viis kassi. Ta lasknud neist
pilte maalida ja toitnud küpsetatud lin-
nuliha. Samal ajal olid õpipoisid hä-

1 Robert Darnton, *Workers Revolt. The Great Cat Massacre of the Rue Saint-Séverin*. Rmt-s: *Rethinking Popular Culture: Contemporary Perspectives in Cultural Studies*. Ed. Chandra Mukerji, Michael Schudson. Berkeley, Los Angeles and Oxford: University of California Press, 1991, lk 97-120. N. C o n t a t, *Anecdotes typographiques où l'on voit la description des coutumes, moeurs et usages singuliers des compagnons imprimeurs*. Oxford, 1980. Algakäsitõlge dateeritakse aastasse 1762. Sissejuhatuses kirjeldab väljaande toimetaja Giles Barber põhjalikult teksti päritolu ja Contat' elulugu. Kasside tapmisest on juttu lehekülgedel 48-56. Edaspidised viited sellele on artikli tekstis.

das ümbruskonnas hulkuvate kassikarjadega, kes nende elu põrguks tegid. Öösiti kräunusid kassid nende viletsa magamistoa katusel ega lasknud neil magada. Puruväsinud poisid pidid ärkama hommikul kell neli või viis ja esimestele töölisele värava avama, peremees aga magas kaua. Ta ei töötanud koos teistega, nagu ta ka ei söönud nendega koos. Ta andis trükikoja juhtimise eesttöölise hooleks ja näitas ennast haruharva, käies õpipoiste peale oma halba tuju välja valamas.

Ühel ööl otsustasid poisid ülekohtule lõpu teha. Léveillé, kes oskas igasugu häält jäljendada, ronis mööda katust pererahva magamistoa lähedale ning näugus ja kräunus seal koledal kombel, nii et peremees ja perenaine ei saanud silmataitki magada. Pärast paari sellist ööd arvasid nood, et tegu on nõidusega. Selle asemel et kutsuda küree – peremees oli väga usklik ja perenaine oma pihhiisasse väga kiindunud –, käskisid nad poistel kassid ära ajada. Perenaine andis käsu kätte ja keelas oma lemmikut hirmutada.

Trükkalite abiga asusid Jerome ja Léveillé rõõmsasti tööle. Luuavarte, trükipressi kangide ja teiste tööriistadega relvastatuna asusid nad kasse jahtima, võttes esmalt käsile Halli. Léveillé murdis tal kangiga selja ja Jerome tegi loomale lõpu peale. Korjuse peitsid nad vihmaveetorru, kuna töölised katusel teisi kasse jälitasid, virutades neile, kes löögiulatusse sattusid, ning püüdes põgenikud kavalalt paigutatud kottidesse. Nad viskasid hoovi kotitäite kaupapoolsurnud kasse. Seejärel kogunesid töölised kokku ja korraldasid naerdes kohtu valvurite, pihhiisa ja timukaga.

Loomad mõisteti süüdi ja pärast pattude andeksandmist tõmmati nad kohapeal valminud völlapuusse. Saabus naerumürina peale ärganud perenaine. Silmuses kõllkuvat verist kassi nähes ta karjatas. Ta arvas, et see võib olla tema Hall. Võimatu, väitsid mehed, nende lugupidamine pererahva vastu ei lubaks midagi säärast. Nüüd jõudis kohale peremees. Teda vihastas töö takerdumine, ehkki naine püüdis seletada, et meeste sõnakuulmatus on õieti märksa rängem. Peremees ja perenaine lahkusid, neist jäi maha "juubeldamine", "segadus" ja "rööm" (Contat, lk 53).

Sellega nali veel ei lõppenud. Lähipäevil mängis Léveillé puhkepauside ajal kogu loo oma parkümmend korda uuesti maha. Jantlik etendus trükikoja elust, trükkalite slängis *copie* (matkimine), oli meeste peamine meelelahutus. Asja mõte oli kedagi tema veidrusi osatades tõgada. Õige *copie* ajas pilkeobjekti marru – trükikoja keeles *prendre la chèvre* (kitse võtma) – ja kaaslased mõnitasid teda "kisakooriga". Nad kolistasid trükivardaid, kolkisid haamriga torusid, tagusid kapi peal trummi ja mökitasid nagu kitsed. Mökitamine (*bais*) rõhutas ohvri alandust, samuti nagu inglise keeles, kui keegi *gets your goat* (ajab sind närvi). Contat väidab, et Léveillé esitas kõigi aegade parimaid *copie*'sid ja teenis ära võimsaimaid kisakoore. Kassitapmine koos järgnenud *copie*'dega oli Jerome'i jaoks terve teenistusaja lõbusaim mälestus.

Tänapäeva lugejale tundub see pigem ebameeldiv kui naljakas. Mis lõbu pakub poisikese lavastus süütute loomade rituaalsest tapmisest, kus täismehed tööriistu kolistavad ja kitsedena möki-

tavad? Meie võimetus naljast aru saada näitab, kui kaugel me oleme tööstuseeelse Euroopa töölisest. See kaugus on tänuväärt uurimisaine, sest antropoloogid kinnitavad, et võõrale kultuurile tulebki läheneda tema kõige hämaramast küljest. Kui sa ei mõista mõnd pärismaalaste nalja, vanasõna või kombetalitust, siis see võibki saada lähtekohaks tundmatu mõttemaailma avastamisel. Suure kassitapmise nali võib meil aidata mõista Vana Korra aegse käsitöökultuuri olemust.¹

Esmalt tuleb märkida, et meil pole võimalik seda kassitapmist vahetult uurida. Me saame teda vaadelda ainult Contat' jutustuse kaudu, mis on kirjutatud ligi kakskümmend aastat peale sündmust. Giles Barberi põhjalik väljaanne kinnitab Contat' poolkirjandusliku autobiograafia autentsust. See kuulub ühte ritta trükkalite Thomas Platteri, Thomas Genti, Benjamin Franklini, Nicolas Restif de la Bretonne'i ja Charles Manby Smithi autobiograafiatega. Tänu oma tööle olid trükkalid ja ladujad mingil määral kirjaoskajad – seetõttu on nad peaaegu ainsad käsitöölised, kes võivad anda tunnistusi oma klassi elust kaks-, kolm- või nelisada aastat tagasi. Contat' jutustus on omasuguste seas üks rikkalikumaid, hoolimata ohtraist kirjavigadest ja lonkavast grammatikast. Kuid see pole lihtne tegelikkuse peegeldus. Seda tuleb lugeda kui Contat' tõlgendust juhtunust, kui tema jutustatud lugu. Nagu

iga jutustatud lugu täiendab ta tegevust omapoolse suhtumisega, eeldab publikult kindlaid seoseid ja reaktsioone ning annab puhtale kogemusele tähenduse. Jutustuse kunstlikkus ei sega tema mõtte otsimist. Vastupidi, kui me käsitleme teda kirjanduse või mõtteka väljamõeldisena, siis see lubab meil katsetada teksti etnoloogilist lähilugemist.

Ilmselt tuleb lugejale esimesena pähe mõte, et kassitapmine oli kaudne rünnak peremehe ja perenaise vastu. Contat' jutustust läbivad märkused tööliste ja peremehe ebavõrdsusest elutähtsates asjades nagu töö, toit ja uni. Suurima ülekohtu ohvrid olid õpipoisid, keda koheldi kui loomi, loomad aga istusid peremehe lauas kohal, mis õieti oleks pidanud poistele kuuluma. Õpipoiste põli oli küll kõige kehvem, kuid tekst kinnitab, et kassitapmine väljendas kõigi tööliste ühist viha peremehe vastu: "Meistrid armastavad kasse, järelikult nemad [töölised] vihkavad neid." Tapmise vaimsest juhust Léveillést sai trükkikoja päevakangelane, sest "...töölised on ühel meelel peremeeste vastu. Et trükkalite seas hinnas olla, piisab, kui neist [peremeestest] halvasti rääkida" (Contat, lk 52–53).

Ajaloolased peavad enamasti tööstuseeelse käsitööajastut kuldseks. Vahel kujutatakse toonast töökoda isegi suurperena, kus peremees tegi töölistega koos tööd, sõi nendega ühes lauas ja kohati ka magas sama katuse all.² Mis

1 Vanaks Korra (Ancien Régime) nimetatakse kuningavõimu aega 15. sajandist 1789. a. revolutsioonini. – *Tlk.*

2 Vt näiteks A. S o b o u l, *La France à la veille de la Révolution*. Paris, 1966, lk 140; või E. S h o r t e r, *The History of Work in the West*. New York, 1973.

siis 1740ndate Pariisi trükikodades vil-
tu oli?

17. sajandi teisel poolel tõrjusid suurtrükikojad valitsuse toel välja ena-
miku väiksemaid ja tööstusharu hakkas
juhtima peremeeste klikk.¹ Ühtlasi hal-
venes tööliste olukord. Hinnangute eri-
nevusest ja statistika ebakindlusest
hoolimata tundub, et nende arv suurt ei
muutunud: 1666. aastal 335, 1701.
aastal 339 ja 1721. aastal 340 trükkalit.
Samal ajal vähenes peremeeste hulk
enam kui poole võrra, kaheksakümne
kolmelt kolmekümne kuuetele – viimane
arv kehtestati 1686. aastal ediktiga.
Trükipresside statistika näitab, et trüki-
kojad kasvasid ja nende arv vähenes:
1644. aastal oli Pariisis 75 trükikoda ja
180 trükipressi, 1701. aastal aga 51
trükikoda ja 195 pressi. Meistriks saa-
mine muutus tööliste sama hästi kui
võimatuks. Peremehe lesega abiellumi-
ne oli peaaegu ainus võimalus ametis
edasi jõuda, sest meistriseisus oli päritav
ja anti edasi mehelt naisele ning isalt
pojale.

Trükkalite jalgealune polnud samuti
kindel, sest peremehed palkasid järjest
enam *alloué*'sid, väljaõppimata töölisi,
kes polnud läbinud õpipoisiaega, mis
põhimõtteliselt lubanuks töölisel meist-
riks saada. *Alloué*'d olid odav tööjõud,
kes ei saanud ametiredelil tõusta; nende
alam seisus kinnitati ediktiga 1723. aas-
tal. Nimetuski oli neil alandav, nad olid
peremehe palgalised (*à louer*), mitte

kaastöölised (*compagnons*). Nende ke-
hastuses muutus töö partnerlusest kau-
baks. Nii et ajad, mil Contat oli õpipoiss
ja kirjutas mälestusi, olid Saint-Séverini
tänav trükkalite jaoks rasked – tee oma
eriala kõrgkihti oli neile suletud ning
alamkiht ähvardas nad tööta jätta.

Neuchatéli Trükiühingu (Société
typographique de Neuchatël, edaspidi
STN) dokumentidest näeme, kuidas see
tegelikult toimus. Tõsi küll, STN tegut-
ses Šveitsis ja asutati alles seitse aastat
pärast seda, kui Contat oma mälestused
kirja pani (1762). Kuid põhiosas olid
18. sajandi trükikojad igal pool ühesu-
gused. STNi arhiiv kinnitab Contat'
mälestusi paljudes üksikasjades. (Mõle-
mad mainivad üht meistrit, Colas'd, kes
oli korraks Jerome'i ülemus Imprimerie
Royale'is ja juhtis 1779. aastal mõnda
aega STNi trükikoda.) Need on ainsad
allikad, mis tunnistavad, kuidas pere-
mehed uusaja algul trükkaleid värbasid,
kohtlesid ja vallandasid.

STNi palgaraamat näitab, et enama-
sti ei püsinud töölisel ühes trükikojas
üle paari kuu.² Neid sundis lahkuma
tüli meistriga, kaklus, soov mõnes teises
trükikojas õnne proovida või sai neil
töö otsa. Ladujad palgati kindla tööotsa
jaoks – trükkalite keeles *labeur* või *ou-
rage*. Kui töö sai valmis, lasti nad sageli
lahti, ja ühtlasi tuli vallandada paar
trükkalit, et püsiks tasakaal trükikoja
kahe poole, ladujate (*casse*) ja pressi-
tööliste (*presse*) vahel (keskmiselt and-

1 H.-J. M a r t i n, *Livre, pouvoir et société à Paris au XVIIIe siècle (1598–1701)*. Genf, 1969; P. C h a u v e t, *Les Ouvriers du livre en France, des origines à la Revolution de 1789*. Paris, 1959. Statistilised andmed pärinevad omaaegsetest allikatest (Martin, II, lk 699–700 ja Chauvet, lk 126 ja 154).

2 Selle kohta vt lähemalt: Kongressi Raamatukogu poolt avaldamisel olev Robert Darntoni Englehardi-loeng "Work And Culture in an Eighteenth-Century Printing Shop".

sid kaks ladujat tööd kahele trükkalile). Järgmise töö jaoks palkas meister uued mehed. Värbamine ja vallandamine käis nii ruttu, et töötajad vahetusid lausa nädalast nädalasse. Jerome'i kaaslased Saint-Séverini tänaval olidki just sel moel liikuvad. Nad olid palgatud kindla *labeur*'i jaoks või siis läksid peremehega riidu ja lahkusid; see oli nii tavaline, et leidis kajastamist trükkalite slängi sõnastikus, mille Contat jutustusele lisas: *emporter son Saint Jean* (oma tööriistakasti ära viima, lahkuma). Kui keegi jäi töökotta kas või aastaks, siis oli ta juba "vana olija" (*ancien*). Trükikoja õhkkonnast räägivad selget keelt teisedki väljendid: *une chèvre capitale* (viha-hoog), *se donner la gratte* (kakluse sattuma), *prendre la barbe* (purju jääma), *faire la dérouté* (kõrtse mööda käima), *promener sa chape* (tööd katkestama), *faire des loupes* (võlgu korjama) (Contat, lk 68-73).

Vägivald, joomarlus ja tööluusid torakavad silma, kui võrrelda sissetulekuid ja väljaminekuid STNi palgaraamatus. Trükkalid töötasid ebaühtlaselt nagu juhtus, ühel nädalal vähem, teisel kaks korda rohkem, kusjuures tööpäeval kestis neljast kuue päevani ning töö algas suvalisel ajal hommikul kella nelja ja keskpäeva vahel. Korralagedusega võitlevad meistrid valisid mehi kahe omaduse, töökuse ja karskuse põhjal. Polnud paha, kui nad peale selle veel vilunud töötajad olid. Trükkalite värbaja Genfist iseloomustab Neuchatêli mi-

nevat ladujat sõnadega: "Ta on tubli töömees, oskab kõiki töid, ei ole joodik ja töötab usinasti."¹

STN kasutas värbajaid, sest Neuchâtêlis puudus korralik tööturg ja Prantsusmaa trükitehnikaliste varud polnud ammendamatud. Värbajate ja tööandjate kirjavahetus peab 18. sajandi käsitöölise põhiomadusteks laiskust, kerge-meelsust ja süüdimatust. Teda ei saanud usaldada, värbaja ei söandanud talle töökohta jõudmiseks raha laenata ja peremees võis jätta tema varanatukese tagatiseks, et ta esimese palgaga jalga ei laseks. Töölise võis rahumeeli vallandada, ükskõik kui hästi või halvasti ta töötas, hoolimata sellest, kas tal oli pere toita või oli ta haige. STN tellis töölisi hulgi nagu paberit või trükitehnikat. Ühing polnud rahul, et üks värbaja Lyonist "saatis meile mõned nii viletsas seisukorras, et me olime sunnitud nad vallandama"² ja nurises, kui kaupakorralikult üle ei vaadatud: "Kaks meest, keda te meile saatsite, jõudsid õigel ajal kohale, kuid nii haigetena, et nad oleksid nakatanud kõiki ülejäänuid; niisiis ei saanud me neid tööle võtta. Terves linnas ei tahtnud keegi neile öömaja anda. Seetõttu nad lahkusid ja asusid teele Besançon'i haiglasse."³ Keegi Lyoni raamatukaupmees soovitas neil töövaesel ajal enamiku mehi vallandada, et tekitada Ida-Prantsusmaal tööpuudust, mis "annaks meile suurema võimu nende metsikute ja sõnakuulmatute inimeste üle, keda me valitseda ei jõua".⁴ Kui

1 Christ STNile, 8. I 1773. Neuchatêli Trükiühingu arhiiv Neuchatêli linnaraamatukogus (edaspidi STN).

2 STN Joseph Duplainile, 2. VII 1777.

3 STN Louis Vernange'ile, 26. VI 1777.

4 Joseph Duplain STNile, 10. XII 1778.

trükitöölised üldse kunagi kusagil Euroopas peremeestega õnnelikult koos elasid, siis igatahes mitte 18. sajandi Prantsusmaal ja Šveitsis.

Contat aga uskus, et vanasti oli see nõnda. Jerome'i õpipoisipõlve kirjelduse alguses räägib ta kuldajast, mil trükkimine leiutati ning trükkalid elasid vaba ja võrdsena "vabariigis", mida venaliku "ühtsuse ja sõpruse" vaimus valitsesid nende endi seadused ja tavad (Contat, lk 30–31). Contat kinnitab, et see riik elas trükikojas edasi töölisseltsina (*chapelle*). Kuid suuremad liidud oli riigivõim laiuli ajanud, tööliste ühtsust häirisid *alloué*'d, meistriseisus oli trükkalitele suletud, ja peremehed elasid omaette, nautides peeni roogasid (*haute cuisine*) ja hommikust und (*grasses matinées*). Saint-Séverini tänava meister sõi teist toitu, ärkas teisel ajal ja suhtles teises keeles kui töölisel. Perenaine ja peretütred flirtisid ilmalikest naudingutest lugupidavate preestritega. Pererahval olid lemmikloomad. Peremees elas erinevas subkultuuris, kus ei tuntud töötegemist. Kassitapuloo sissejuhatuses räägib Contat tööliste ja peremehe maailmade vastandlikkusest, mis läbib kogu jutustust: "Töölised, õpipoisid – kõik töötavad. Ainult peremees ja perenaine naudivad magusat und. Jerome ja Léveillé kadestavad neid. Nad leiavad, et nad ei taha üksi kannatada; nad tahavad, et peremees ja perenaine oleksid nende kaaslased (*associés*)" (Contat, lk 52). Seega soovisid poisid

taastada müütilist minevikku, meistrite ja tööliste sõbralikku koostööd. Võibolla mõlkus neil meeles väikeste trükikodade hiljutine väljasuremine. Niisiis tapsid nad kasse.

Miks kasse? Mis selles *tapmises* naljakat oli? Need küsimused viivad varase uusaja töösuhete juurest hämarate rahvalike tseremooniade ja sümbolite valda. Tänu rahvaluuleuurijatele on ajaloolased õppinud lähemalt tundma tseremoniaalseid tsükleid, mis liigendasid uusaja alguse kalendriaastat.¹ Neist tähtsamad olid karneval ja paast, pidu ja kasinus. Karnevalil unustas lihtrahvas tavalised käitumisnormid; seisusevahed kaotati või pöörati mürgeldavas rongkäigus pea peale. Karneval andis vabaduse noortele, eelkõige õpipoistele, kes kogunesid libaabti või -kuninga juhtimisel "kloostritesse" ning korraldasid kassikontserte ja rongkäike, pilgates sarvekandjaid, tuhvialuseid mehi, noorematega abiellunud naisi ja teisi üldiste tavade vastu eksijaid. Karneval oli naeru, seksuaalsuse ja noorsoo tempude aeg – noored kompisid väikeste üleastumistega ühiskonna taluvuse piire, et siis naasta korra, kuulekuse ja paastutõsiduse maailma. See aeg lõppes vastlapäeval Karnevalikuninga või Caramantrani-nimelise õlgnuku rituaalse süüdimõistmise ja hukkamisega. Kassidel oli kogu palaganis tähtis osa. Burgundia rahvas saatis kisakoore kassipiinamisega. Sarvekandjat või muud ohvrit pilgates kiskusid noored kassi

1 Prantsusmaa ajaloo ja folkloori alase kirjanduse põhjaliku ülevaate ja bibliograafia on koostanud Nicole Belmont (*Mythes et croyances dans l'ancienne France*. Paris, 1973). Järgnevad näited: E. R o l l a n d, *Faune populaire de France*. Paris, 1881; P. S é b i l l o t, *Le Folk-Lore de France*. Paris, 1904–1907 (vt III, lk 72–155 ja IV, 90–98); A. v a n G e n n e p, *Manuel du folklore français contemporain*. Paris, 1937–1958.

karvust, et ta kräunuks. Seda nimetati *faire le chat*. Võib-olla just õnnetute kasside kräunumise tõttu nimetasid sakslased pilkavat kisakoori *Katzenmusik*.¹

Kassideta ei saadud läbi ka Ristija Johannesele pühendatud suvisel pööripäeval, 24. juunil. Hüpati üle lõkke, tantsiti ümber tule ja loobiti sinna maagilisi asju – see pidi aasta jooksul hädasisid tõrjuma ja õnne tooma. Peamiselt põletati kotti topitud, poodud või teibasse aetud kasse. Pariislased tavatsesid kasse kotitäite kaupa küpsetada, Saint Chamond'i kassipüüdjad, nn Courimaud'd (*cour à miaud* – kassijooks) aga eelistasid tänavail põlevaid kasse taga ajada. Burgundias ja Lorraine'i kandis seoti kass maitule posti külge ja tantsiti selle ümber. Metzis küpsetati kasse tosinakaupa lõkke kohale riputatud korvis. Seda tseremooniat tähistati Metzis suurejooneliselt 1765. aastani. Linnaametnikud liikusid rongkäigus Grand-Saulcy väljakule, süütasid tuleriida ning kriiskavad kassid kadusid garnisoni kogupaukude saatel leekidesse. Paikkonniti erinesid kombed pisut, ent põhi-osad jäid samaks: pidulik lõke (*feu de joie*), kassid ja lustakas nõiajaht.²

Lisaks üldistele kogukondlikele tseremooniatele olid käsitöölise vennaskondadel eraldi tseremooniad. Trükkalid tähistasid oma kaitsja evangelist Johannese nimepäeva, 27. detsembrit,

ja tema märtrisurma päeva, 6. maid – Saint Jean Porte Latine'i püha. 18. sajandil arvati töölisel meistrite Johannesele pühendatud vennaskonnast välja ja pühitsemine jätkus tööliisseltsides.³ Mardipäeva, 11. novembrit, tähistati lavastatud kohtuistungiga ja pidusöögiga. Contat' kirjelduse kohaselt oli see selts nagu väike "vabariik", kus kehtisid omad käitumisnormid. Neist üleastujatele määras eestööline kui seltsi vanem trahvi: küünla põlema jätmine – viis suud, kaklemine – kolm liivrit, seltsi hea nime määrimine – kolm liivrit ja nõnda edasi. Mardipäeval luges vanem trahvid ette ja kasseeris nad sisse. Vahel kaebasid töölisel asja edasi "vanade olijate" kohtusse, kuid lõpuks tuli siiski mökitamise, tööriistade kolina ja naerumürina saatel maksta. Trahviraaha kulus söögi ja joogi peale seltsi lemmikkõrtsis, kus pillerkaar kestis hilise ööni (Contat, lk 65–67). Maksud ja peod kuulusid kõigi seltsi tseremooniate juurde. Tööline maksis ja pidutses trükikotta tulles (*bienvenue*), sealt lahkudes (*conduite*) ja isegi abielludes (*droit de chevet*). Ja kindlasti tegi ta seda õpipoisist vähehaaval trükkaliks saades. Contat kirjeldab siinkohal nelja riitust, millest olulisemad olid esimene, niinimetatud põllevõtmine, ja viimane, Jerome'i pühitsemine täieõiguslikuks kaastööliseks (*compagnon*).

1 Saksamaal ja Šveitsis korraldati lisaks *Katzenmusik*'ile paroodilisi kohtuprotsesse. Sõna etümoloogia pole selge. Vt E. Hoffmann-Kraeyer, H. Bachold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin, Leipzig, 1931–1932, IV, lk 1125–32; P. Grebe, Duden Etymologie: Herkunftswörterbuch der Deutschen Sprache. Mannheim, 1963, lk 317.

2 Saint Chamond'i kassipõletamisest kirjutas mulle Elinor Accampo Colorado kolledžist. Metz'i tseremoonia kohta vt A. Benoit, Traditions et anciennes coutumes du pays messin. *Revue des traditions populaires*, XV (1900), 14.

3 Contat, lk 30 ja 66–67; P. Chauvet, Les Ouvriers du livre..., lk 7–12.

Põllevõtmine (*la prise de tablier*) toimus kohe varsti pärast Jerome'i saabumist trükikotta. Tal tuli tasuda kassasse kuus liivrit (keskmise töölise kolme päeva sissetulek), ja töölised lisasid omalt poolt väikseid summasid (*faire la reconnaissance*). Seejärel siirduti seltsi lemmikkõrtsi – Le Panier Fleury'sse Huchette'i tänaval. Toidukraami järele läkitati saadikud, kes andsid ümbruskonna poodnikele teada, millised palad sobivad trükkalitele ning millised võib jätta kingseppadele; tagasi tulid nad leiva- ja lihalaadungiga. Eraldi ruumis kõrtsi teisel korrusel kogunesid mehed, klaasid käes, vaikselt ümber Jerome'i. Põll käes, lähenes eestöölise abi koos kahe "vana olijaga", kes esindasid trükikoja mõlemat "jagu" – *casse*'i ja *presse*'i. Ta ulatas vastkootud linase põlle eestöölisele, kes võttis Jerome'il käest ja juhtis ta toa keskele; abi ja "vanad oljad" jäid tahapoole. Eestööliline pidas lühikese kõne, pani põlle Jerome'ile kaela ja sidus paelad kinni, kuni teised uustulnuka terviseks jõid. Jerome võttis laua otsas seltsi peameeste kõrval istet. Teised rabasid võimalikult parema koha ja asusid toidu kallale. Nad õgisisid, kaanisid ja nõudsid lisa. Peale gargantualikku einet algas vestlus, mida Contat meile vahendab:

"Eks ole nii," ütleb üks neist, "et trükkalid juba teavad, kuidas õgida? Ükskõik kui suure praetud lamba keegi meile annaks, sellest jääksid kindlasti paljalt kondid järele." Nad ei räägi teoloogiasst ega filosoofiast, veelgi vähem

poliitikast. Igauks jutustab oma tööst (...). Kõik räägivad korruga, hoolimata sellest, kas keegi neid kuuleb või ei."

Pärast pikka pilgarit ja rükkemist jätsid töölised joochnuna, kuid endiselt pidulikult hüvasti: "Bonsoir, notre prote" (Head õhtut, vanem...); "Bonsoir, Messieurs les compositeurs" (... härrad ladujad...); "Bonsoir, Messieurs les imprimeurs" (... härrad trükkalid...); "Bonsoir, Jerome". Tekstist selgub, et Jerome'i kõnetati eesnimelise kuni trükkaliks saamiseni (Contat, lk 37–41; tsitaat lk 39–40).

See juhtus neli aastat hiljem, pärast veel kahte tseremooniat, töö ja kassa juurde lubamist (*admission à l'ouvrage, admission à la banque*) ja lõputut alandamist. Vähe sellest, et mehed piinasid Jerome'i tema oskamatuset pilgates, teda hanitades ja kisakooriga teotades – nad keeldusid täielikult tema õpetamisest. Nende eriala oli niigi ülerahvastatud ega vajanud lisatööjõudu, nii et ametioskused pidi Jerome omal käel selgeks saama.

Töö, toit, peavari, magamatus – kõik see võinuks poisi hulluks ajada või trükikojast lahkuma sundida. Tegelikult oli selline kohtlemine igapäevane asi, millele ei tasuks suuremat tähelepanu pöörata. Contat kirjeldab Jerome'i kannatusi kergel toonil, mis viitab koomikazhanrile nimega "õpilaste õnnetused" (*misère des apprentis*).¹ "Õnnetused" jutustasid vemmälvärsis igale käsitöölisele tuttavast lõbusast eluetapist. See oli üleminek lapsepõlvest täisikka. Oma

¹ Vt ka Contat' raamatu lisa (lk 101–110): *La misère des apprentis imprimeurs* (1710). Vt ka: A.C. C a i l l e a u, *Les Misères de ce monde, ou complaintes facétieuses sur les apprentissages des différents arts et métiers de la ville et fanbourgs de Paris*. Paris, 1783.

kutserühma täieõiguslikuks liikmeks pürgiv nooruk pidi selle läbi tegema ja kooliraha maksma – lisaks õpipoiste kiusamisele nõudsid trükkalid neilt rahalisi andameid, mida nimetati *bienvenues* või *quatre heures*. Seni elas poiss määramatuses, pannes täiskasvanute kannatuse oma tembutustega proovile. Vanemad inimesed talusid tema koerustükke (*copies, joberies*), kuna sarved tuli maha joosta, enne kui asuda oma kohale elus. Selle koha leidnu allutati ametivennaskonna kommetele; ühes identiteediga muutus tihti ka tema nimi.¹ Trükkali tegi Jerome'ist viimane riitus, vennastumine (*compagnonnage*). Sarnaselt teistele tseremooniatele tasus kandidaat initsiatsioonimaksu ja teised lisasid oma *reconnaissance*'i. Seekord annab Contat eestöölise kõne kokkuvõtte:

"Uustulnukale jagatakse õpetusi. Tal tuleb oma kaaslastele truu olla ja palga taset hoida. Kui tööline pole [töö eest

saadava] tasuga päri ja lahkub trükikojast, siis ei tohi keegi seda tööd väiksema tasu eest ära teha. Sellised on tööliste seadused. Tal soovitatakse olla ustav ja õiglane. Iga tööline, kes reedab oma kaaslased, kui trükkimisel on midagi keelatud, mida nimetatakse *marçon* (kastan), tuleb trükikojast häbiga minema kihutada. Kõikidesse Pariisi ja provintsi trükikodadesse saadetakse ringkiri, mis kannab ta tööliste musta nimekirja... Peale selle on kõik muu lubatud: liigjoomist peetakse vooaruseks, ringi ajamist ja ulaelu nooruse vallatusteks, võlgade rohkust nutikuseks, jumalasalgamist siiruseks. See on sõltumatu vabariik, kus kõik on lubatud. Ela, kuidas tahad, aga ole aus mees (*bonnête homme*) – ei mingit silmakirjalikkust" (Contat, lk 65–66).

Edaspidi selgub, et silmakirjalikkus oli vaga ja ebauskliku peremehe põhiomadus. Tema maailm oli variserlik. Trükitööliste "vabariik" vastandus nii

1. Klassikaline käsitlus: A. van Gennep, *Les Rites de passage*. Paris, 1908. Hilisemad etnograafilised jauringud on teemat edasi arendanud: V. Turner, *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca, N.Y., 1967; V. Turner, *The Ritual Process*. Chicago, 1969. Jerome'i kogemus mahub väikeste tööndustega kenasti Van-Gennep-Turneri mudelisse. Siin puudus pühadus ja hädaoht, kuigi selts võis tööliste õpipoisiga koos joomise eest trahvida. Jerome lahkus küll kodust ja kolis peremehe katusealusesse, kuid ta ei elanud väljaspool täiskasvanute maailma. Puudus salapärane *saena*, ehkki poiss pidi pärast rohkeid kannatusi ja ühist söömaaga ära õppima salakeele ja samastuma oma erialaga. Joseph Moxon, Thomas Gent ja Benjamin Franklin räägivad samasugustest kommetest Inglismaal. Saksamaal oli mitsiatsiooniriitus veelgi põhjalikum ja lähenes ülesehituselt Aafrika, Uus-Guinea ja Põhja-Ameerika hõimude riitustele. Kiitesarvede ja rebasesabaga ehitud võidumud müts tähistas õpipoisi tagasipöördumist looma seisundisse. Poolnimise-poolloomana (*Cornut, Mittelding*) piinati teda rituaalselt, munuhulgas sõrmeotste vilimisega. Lõpuks kiskus vanem tal mütsi peast ja lõi teda näkku. Seeläbi sündis õpipoiss uuesti täieõigusliku trükkalina: sageli anti talle uus nimi ja vabel isegi ristiti uuesti. Seda kombetalitust kirjeldavad saksa trükikunstiõpikud (Chr. G. Tübeler, *Praktisches Handbuch der Buchdruckerkunst für Anfänger*. Leipzig, 1791; W.G. Kicherer, *Anweisung in der Buchdruckerkunst so viel davon das Drucken betrifft*. Brunswick, 1793.; J. Chr. Heidebrand, *Handbuch für Buchdrucker-Lehrlinge*. Eisenach, 1835). Rituaal põhines vanal rahvatükil "Trükkali sarved" (*Depositio Cornuti typographici*), millest räägib Jacob Redinger (*Neu aufgesetztes Format Buehlein*. Frankfurt-Am-Main, 1679).

sellele kui ka kõigile teistele käsitöölis-tele: kingseppadele, kes sõid kehve-maid lihatükke, ning müürseppadele ja puuseppadele, kellega trükkalid püha-päeviti "jagudena" (*casse ja presse*) kõrt-sis käies kaklesid. Kindla "jao" liikmeks saamine muutis Jerome'i olemust. Ta samastus oma ametiga; täieõigusliku palgalise ja trükkalina sai ta uue nime. Tõeline üleminekuriitus selle sõna ant-ropoloogilises tähenduses tegi temast härra (*Monsieur*).¹

Niipalju tseremooniast. Aga kas-sid? Sissejuhatajateks tuleb öelda, et kas-sides on mingi mõistatuslikkus (*je ne sais quoi*), salapära, mis on inimesi köit-nud muistsetest egiptlastest alates. Kassi silmist paistab peaaegu inimlik mõistus. Öösel aga kõlab kassi kräunumine inim-loomuse tumedatest, loomaliikset süga-vustest pärineva karjena. Kassid on köitnud luuletajaid nagu Baudelaire ja kunstnikke nagu Manet, keda huvitas loomade inimlikkus ja inimeste, eriti naiste, loomaliikkus.²

See olemuslik kahemõttelisus ja eba-selge asend annab mõnele loomale –

peale kassi veel näiteks seale, koerale ja kaasuarile – paljudes kultuurides sala-pärase, tabuga seotud võimu. Mary Douglase arvates ei söö juudid just sel-lepärast sealihha, ja Edmund Leachi väi-tel ütlevad inglased just sellepärast üksteisele "son of a bitch", mitte "son of a cow"³. Mõned loomad sobivad vandumiseks, niisamuti nagu nad Lèvi-Straussi ütluse kohaselt "sobivad mõtle-miseks". Lisaks sobivad mõned loomad – eelkõige kassid – hästi tseremooniaste korraldamiseks. Neil on rituaalne väär-tus. Lehm on kassikontserdi jaoks kasu-tu. Selleks on kassid – *faire le chat, Katzenmusik*.

Loomade, eriti kasside piinamine oli Euroopas varasel uusajal levinud lõbus-tus. Tasub ainult heita pilk Hogarthi "Julmuse astmetele" ("*Stages of Cruelty*"); pisutki ringi vaadates näeme loo-mapiinamist kõikjal. Kassitapmine on kirjanduses tavaliseks jutuaiuaks alates "Don Quijotes" 17. sajandi Hispaanias kuni Zola "Germinalini" 19. sajandi lõ-pu Prantsusmaal.⁴ Nagu näitab Mihhail Bahtin oma Rabelais'-uurimuses, pole

1 Jerome'i perekonnanimi tekstis ei esine, kuid juttu on nimemuutusest ja tiitli *Monsieur* lisamisest: "*Monsieur* öeldakse ainult sellele, kes on õpipoisipõlve läbi teinud, see on trükkalite õigus, mis õpipoistele ei laiene" (Contat, lk 37–41). STNi palgaraamatus öeldakse trükkalite kohta alati *Monsieur*, isegi hüüdnimede puhul – näiteks *Monsieur le Bonnemain* (Kõvakäsi).

2 Kassid seostamine alastiolekuga on üldlevinud – näiteks must kass Manet' "Olympial". Baudelaire'i ja kasside kohta vt R. J a k o b s o n, Cl. L è v i - S t r a u s s, Les chats de Baudelaire. *L'Homme* II, 1962, lk 5-21; M. R i f f a t e r r e, Describing Poetic structures: Two Approaches to Baudelaire's "Les Chats". Rmt-s: Structuralism. Ed. J. Ehrmann. New Haven, 1966.

3 M. D o u g l a s, Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo. London, 1966; E.R. L e a c h, Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse. Rmt-s: New Directions in the Study of Language. Ed. E.H. Lenneberg. Cambridge, Mass, 1964.

4 Cervantes ja Zola kasutasid oma romaanides üldlevinud kassipärimusi. "Don Quijotes" (II, 46) segab koritaisi kräunuvaid kasse kangelase serenaadi Altisidorale. "Germinalis" (V, 6) ajab jõuk töölisi klassivaenlast Maigrat' d mööda katuseid taga kui kassi. Rabelais' "Gargantua ja Pantagruel" pilab kassitapmisega Prantsuse õiguskorda (V, 15).

loomapiinamise kirjanduslikud kajastused mitte mõne väärustunud autori sadistlik fantaasia, vaid rahvakultuuri süvahoovuste väljendus.¹ Seda seisukohta kinnitavad kõikvõimalikud etnograafilised allikad. Näiteks Semuri "tõrvikupühapäeval" (*dimanche des brandons*) sidusid lapsed kasse teiba külge ja küpsetasid neid lõkkes. Aix-en-Provence'is korraldati Fete-Dieu aegu "kassimäng" (*jeu de chat*), mis seisnes kasside õhkuloopimises ja vastu maad peksmises. Levinud olid väljendid "kannatlik kui kass, kelle küüsi küljest rebitakse" ja "kannatlik kui kass, kelle käppi kõrvetatakse". Inglise polnud vähem julmad. Reformatsiooniaegses Londonis aeti kassil karvad maha, et ta sarnaneks preestriks, ja poodi ta siis Cheapside'is võlla.² Näiteid võiks tuua veel palju, kuid ilmselt on selge, et rituaalses kassitapmises polnud midagi erakordset. Vastupidi, kasse surma mõistes ja neid puues talitasid trükkalid oma kultuuri tavade kohaselt. Milline siis oli kasside osa selles kultuuris?

Et sellele vastata, tuleb uurida rahvajuttude, uskumuste, vanasõnade ja rahvameditsiini kogusid. Materjal on tohutu, rikkalik ja mitmekesine, kuid keeruline käsitleda. Kuigi suur osa sellest pärineb keskajast, on täpselt dateeritavat vähe. Enamus folkloori on üles kirjutatud möödunud sajandi lõpul või

käesoleva sajandi alguses, kui rahvaluule veel visalt trükisõna mõjule vastu panti. Rahvaluulekogud ei luba väita, kas üks või teine komme oli käibel just 18. sajandi keskpaiga Pariisi trükikodades. Võib ainult öelda, et trükkalite elukeskkond oli täis tavandeid, kombeid ja uskumusi. Need polnud kõikjal ühesugused – 19. sajandi lõpuni oli Prantsusmaa pigem maakondade (*pays*) lapi-tekki kui ühe rahvuse kodumaa –, kuid mõned motiivid esinevad ühtlaselt igal pool. Ja levinuimad neist on seotud kassidega. Ilmselt oli kassidel uusaja hakul prantslaste jaoks suurem sümboolne tähendus kui ühelgi teisel loomal; piirkondlikke eripärasid kõrvale jättes võib välja tuua mõned põhijooned.

Eelkõige olid kassid seotud nõiakunstiga. Enam-vähem kogu Prantsusmaal võis öösel kassi nägemine tähendada kohtumist kuradi, tema käsilaste või tumedaid asju ajava nõiaga. Valge kass oli sama ohtlik kui must, ja seda nii päeval kui öösel. Tüüpilises jutus leidis Bigorre'i talunaine põllult eksinud valge kodukassi. Ta viis kassi süles külla tagasi, ja nõiduses kahtlustatava naise maja kõrval hüppas kass maha ning ütles "Merci, Jeanne".³ Nõiad muutsid end kassideks ja käisid nii oma ohvreid sajatamas. Mõnikord, peamiselt vastlapäeval, kogunesid kassid öösel õudsele

1 M. B a k h t i n, *Rabelais and His World*. Trans. H. Iswolsky. Cambridge, Mass., 1968. Contat' kaasajal kirjeldas kassipärimusi François Augustin Paradis de Moncrief (*Les chats*. Rotterdam, 1728.). Haritud publikule suunatud pilatoonis käsitlus toob ära hulga vanasõnu ja uskumusi, mis esinevad rahvaluulekogudes veel poolteist sajandit hiljem.

2 C. L. D a v i e s, *Peace, Print and Protestantism*. St. Albans, Herts, 1977. Teiste allikate kohta vt märkus 2 lk 107. Vanasõnade ja slängi kohta vt A.-J. P a n c o u c k e, *Dictionnaire des proverbes français et des façons de parler comiques, burlesques et familières*. Paris, 1748.; G. E s n a u l t, *Dictionnaire historique des argots français*. Paris, 1965.

3 E. R o l l a n d, *Faune populaire...*, lk 118. Teiste allikate kohta vt märkus 2 lk 107.

sabatile. Nad kräunusid, kaklesid ja tegid sugu ning neid juhtis saatan tohutu kõutsi kujul. Klassikaline vasturohi kasside nõidusele oli nende vigastamine. Looma nõiajõu hävitas tema saba või kõrvade äralõikamine, jalgade murdmine, kasuka süütamine või väljakitkumine. Vigane kass ei saanud enam sabatile minna ega sajatamas käia. Sageli räägivad pärimused, kuidas külamehed andsid öösel kohatud kassile malka, hiljem aga selgus, et nõiaaks peetav naine on kusagil peksta saanud. Räägiti ka talunikest, kes karja kaitseks murdsid laudast leitud kummalisel kassil käpad. Hommikul ilmnas alati, et nõiduses kahtlustatav on jala murdnud.

Kassidel oli nõidade ja saatana abitagid suur jõud. Anjous takistasid kassid pagariärides leiva kerkimist. Bretagne'is rikkus kalamehe teed ületav kass kalaõnne. Béarnis puhastati elusa kassi põletamisega põlde umbrohust. Kassidest valmistati nõiarohtude kõrval rohkesti rahvalikke ravimeid. Kui keegi sai kukkudes viga, tuli äralõigatud kõutsikäpast verd imeda. Kopsupõletikku ravis punane vein, millesse tilgutati verd kassi kõrvast. Kõhuvalu vastu aitas kassi väljaheide veinis. Ning Bretagne'is muutis äsjatapetud kassi veel sooja aju söömine inimese nähtamatuks.

Kõige rohkem mõjutas kassi salajõud majapidamist, eelkõige peremehe või perenaise isikut. Rahvajutud nagu "Saabastega kass" ning ebausukombed, näiteks musta paela sidumine kassi kaela

perenaise surma puhul, samastasid kassi tema omanikuga. Kassi tapmine tõi peremehele ja kodule õnnetust. Kui kass lahkus majast või keeldus haige omaniku voodile hüppamast, tähendas see omaniku surma. Surivoodil lamav kass võis aga olla ka saatan, kes tahab surija hinge põrgusse vedada. Ühes 16. sajandi loos müüs keegi tütarlaps Quintinist oma hinge ilusate riiete eest kuradile. Kui ta suri, ei suutnud kirstukandjad sarka liigutada; nad avasid kaane ja kirstust hüppas välja must kass. Kassid võisid kahjustada majapidamist. Nad lämmatasid imikuid. Nad said aru kuulujuttudest ja levitasid neid. Ent kasside jõudu sai nende käppi võiga määrides või neid vigastades juhtida ja ära kasutada. Prantslased müürisid hoone kaitsmiseks selle seintesse elusaid kasse; see on igivana riitus, nagu näitavad keskaegsetest müüridest leitud kassiskeletid.

Kasside võim valitses ka perekonnaelu intiimseimat valdkonda – seksi. Sõnu *le chat*, *la chatte* ja *le minet* (kass, kiisuke) on prantsuse slängis aastasadu ropendamiseks kasutatud; nende tähendus kattub inglise sõnaga *pussy*.¹ Kass on oluline seksuaalmetafoor ja -metonüüm prantsuse folklooris. Juba 15. sajandil arvati, et kasside eest hoolitsemine tagab edu naiste juures. Rahvatarkus samastas naist kassiga: "Kes kasse hoiab, saab ilusa naise." Kui mehele meeldisid kassid, siis meeldisid talle ka naised, ja vastupidi, nagu kinnitab

1 E. C h a u t a r d, *La vie étrange de l'argot*. Paris, 1931, lk 367–368. Järgnevad väljendid: A.-J. P a n c o u c k e, *Dictionnaire des proverbes français*; G. E s n a u l t, *Dictionnaire historique des argots français*; *Dictionnaire de l'Académie française*. Paris, 1762. Viimane sisaldab siisvamaid kassipärimusi. Siivutumad olid 16. sajandist levinud lastesalmides: Cl. G a i g n e b e t, *Le folklore obscène des enfants*. Paris, 1980, lk 260.

vanasõna: "Kuidas mees armastab kassi, nii armastab ta ka naist." Kui mees oma naisest ei hoolinud, öeldi tema kohta: "Peksab teisi kasse." Naine, kes tahtis mehele saada, ei tohtinud kassi sabale astuda. See lükkas pulmad aastaks edasi, Quimperis isegi seitsmeks aastaks ja Loire'i orus nii mitmeks aastaks, kuipalju kass näugus. Kassid olid kõikjal seotud viljakuse ja naiste seksuaalsusega. Tüdrukute kohta öeldi igal pool "armunud nagu kass" ja rasedate kohta "laski kassi koore kallale". Kasside söömine võis iseenesest raseduse esile kutsuda. Paljudes rahvajuttudes sõid tüdrukud kasse ja sünnitasid kassipoegi. Põhja-Bretagne'is võis õigesse kohta maetud kass panna haige õunapuu vilja kandma.

Seos naiste seksuaalsuse ja meeste sarvekandmise vahel on selge. Armuvallus kaasade pärast kisklevad kõutsid löid samasugust lärmi nagu saatanlikku orgiat pidavad kassid. Kõutsid ei suhelnud kassidena. Nad loopisid ähvardusi peremeeste nimel ja seksuaalseid vihjeid perenaiste aadressil. "Reno! François! Où allez-vous? – Voir la femme à vous. – Voir la femme à moi! Rouah!" (Reno! François! Kuhu minek? – Sinu naise juurde. – Minu naise juurde! Tohoh!) Seepeale kargasid nad Kilkenny kassidena teineteise kallale ja lõpetasid sabati veresaunaga. Kõutside vestlus võis muutuda vastavalt kuulajate kujutlusvõimele ja nende murde onomatopoeetilistele võimalustele, kuid viited truudusetusele jäid üldiselt samaks¹.

Vanasõnale "öösel on kõik kassid hallid" lisab 18. sajandi vanasõnakogu seletuse: "See tähendab, et öösel on kõik naised küllalt ilusad."² Küllalt ilusad milleks? Uusaja koidikul kõlas Prantsusmaal kasside öises kräunumises võrgutamise, vägistamise ja mõrv. Kassi kräunumisest sai alguse *Katzenmusik* – kisakoore sarvekandja akna all korraldati enamasti kassisabatite meelisajal, vastlapäeva õhtul.

Nõidus, orgiad, riivatus, mürgel, veretööd – kassi kräunumine tähendas Vana Korra aegsel Prantsusmaal nii mõndagi. Raske öelda, mida see tähendas Saint-Séverini tänaval. Võib ainult väita, et kassidel oli prantsuse folklooris suur sümboolne osa ja vastav pärimus oli trükikotta jõudmiseks küllalt rikkalik, põline ja levinud. Et näha, kuidas trükkalid tuttavaid tseremooniaid ja sümboleid kasutasid, pöördume veelkord Contat' teksti poole.

Nõiduse teema esineb tekstis algusest peale. Jerome ja Léveillé ei saanud magada, sest "mõned neetud kassid pidasid öö läbi sabatit".³ Kui Léveillé kassikontserdiga ühines, "on kõik ümberkaudsed majad häiritud. Liigub jutt, et mängus on needus ja kassid on mõne nõia saadetud." Peremees ja perenaine kavatsevad kutsuda küree kurje vaimu välja ajama. Siiski kassijahi kasuks otsustades pöördusid nad klassikalise nõiavastase võtte, vigastamise poole. Rumal, ebausklik ja variserlik peremees võttis asja tõsiselt, õpipoiste jaoks oli see nali. Peamise naljamehena esines Léveillé, Con-

1 S è b i l l o t, Le Folk-Lore de France. III, 93–94.

2 A.-J. P a n c o u k e, Dictionnaire des proverbes français, lk 66.

3 See ja järgnevad tsitaadid: Contat, lk 48–56.

tat' järgi "sabatit" korraldavad "nõid". Õpipoisid kasutasid peremehe ebausku, et tema kulul mürtsu teha, ja ründasid ühtlasi perenaist. Perenaise lemmiku tapmine tähendas tegelikult süüdistust, et naine on nõid. Nalja kahemõttelisus oli selge igale traditsioonikeele mõistjale.

Asja tegi eriti lõbusaks üleaisalõõmise teema. Tekst ei räägi sellest otse, kuid vihjab, et perenaisel oli suhe paatri, "lustaka noorukiga", kes teadis peast pornoklassika – Aretino ja "Daamide kooli" – siivutumaid kohti ja esitas neid naisele, samal ajal kui peremees oma lemmikteemadest rahast ja usust heietas. Perekindlikul pidusöögil kaitses preester seisukohta, mille järgi "mehe sarvede tegemine pole patt, vaid vaimukas temp". Hiljem veetsid nad perenaisega öö maamajas. Tekib klassikaline trükikoja-kolmnurk: raugastunud peremees, keskealine perenaine ja tema noor armuke.¹ Peremehele jäi kõige koomilisem osa – sarvekandja oma. Seetõttu võttis tööliste mäss pilkava kassikontserdi kuju. Õpipoisid kasutasid siin noorte tavalist õigust ülemaid pilgata, ja töölised aitasid omapoolse kisakooriga kaasa. Lärmakas lõbusus saatis kogu sündmust, mida Contat kirjeldab kui pidu (*fête*): "pidu juhivad Léveillé ja tema sõber Jerome", justkui poisid oleksid karnevalikuningad ja kasside hävitamine rituaalne loomapii-

namine vastlapäeval või Ristija Johannese pühal.

Nagu vastlapäevalgi lõppes karneval kohtuparoodia ja hukkamisega. Seaduste pilamine oli trükkalitele harjunud asi – mardipäeviti lavastasid nad kohtuprotsesse, õiendasid oma ülemustega arveid ja ajasid tal põhjalikult kopsu üle maksa. Avalik kohus meistri üle oleks olnud otsene vastuhakk ja võinuks lõppeda vallandamisega. (STNi arhiiv ja kõik teised allikad kinnitavad, et meistrid vallandasid alatasa töölisi jultunud ja halva käitumise pärast. Léveillégi vallandati hiljem ühe peremeest avalikult solvava vembu eest.) Niisiis peeti kohut tema selja taga, väljendades oma suhtumist sümbolites, mis polnud nii ühemõttelised, et kättemaksu pälvida. Võeti kassid, mõisteti surma ja poodi üles. Oleks olnud liig tappa Hall peremehe silme all, hoolimata käsust teda säästa; kuid pererahva lemmikloomast sai meeste esimene ohver, ja kassipärimust meenutades oli see rünnak kogu maja vastu. Kassitapuga mõistsid nad meistri ja tema pere süüdi õpipoiste kurnamises ja kehvast toitmisest, hõlbulus, kuna trükikalid tegid ära kogu töö, süüdi trükikojast eemaldumises ja *al-louéde* värbamises, süüdi selles, et meister ei tahtnud meestega koos süüa ja töötada, nagu olevat olnud tavaks veel mõne sugupõlve eest või trükitööstuse algaegade "vabariigis". Süüdistus laienes

1 Giles Barber kirjutab (lk 7 ja 60), et Jacques Vincent, kelle juures Contat töötas, alustas ise õpipoisina aastal 1690; seega oli ta sündinud umbes 1675. aastal. Tema naise sünniaasta oli 1684. Niisiis oli peremees Contat' õpipoisialal umbes kuuskümmend kaks ja perenaine viiskümmend kolm aastat vana; riivatu preester oli kahekümnene. Trükitööstuses oli tavaks, et meister jättis äri endast noorema naise hooleks, kes omakorda palkas veelgi nooremaid töölisi. See oli mõnitavate kisakooride lemmikteema, nagu ka sarvekandmine ja ealine ebavõrdsus abielus.

meistrilt majapidamisele ja kogu süsteemile. Võimalik, et õnnetuid kasse süüdistades, hukka mõistes ja puues tahtsid töölised pilgata tervet seadus- ja ühiskonnakorda.

Nende alandus ja kaua kogunenud viim leidis väljapääsu tapatalgus. Pool sajandit hiljem alustasid Pariisi käsitöölised mässu samuti veresauna ja käigu pealt peetud rahvakohtuga.¹ Kassitapmist Suure Prantsuse Revolutsiooni septembrimõrvade peaprooviks pidada oleks küll liig, kuid see vägivaldpuhang viitab siiski rahvamässule, olgugi sümbolsele.

Peale vägivalda olid kassid seksi sümbolid, sobides seega perenaise ründamiseks. Jutustus samastab naist tema lemmikkiisu (*chatte favorite*) Halliga. Kassi tappes solvasid poisid teda rängalt: "Karistusest pääsemiseks tuleb tapmist varjata." Perenaine tundiski ennast haavatuna: "Nad röövisid tema võrratu kassi, keda ta meeletult armastas." Tekst kirjeldab naist ihara ja "kassiarmastajana" kui kiimas emakassi keset metsikut kräunumist, tapmist ja vägistamist. Tolleaegse kirjanduse sündsusnõuded ei lubanud vägistamist otseselt mainida. Sümbolid said esineda vaid varjatud kujul, küllalt ebamääraselt, et tüsata peremeest, ja küllalt selgelt, et solvata perenaist. Contat räägib selget keelt. Kasside hukkamist nähes hakkas perenaine karjuma. Teda sundis vaikima alles mõte Halli surmast. Töölised vandusid silmakirjalikult truudust; saabus peremees. "Lontrused," ütleb ta. "Selle asemel et töötada, tapavad nemad kasse." Naine mehele: "Et need õelad me-

hed ei saa peremeest tappa, siis tapsid nad mu kiisu." (...) Naise meelest ei saa seda solvangut ka kõigi tööliste verega maha pesta."

See oli metonüümiline solvang, jäme ja obstsöönne. Kassi ründamine oli perenaise sümbolne vägistamine. Ühtlasi teotati peremeest. Naine oli tema kallem vara, naisele oli seda *chatte* (kiisu). Kassi tapmisega rüvetasid töölised pere suurimaid ja sisimaid väärtusi ning pääsesid terve nahaga. Selles oli asja ilu. Sümbolne rünnak oli piisavalt peidetud, et neid kaitsta. Meister pahandas kaotsiläinud tööaja pärast, tema naine oli taibukam ja mõistis, et töölised ründasid teda seksuaalselt ja saadaksid peremehe meelsasti teise ilma. Mõlemad lahkusid lõdult ja häbistatult. "Härra ja proua lahkuvad, jättes töölised omapead. Trükkalid juubeldavad läbisegi, nad on rõõmu pärast endast väljas. Milline suurepärase naljanumber, *belle copie!* Selle üle sai omavahel veel tükk aega naerda."

See oli rabelais'lik naer. "Trükkalid oskavad naerda, see on nende põhitegevus," rõhutab tekst. Mihhail Bahtin on näidanud, kuidas Rabelais' naerus väljendus üks rahvakultuurile iseloomulik joon, kus pöörane lõbusus kasvas teinekord üle rahunusteks, seksuaalseks ja mässuliseks karnevaliks, mille revolutsiooniline sisu võis varjuda sümbolite ja metafooride taha või muutuda ülestõusuks nagu 1789. aastal. Siiski pole selge, miks just kasside tapmine nii naljakas oli. Parim viis nalja hävitada on teadagi uputada ta analüüsi ja selgitustesse. See nali siiski vajab seletust – mit-

1 P. C a r o n, Les Massacres de septembre. Paris, 1935.

te et näidata, kuidas käsitöölised oma ülemaid vihkasid (truism, mis kehtib igal ajal, ehkki 18. sajandi ajaloo uurijad pole seda piisavalt arvestanud), vaid et uurida, kuidas töölised oma kaasaja kultuuriga mängides mõtestasid oma kogemusi.

Ainsa meile kättesaadava kassitapmise kirjelduse pani Nicolas Contat kirja tükk aega peale sündmust ennast. Ta valis detailid, järjestas sündmused ja vormistas loo, rõhutades enda jaoks tähenduslikku. Sama loomulikult kui ümbritsevat õhku hingates võttis ta tähendusekäsitluse oma kultuurist. Ta kirjutas lavastusest, mille ta koos sõpradega korraldas. Kirjutise subjektiivsus ei muuda tema kollektiivset olemust, ehkki kirjalik aruanne on kirjeldatava tegevusega võrreldes napp. Töölised väljendasid end rahvateatri vormis. Siia kuulus pantomiim, kisakoor ja improviseeritud "vägivallateater"töökohal, tänaval ja katustel. Samuti teater teatris, kuna Léveillé esitas farsi trükikojale korduvalt *copie*'dena. Kasside tapmine naeruvääristas tegelikult teisi tseremooniad – kohtuprotsesse ja kassikontserte. Niisiis kirjutas Contat naljast nalja üle, ja teda lugedes tuleb arvestada kultuurinähtuste teisenemist erinevates vormides ja eri aegadel.

Mööndustest hoolimata on selge, et tööliste pakkus tapmine lõbu, kuna see oli kivi peremehe kapsaaeda. Nad õrritasid teda näugumisega, kuni ta andis käsu kassid tappa; kasse tappes südistasid nad teda sümboolselt ebaõigluses. Ühtlasi korraldasid tööliised nõiajahi, tappes perenaise lemmiku ja andes mõista, et naine on nõid. Tagatipuks solvasid nad perenaist seksuaal-

selt, nimetades tema meest sarve-kandjaks. Peremehest tehti naljanumber. Vähe sellest, et ta iseenda korralduste ohvriks langes, talle ei jõudnud sissekukkumine üldse kohale. Ta ei saanud aru tööliste sümbolsest isiklikust rünnakust oma naise vastu. Klassikalise sarvekandjana oli ta selleks liiga juhm. Trükkalid naeruvääristasid teda Boccaccio laadis ja pääsesid karistusest.

Nali õnnestus tänu tööliste keerukale mängule tseremooniade ja sümbolitega. Kassid teenisid suurepäraselt nende eesmäärke. Lemmiklooma selga murdes tegid nad perenaisest nõia ja libu, peremehest sarvekandja ja lolli. Ümbernurgarünnak, mis väljendus teos, mitte sõnas, oli sihitud pererahva nõrga koha – kasside vastu. Loomapidamine oli tööliste sama võõras kui pererahvale loomapiinamine. Vastandlike mõtteviiside kokkupõrkes jäid kassid kahe tule vahele.

Töölised mängisid ka tseremooniatega. Nad tegid kasside küttimisest nõiajahi, rahvapeo, paroodia ja ropu nalja. Hiljem kordus see pantomiimi vormis. Tööst tüdinud mehed muutsid trükikojateatriks ja väljendasid end omal viisil, *copie*'sid esitades. Rahvalik teater ja rituaalne mäng kuulusid ametkonna tavade hulka. Trükkalid valmistasid raamatuid, kuid nende väljendusvahend polnud trükisõna.

See tänapäevases mõttes süütu nali oli 18. sajandil julgustükk. Hädaoht käis nalja juurde nagu ikka vägivalla ja allasurutud tungidega mängivas huumoris. Töölised läksid oma sümbolse tembutamisega piirini, kus kasside tapmisest oleks peaaegu saanud otsene vastuhakk. Nad mängisid tähendustega ja

peitsid oma sõnumi sümbolitesse, tehes peremehe lolliks, kuid andmata talle põhjust vallandamiseks. Nad vedasid teda ninapidi, hoidudes teda välja vihmast. See oli suurt osavust nõude vägitükk. Töölised väljendasid end omal moel mitte vähem peenelt kui luuletajad kirjasõnas.

Nalja piirid määras ära klassivõitluse puudumine "vana korra" ajal. Trükkalid pidasid end pigem oma eriala kui töölisklassi esindajaiks. Nad ühinesid seltsidesse, korraldasid streike ja nõudsid vahel palgatõusu, kuid allusid ikkagi peremehele. Meeste värbamine ja val-

landamine käis sama hoolimatult kui paberi tellimine, vähimgi sõnakuulmatus tõi kaasa hundipassi. Proletariaadi tekkeni möödunud sajandi lõpul jäi tööliste vastuhakk sümboolsele tasandile. *Copie* ja karneval oli nende kaitseventiil; käsitöökultuuri sünni juurde kuulus naer, mis on hilisemas ajaloos kaotsi läinud. Trükkalite kahesaja aasta taguse nalja mõistmine aitab meil leida kadunud naeru – mitte Voltaire'i tuttavliku muige, vaid Rabelais' vaba, ohjeldamatu naeru.

Inglise keelest tõlkinud Joonas Kiik

JURI LOTMAN

MÖTLEV PILLIROOG

Peatükk raamatust "Kultuur ja plahvatus"

Kultuuriküsimust ei saa lahendada, määratlemata kultuuri kohta kultuurivälises ruumis. Probleemi võib sõnastada ka nii: inimese kui kultuurilise olendi omapära nõuab tema vastandamist loodusmaailmale, mida mõistetakse kui kultuurivälise ruumi. Piir nende kahe maailma vahel ei hakka mitte üksnes eraldama inimest teistest, kultuurivälisest olenditest, vaid läheb ka läbi inimtegevuse ja -psüühika. Teatud külgi pidi kuulub inimene kultuurile, teiste kaudu aga on seotud kultuurivälise maailmaga. Samavõrra ettevaatamatu oleks kategooriliselt välistada loomariik kultuurisfäärist. Piir on seega ähmane ning mis tahes konkreetse fakti määratlemine kultuuri- või kultuurivälisesse sfääri kuuluvaks jääb ülimalt suhteliseks. Kuid mis on suhteline üksikjuhtumi puhul, osutub piisavalt tajutavaks, kui kõnelema abstraktse klassifikatsiooni kategooriates. Selle mõõndusega võime kultuurimaailma kui teatava objekti edasiseks aruteluks esile tõsta. Luuletuses, mis algab motoga "Est in arundineis modulatio musica ripis"

(On muusikalised kooskõlad rannaäär-
ses pilliroos), püstitab Tjuttšev filosoofilise täpsusega sellesama, teda alati painanud küsimuse: küsimuse inimese kahetisest loomusest olendina, kes kuulub loodusesse, aga ei mahu sinna ära:

Певучесть есть в морских волнах,
Гармония в стихийных спорах,
И стройный мусикийский шорох
Струится в зыбких камышах.

Невозмутимый строй во всем.
Созвучье полное в природе, -
Лишь в нашей призрачной свободе
Разлад мы с нею сознаем.

Откуда, как разлад возник?
И отчего же в общем хоре
Душа не то поет, что море,
И ропщет мыслящий тростник?

И от земли до крайних звезд
Все безответен и поныне
Глас вопиющего в пустыне,
Души отчаянный протест?

Tjuttševi "kahe kuristiku"-teema, millel on seljataga pikk traditsioon nii filosoofias kui luules,¹ saab siin spetsii-

Juri Lotman, Kul'tura i vzryv. Moskva: Gnozis/Progress, 1992. Lk 44–51.

Siin sõnastatud vastuolu on üldse üks Tjuttševit enim painanud teemasid: *Ja jälle kõik on nagu enne, / Taas roosid õitsevad, / Ja okkad ka.* Samal ajal kui inimesel (luuletaja armastatul): *Pole tagasiteed, ei pubke sa uuesti õitsele.* Vrd Deržavinil: *Mu keha põrmuks kõduneb – ja mõistus jälke käsutab.* Vrd ka Baratõnskil: *Talv võimutseb ja maad, mis tühjaks*

filise tõlgenduse: loodusele on Tjuttševi arvates omane harmoonia ning sellele vastandub inimhinge disharmonia. Filosoofias hõlmab harmoonia-mõiste "ühtsust mitmekesisuses; muusikas tähendab see paljude toonide kokkukõla üheks tervikuks ja siit võeti ta üle pythagorlaste poolt, kelle õpetus rääkis sfääride harmooniast, st. taevaste valgusallikate korrapärasest tiirlemisest ümber keskmise tule, andes nii hektohordi". Seda määratlust tuues lisab E. Radlov: "Swedenborg räägib "ettemääravast" (konstabileeritud) harmooniast, mis määrab ära maailma organisatoorse korra."¹ Tjuttševile tähendab lõhe inimese ja maailma vahel vastuolu harmoonia ja disharmonia vahel. Kuid seejuures mõistab Tjuttšev harmooniat igavesti muutumatu või igavesti korduva olemisena. Samal ajal kui inimene on lülitatud disharmoonilisse, s.o ebasümmeetrilisse ja avatud liikumisse. Lähene põhiküsimusele: konfliktile suletud, s.o reeglipäraselt korduva liikumise ja lineaarselt suunatud liikumise vahel.

Loomariigis puutume me kokku liikumisega mööda suletud ringi: nii kalendaarsed, ealised kui ka muud muutused selles maailmas on allutatud korduvusseadusele. Ses mõttes on iseloomulik ka too erinevus, mis ilmneb loomade ja inimeste õpetamise vahel – hoolimata nende protsesside paralleelsusest, mida teadlased nii sageli on tä-

heldanud. (Siin ja edaspidi peame "loomadest" rääkides silmas eelkõige kõrgemaid imetajaid.) Loomadel vastanduvad käitumise tähenduslikud vormid – mis on õpetuse eesmärgiks ja objektiks – mittetähenduslikele. Tähenduslikul käitumisel on ritualiseeritud iseloom: jaht, isastevaheline võistlus, karjajuhi määramine ja teised käitumise tähenduslikud momendid formeeruvad kui keerukas süsteem poose ja žeste, mis on "õiged", reeglipärased, st neil on tähendus ja nad on mõistetavad nii tegutsejale kui ka tema partnerile. Kõik tähenduslikud käitumisvormid on dialoogilise iseloomuga. Inimese poolt loomade käitumise "ebaorganiseerituse" ja "korratuse" kohta loodud legendide kiuste kujuneb kahe konkureeriva röövlooma kohtumine (säärane kohtumine on üldjuhul võimalik siis, kui üks neist mingi ekstraordinaarse asjaolu tõttu – kõige sagedamini inimtegevuse tagajärjel, kuid mõnikord ka nälja või loodusõnnetuse tõttu – on olnud sunnitud lahkuma "oma" ruumist ja muutunud "hulkuriks") keerukaks žestikulaarsete rituaalide süsteemiks, mis on informatsioonivahetuse teenistuses. Selle žestide süsteemiga informeerivad loomad üksteist oma "õigustest" antud ruumile, oma jõust, näljatundest, kavatsusest astuda otsustavasse võitlusse vms. Küllalt sageli lõpeb säärane dialoog sellega, et üks osaline tunnistab end võitlusse astumata võidetuks ja tea-

jäid, / on laialt viljatud ja paljad, / ja väljad, kandmas rohkeid viljapäid / täis kuldset helki, niidud haljad, / surm, elu, rikkus, vaesus murehall, / kõik pildid, mida aeg nüüd matab, / on saanud võrdseks lumeloori all, / mis ühetaoliselt neid katab – / seesugust valgust nüüdsest ees sa näed, / ses homse lõikust ei seo ent sinu käed! (Sügis, 16. Kalju Kanguri tõlge: J. B a - r a t õ n s k i, Sõnamatu sõna. Tln, 1986, lk 88.)

1 E. R a d l o v, *Filosofskij slovar*. 2.tr. Moskva, 1913. Lk 112.

tab sellest vastasele mingi kindla žestiga, näiteks tõmbab saba jalge vahele. Konrad Lorenz pani tähele, et kui kahevõitluse lõpus üks vares seab vastase löögi alla oma silma või kui röövlloom paljastab teisele oma kaela – märgid, mis tähendavad enese võidetuks tunnistamist – , siis lahing lõpeb ja võitja ei kasuta üldjuhul võimalust oma vastast füüsiliselt hävitada. Selles väljenduva erinevusega loomade ja inimeste võitluskäitumise vahel on seotud ka vene vanasõna "Ega vares varesel silma peast noki" algmõte.

Liikumine suletud ringi mööda on ka inimkäitumise üheks teatud, arhailises maailmas üldvalitsevaks küljeks. Platon pidas ideaaliks sotsiaalse maailma ülesehitamist niisuguse mudeli kohaselt:

"Ateenlane: (...) seal, kus seadused on kaunid või saavad sellisteks hiljem, kas võib eeldada, et seal antakse kõigile inimestele, kel on loomeannet, võimalus kunstikasvatuse ja mängude alal õpetada seda, mis oma rütmi, viisi, sõnade poolest meeldib luuletajale endale?"

Klinias: Kuidas nii saab! Selleks puudub mõistlik põhjendus.

Ateenlane: Ometi praegu just seda lubatakse kõikides riikides peale Egiptuse.

Klinias: Millised seadused siis Egiptuses selle kohta kehtivad?

Ateenlane: Isegi kuulda on sellest hämmastav! Igiammusest ajast peale on egiptlased nähtavasti tunnustanud sedasama seisukohta, mille meie nüüd välja ütlesime: riikides peab noortel inimestel harjumuseks saama kaunite ke-

haliikumiste ja kaunite laulude harrastamine. Kindlaks määratud, mis on kaunis, kuulutasid egiptlased sellest pühadel pidustustel ja mitte kellelgi – ei maalikunstnikul, ei kellelgi teisel, kes loob kõikvõimalikke kujutisi, üldse kellelgi, kes tegeleb muusakunstidega – pole lubatud sisse tuua uuendusi ega välja mõelda midagi teistsugust, ega ole see lubatud ka praegu. Nii et kui sa tähelepanelik oled, siis märkad, et maali- või raidkunstiteosed, mis on seal loodud kümme tuhat aastat tagasi – ja see pole lihtsalt ilu pärast öeldud, et kümme tuhat aastat tagasi, vaid lugu on tõesti nõnda – , pole millegi poolest kaunimad või inetumad nüüdsest loominguist, sest nii ühed kui teised on teostatud ühe ja sama kunsti abil.¹ Pole juhus, et kunsti ideaalseks kehastuseks pidas Platon "iidseid pühasid ringmänge", s.o suletud ringmänge, mis olid looduses toimuva tsüklilise kordumise sümboliks.

Tsükliline korduvus on bioloogilise eksistentsi seadus, millele alluvad nii loomariik kui ka inimene selle osana. Aga inimene ei asu üleni seal, "mõtleva pilliroona" on ta oma ümbruse põhiliste seadustega põlises vastuolus.

See ilmnebki erinevustes, mis iseloomustavad looma ja inimese õpetamise olemust. Loom, nagu mainitud, õpetatakse välja rituaalse käitumise süsteemis. Üleolek saavutatakse seal jõu abil, ühtede või teiste žestide teostamise kiiruse arvel, aga mitte kunagi – uue, vastasele ootamatu žesti tarvituselevõtu kaudu. Looma võib kõrvutada tantsijaga, kes saab küll täiustada oma tantsu-

1 Platon, Socinenija v 3-h t. T.III. Moskva, 1972. Lk 121.

sammu, kuid ei suuda järsult ja ootamatult asendada tantsu ennast millegi muuga. Looma käitumine on rituaalne, inimese käitumine on suunatud millegi uue, tema vastaste jaoks ennustamatu kasutuselevõtule. Inimese vaatepunktist on loom rumal, looma silmis on inimene – alatu, ebaaus (ei pea kinni reeglitest). Inimene loob endale kujutluse loomast kui rumalast inimesest. Looma inimese-pilt võrdsustab inimese ebaausa loomaga. Arusaamatuks mõistatuseks inimkonna ajaloos jääb koguni too tõsiasi ise, et eel-inimene jäi elama kiskjate keskel, kes olid temast määratult üle nii jõu kui ka hammaste ja küün-te poolest. Pole võimalik panna seda inimese oskuse arvele kasutada tööriistu ja relvi. Esialgsed relvad ei andnud otsustavat üleolekut kiskjakihvade ja -küün-te ees, pealegi olid inimestel ka lapsukesed, kes kirveste ja odadega relvastatud polnud. On küll teada juhtumeid, kui nälgunud hundid on talvel rünnanud inimesi, ja analoogilisi juhtumeid teiste kiskjate puhul. Kuid – see pole reegel, vaid hälve. Ei saa öelda, et hunt toituks inimestest, hunt toitub

hiirtest, väikenärlitest, jänestest, üksikjuhtudel noorveistest. Nälg sünnitab ka inimeste seas inimsöömise-juhte, ometi ei saa sellest teha järeldust, nagu toituksid inimesed inimestest. (Jätame siin kõrvale rituaalse kannibalismi juhtumid, mis on oma loomult maagilised tegevused, ja inimsöömisjuhtumid näiteks tiigritel, mis ilmselgelt kannavad üksikvääramuse iseloomu.) "Normaalses" olukorras ei püüa loomad üldsegi mitte inimesega kokku puutuda, ka mitte selleks, et teda ära süüa: nad hoopis hoiavad temast eemale; samal ajal kui inimene jahipidajana ja loomapüüd-jana on algusest peale sääraseid kontakte otsinud. Loomade suhtumist inimesse võibki määratleda eemalehoi-dumisena, püüdena kontakte vältida. Kui omistaksime loomadele inimpsüh-hologia, siis võiksime nimetada seda suhtumist põlastuseks. Pigem aga on see instinktiivne püüde vältida ennustamatut olukorda, on midagi sellesarnast, mida inimene kogeb, kui puutub kokku hul-lumeelsega.

Vene keelest tõlkinud Kajar Pruul

FANNY DE SIVERS

V Loomad teoloogias
est

JUMALA LOOMAAED - TUTTAV TUNDMATU MAAILM

Judeokristlikus traditsioonis keerleb kõik Jumala ja inimese ümber. Jumala ja inimese vaherkord on peamine mure, sest sellest oleneb nii üksikisiku kui ka terve inimkonna elu ning surm koos kõigi raskuste, hädade, valudega, mida need kaasa toovad. Vana Testament seletab pikalt-laialt, mida Jumal inimeselt ootab. Jeesus võtab olulise kokku kahe lausega: "Armasta Issandat, oma Jumalat, kogu oma südamega ja kogu oma hingega ja kogu oma aruga ja kogu oma jõuga. Ja armasta oma ligimest kui iseennast" (Mk 12, 30-31).¹

Inimese enesekesksus

Aga maailm väljaspool iseennast huvitab väheseid. Inimene on ja jääb põhiliselt enesekeskseks. See paistab vabandatav, kuna me kõik ju seisame geograafiliselt iseenda silmis maailma keskpunktis. Ligimesega tegeleme tavaliselt eetika surve, kui me eetikast üldse midagi peame. Kuid eetikagi areneb aeglaselt. Kaks tuhat aastat ristiusku pole veel jõudnud takistada sõdasid, rühumist ja tagakiusamist, ligimese ärakasutamist või paljaksröövimist. Kuhu

panna siin loomad? See näib antud seoses olevat üsna kõrvaline küsimus. Uus Testament ei selgita loomade olemust, ja Kristus ei ütle ühtegi sõna sellest, kuidas inimene peaks loomasse suhtuma ja kas tal üldse on looma ees mingsuguseid kohustusi.

Nõnda mõtleb inimene loomast seda, mis talle kõige kasulikum või kõige mugavam paistab. Tema tõekspidamised või arvamused lähtuvad alati iseendast. Loom on "asi", mida ei kõlba siduda moraaliga. Tige, perversnegi kohtlemine ei nõua siin karistust. See ei mahu ülesloetavate pattude registrisse. Ka senistes loomakaitseseadustes allub loom veel täielikult inimese vajadustele ning huvidele. Nõnda tarvitab inimene looma vastu vägivalda ja püüab oma käitumist õigustada – kui südametunnistus vahetevahel siiski torkima hakkab – Descartes'i argumendiga, et loom on ainult masin, mis ei mõista ega tunne ja millega omanik võib teha, mida tahab. Kuigi vahepeal on teadus leidnud üllatavaid tõendeid loomade intelligentsusest (Konrad Lorenz avastas selle ilminguid isegi kalal!), psühholoogiast ning afektiivsusest, korrutavad paljud ikka veel neid vanu teooriaid. "Kartesia-

¹ Uue Testamendi tsitaadid on võetud Toomas Pauli ja Uku Masingu tõlkest (Tallinn, 1989). Vana Testamendi tekstikohad tõlkisin prantsuskeelsest nn "Jeruusalemma piiblist". Aut.

nism" on sõna, mida kasutavad ohtralt need, kes püüavad alati teistest targe-
mad olla, kes kujutavad ette, et nad
teavad kõike ja saavad kõigest paremini
aru. Kartesianismi "selgust" võib vahel
kasutada ka oma sisemise segaduse mas-
kina. Kartesianism on prantslaste rah-
vuslik patt, arvas Jacques Maritain.

Ülbed jahimehed väidavad tänapäe-
val, et nemad ongi need õiged looduse
kaitsjad ja parimad loomade tundjad.
Nende ametlik häälekandja *La Gazette
Officielle De La Chasse* avaldas oma
1986. aasta märtsinumbris järgmise
teksti, mis sobiks 20. sajandi obskuran-
tismi antoloogiasse:

"Ei ole kunagi suudetud tõestada, et
loom oleks võimeline tundma midagi,
mida võiks kuidagi sarnastada mõne
inimliku tundega. Hoopis vastupidi,
kõik laseb uskuda, et ta elab täiesti ve-
getatiivset elu, mis on lähemal taimele
kui Inimesele."

Inimene on siin kirjutatud suure tä-
hega, ta on Narcissos, kes imetleb ise-
ennast, kes tahaks valitseda, ka Jumalat
enda teenistusse panna, kui see võima-
lik oleks. Ajaloo jooksul on too inimene
pidanud alla neelama kaks alandust.
Esimene oli kosmiline, kui Kopernikus
tõestas, et Maa ei ole Universumi kesk-
punkt, vaid ainult väike tähtsusetu pla-
needike muude seas. Teine tuli 19.
sajandi bioloogiast ja seletas, kuidas ini-
mene on arenenud loomast ja kannab
ikka veel loomalikkuse märke. Mille
peale Freud võis juba irvitada, et inime-
ne pole üldse "peremees oma majas".

Ängistav ja irriteeriv olevus

Loom tahes-tahtmata häirib, kuigi on
kasulik ning kasutatav. Bioloogiliselt on
ta meie peegelpilt: ta sünnib ja sureb,
peab sööma, jooma, oma elu eest võit-
lema. Ka hirmu ja valu tundma. Ja see
sarnasus võib käia närvidele, eriti nen-
dele, kes unistavad, nagu Husserl, jääda
elu ja sündmuste "erapooletuks vaatle-
jaks". Kogu läänemaailma mõtlemine,
mis toonitab inimese spetsiifilisust ja
eesõigusi, on arvatavasti tingitud vaja-
dusest seda bioloogilist loomalikkust ei-
tada. Sellest tärkab ka kättemaksu-
motiiv: looma selga valatakse viha eba-
õnnestumiste ja pettumuste pärast. Ja
mida arenenum, intelligentsem on
loom, seda tigidamalt teda koheldakse.
Sadistid ju valivad oma ohvriks olevusi,
kelles nad võivad näha iseenda kujutist.

Igatahes: suhtumine loomadesse
mõõdab inimese eetilist arengut.¹ Lää-
ne tsivilisatsioonis ei väärinud loom
kaua ühtegi moraalselt muret, ta eksis-
teeris ainult inimese tarvete rahuldami-
seks. Alles Jeremy Bentham 18. sajandil
tõstis loomade kannatuse ja nende oh-
jeldamatu ärakasutamise eetikaprobl-
leemide hulka.

Tänapäeva ökoloogialiikumiste taustal
on loomakaitse üldiselt aktsepteeritud
idee, kuid ka paljude nn looma-
sõprade alateadvust piinab seesama äng-
gistav füüsiline sugulus, mille tulemu-
seks on tihti looma sulgemine inimlike
fantasmide võrku. Olen näinud inimesi,
kes "arstivad" oma koeri ja kasse, kuni
nood surevad – peamiselt hirmust ja
ahastusest!

1 Vt G. C h a p o u t h i e r, *Au bon vouloir de l'homme, l'animal*. Paris, 1990.

Teine valus punkt inimeste ja loomade suhetes kaldub juba metafüüsikasse. Loom on inimese bioloogiline vend, aga ta ei kanna vastutust patu eest. Ta on puhas süütu olevus, kes "teeb kurja" ainult rikutud maailma perversse süsteemi survele. Ka inimene, kes ei tunne või ei tunnusta kristlikku patuteooriat, märkab instinktiivselt, et siin on mingi vahe, et loomal on paremusi, mis temal puuduvad, – kõigepealt see hingepuhutus, mis tingib hingerahu ja milleta ei saa tunda õiget rõõmu. Hädades ning kompleksides vintsklevalle inimesele on normaalsetes oludes hoitud looma elurõõm talumatu. Arvatavasti dresseeritakse loomi tigidaks ja organiseeritakse nendega veriseid tsirkusemängesid just sellepärast – et loomgi saaks osa inimese perverssusest! Päeval, mil kohtasin kõõmas pea ja pahura suuga Montherlant'i, taipasin äkki, miks see suurepärase stiiliga kirjanik härjavõitlusi nii kõrgelt hindab. Vaatamata edule ja rahuldusele, mida iga õnnestunud kunstiteos peaks endaga kaasa tooma, oli sel mehel oma nahas paha olla!¹

Irratsionaalne suhtumine loomadesse tabab ka filosoofe ja teolooge. Kust muidu otsida seletust meie kuulsal krimpsus näoga mõttetarga René Descartes'i käitumisele, kes küll kuulutas, et loom on masin, mis ei tunne ega tea, aga sealjuures siiski nautis jalahoopes koerale?

Michel Damien, kes on kirjutanud Prantsusmaal viimasel ajal ilmunud teoste hulgas kõige julgema ja põhjalikuma "loomaraamatu", läheb oma arut-

lustes veelgi kaugemale ja seostab suhtumist loomadesse otseselt usukiisimusega:

"Arvamused loomade üle ei ole kunagi süütud. Nad näitavad inimest, nagu ta on. Nad kriipsutavad alla tema olukorra ebaselgust. Enamasti kõik meie "kristlikud" ideed loomadest peegeldavad seda, et meil ei õnnestu uskuda Jeesus Kristuse Jumalasse. Loomad on ühe pahupidi pööratud usu objekt, kelle kaela me võime laduda selle tumeda osa meis endis, mis usku eemale tõukab. Üks terve teoloogiline vool räägib meie vaimu langustest ateismi poole, langustest, millele ei julgeta nime anda, mille loomust ei taheta tunnustada ja mida peidetakse loomatundmise alla. Aga siin pole tegemist looma tundmisega, vaid definitsiooniga inimesest, mida ei taheta üles tunnustada ja mille järgi on inimene mahajäetud olevus ilma jumalata, sündinud juhusest, et vajuda tühjusesse. (...) Loom on mask, pelgupaik kristlasele-filosoofile, kes ei julge öelda, et ta ei suuda olla kristlane."²

Aga Jumalale meeldis...

Loomad on tõsine metafüüsiline probleem. Selle paremaks mõistmiseks peab arvesse võtma Piibli informatsiooni, mis on napisõnaline, aga annab kindlaid lähtepunkte edasiseks uurimiseks.

Genesis – 1. Moosese raamat – algab kohe maailma loomisega. Selles jutustab keegi Babülooniassa küüditatud preester (8. saj eKr), kuidas loomine

1 Henry de Montherlant tappis enese septembris 1972.

2 M. D a m i e n, L'Animal, l'homme et Dieu. Paris, 1978. Lk 114–115.

arenes eri etappides, mida ta sümboliseerib "päevadega". Kui taevakehad ja veekogud on paika pandud, tulevad kalad ja linnud, selle järel suuremad loomad ja, nagu seda ka bioloogia kinnitab, lõpuks inimene. Oluline on siin aga lause, mis kordub nagu refrään iga "päevatöö" järel: "Ja Jumal nägi, et see oli hea." Ja kui kõik valmis sai, vaatas Jumal kogu oma loomingu peale ja järeldas sellest: "See oli väga hea" (Gen 1, 31). Sõna "hea" on tänapäeva kõnepruugis kahvatunud mõiste, kuid Piibli tekstis on tal ülimalt positiivne tähendus. Hea kuulub Ilu ja Armastuse juurde, mida peetakse Jumala atribuutideks.

See tähendab siin siis seda, et Looja oli täiesti rahul oma loominguaga, et talle meeldis kõik, millele ta oli vormi andnud ja elu sisse puhunud, kõik loomad, mitte ainult tuvikesed ning tallekesed, vaid ka ninasarvikud, põrsad, varesed ja igasugu sitikad. Ja ka ussid. Tuletagem siin meelde, et Süüria püha Isaak palvetas ka madude eest. Ka neil on koht Issanda loomaaias.

"Jumalal ei olnud vaja luua," märgib Jean Bataille oma ettekandes 16. oktoobril 1986 Pariisis peetud Looma Õiguste Liiga kollokviumil. "Jumalal pole midagi tarvis. Ta oleks võinud üldse mitte luua, kui ta ei oleks ise loomine, pidev *genesis*, igavene vastuvõtt ja igavene and. Ta loob vastuvõtmiseks ja andmiseks." Suhtes Jumala ja maailma vahel teostub trinitaarne armastuse müsteerium osavõtuna. "Jumal-Poeg viib täide jumaliku *genesis*'e ja toob selle

tagasi algallikasse; Isa loob Vaimus kõik olevused. Ka need astuvad Armastuse ringlusse *circumincessio*. Loomu poolt on nad olematud, aga arm annab neile täiuse. Inkarnatsiooni ja Lunastuse draama tuleb vahele ainult nende jaoks, kes selle tagasi lükkavad. See tähendab seda, et Jumal ei loo mitteinimlikke olevusi inimese jaoks, vaid kõik olevused Jumala jaoks ja selleks, et nad elaksid Jumala kirkusest"¹.

Genesis-loost võib loogiliselt järeldada, et looming, mis meeldib Jumalale – ja meeldib erandita –, peaks ka meile meeldima. Kui mitte, siis tuleb viga otsida meis endis.

Kui kaugemale ulatab inimese võim?

Aga kohe loomisloos järel kõlab vapustav lause, mis antud kontekstist eraldatuna muutub hädaohtlikuks ja mida ongi meie tsivilisatsioonis ohtralt kiritarvitatud. Jumal ütleb nimelt Aadamale ja Eevale: "Kasvage ja paljunege ja täitke maa, ja heitke ta alla; valitsege mere kalade, taeva lindude ja kõikide loomade üle, kes maa peal liiguvad" (Gen 1, 28).

Primitiivselt mõtlev kasupüüdlik kristlane toetub just sellele kirjakohtale, kui peab vajalikuks õigustada oma röövmajandust, looduse reostamist, sadistlikku suhtumist nõrgematesse olevustesse. Paganarahvaste juures kummardati ja austati loodusjõude, kuna need sisendasid kartust, ka loomi peeti vahel jumalaks. Suhtumine loodusesse

1 Ladina *gloria*, prantsuse *gloire* on raske üheselt tõlkida eesti keelde.

polnud sealjuures sugugi idealistlik, ka seal kasutati teda ära, aga hirm tundmatute jõudude ees piiras inimese vägivaldada. Judeokristlik teadmine, et on olemas ainult üks Jumal, keda peab arvestama, ja et tema on andnud maailma inimese meelevaldada, pühkis eest kõik endised tõkked ning takistused. Alles 20. sajandi lõpul on selgunud, et selle mentaliteediga on inimkond viinud maailma ja iseenda kuristiku äärele.

"Valitsemine", dominatsioon, on piiblitekstis mõeldud jumaliku tegevusena. See on maailma edasi-ehitamine, edasi-loomine koos Jumalaga, kelle olemusele jäävad võõraks patust tulenevad tungid nagu ahnus, eneseülhistamine, sadism. Inimene "valitseb", aga ta ei ole maailma omanik. Ta vastutab oma "valitsuse" eest. Aquino Thomaski hoiatab kuskil, et loomadega tuleb ettevaatlik olla: kui neid kurjasti koheldakse, võivad nad viimisel kohtupäeval inimese vastu tunnistada.

Entsüklikas "Sollicitudo rei socialis" (1987) kirjutab paavst Johannes Paulus II, et mingi areng ei tohi maha tallata respekti nähtava looduse – kreeklaste "kosmose" – vastu. "Jumal andis inimesele küll voli, aga see ei tähenda absoluutset võimu ja ei saa öelda, et inimene tohib asju ning olevusi vabalt tarvitada ja kuritarvitada ja käsutada, nagu ise arvab. Piir, mille looja ise on algusest peale tõmmanud ja sümboolselt väljendanud keeluga (Hea ja Kurja tundmise) puu vilja süüa (vt *Gen 2, 16–17*), näitab küllalt selgelt, et nähtava looduse raames ei allu me mitte ainult bioloogilistele, vaid ka moraalsetele seadustele, millest ei saa karistamatult üle astuda."

Pattulangemise lugu, milles Aadam ja

Eeva söövad Jumala keelule vaatamata selle iseäraliku paradiisipuu vilja, ei tähenda ehk midagi muud kui võimuvõitlust. Inimene tahab Jumala kohta üle võtta ning saadab end koos kogu loodusega õnnetusse.

Mis puutub loomadesse, siis annab Jumal inimesele selgesti mõista, et ta ei loobu omanikuõigusest. *Leviticus* (3. Moosese raamat), mida nimetatakse ka "lihuniku käsiraamatuks", lubab looma tappa ja süüa, aga kirjutab täpselt ette, kuidas ja millal seda tohib teha, ja täpsustab ka, et veri, mis kannab elu, tuleb igal juhul Jumalale tagasi anda. Verd ei tohi toiduks kasutada. Ta valatakse maha. (Vere-keeldu väljendatakse juba Veeuputuse järel – vt *Gen 9, 4*).

Solidaarsus

Inimese pattulangemisega läheb kogu maailm segi. Loomadel pole Jumala ja inimese vahelises konfliktis mingit osa. Ainult madu "teeb kaasa". Kas tahtlikult või Kurja käsul? Või Kurja kehastusena? Saatan võib ju ilmuda ükskõik millises vormis. Või on madugi ainult sümbol, pikantse idamaise loo illustratsioon? Valitud sellepärast, et vingerdab ringi juba paganate usundites? Nende küsimuste udukogus on raske vastust leida. Võibolla peaks siit otsima ka selletust loomade jagamisele "puhasteks" ja "roojasteks" (vt *Lev 11*)? Võibolla sai Saatan loa mõningate loomaliikide algvormi muuta? On igatahes raske ette kujutada, et Jumal lõi kellegi "roojasena" ja kiitis selle siis "heaks".

Olgu siis nüüd maoga kuidas on, loomad üldiselt ei võta patuprotseduurist

osa. Aga vaatamata oma süütusele langevad nad samasse olukorda kui inime- ne, kelle intiimsus Jumalaga on äkki läbi lõigatud. Kogu loodus "langeb" korra- ga. 19. sajandi nägija Anna Katharina Emmerich jutustab, et pärast seda muu- tust oli loodus küll veel ilus, aga kuidagi teistmoodi: oli nagu oma sära kaotanud.

Nüüdsest peale on algne harmoonia veel ainult mälestus. Inimese ja Jumala vahele on tekkinud kuristik, millest inime- ne omal jõul enam üle ei saa. Inimesed ei mõista ega salli üksteist. Ka loomadega on nad nüüd sõjajalal. Ja loomad kaklevad isekeski. Nad peavad üksteist sööma, samuti oma eluruumi eest võitlema.

Piibli järgi on selge, et loomale on määratud jääda solidaarseks inimesega. Heas ja kurjas. Kuigi ta ei ole kannatust ega surma "ära teeninud". Kui inimeste tigidus ja rikutus on juba nii kaugele läinud, et Jumal seda enam välja ei kannata, otsustab ta maa kõigest elavast tühjaks teha: "Ma kaotan inimese, kelle lõin, maapinnalt," ütleb Jumal (*Gen 6, 7*), "inimese koos kõikide loomadega, roomajatest kuni taeva lindudeni. Ma kahjatsen, et ma neid üldse tegin." Aga Noa leiab armu ja temaga koos terve loomariiki. Pärast Veeuputust sõlmib Jumal lepingu kõige elavaga: "Ja vaata, ma sõlmin lepingu teiega ja teie järeltulijatega pärast teid, ja kõikide elavate olevustega, kes on teiega: linnud, lojused, kõik metsloomad, kõik, kes on teiega laevast välja tulnud, kõik loomad maa peal" (*Gen 9, 9–10*).

Analoogilisi kohti on Vanas Testa- mendis küllalt. Kõik õnnetus ja needus, mis inimest tabab, langeb ka loomale

kaela. Heebrealaste põgenemine Egip- tusest on valuline kogemus ka loomadele. Kui surm keskööl sisse murrab, siis võetakse igast perest *primogenitus* – esi- mene laps –, olgu see siis riigiametniku võsu või vasikas (*Exodus 12, 29*). Ja Punasest merest läbi minnes hoolitseb Jumal selle eest, et juudid koos oma karjadega õnnelikult kaldale jõuavad, kuna lained matavad enda alla Vaarao, tema sõjavankrid ja ratsanikud (*Ex 14, 19–28*). Ja Mooses rõõmustab arvata- vasti ka selle üle, et egiptuse hobused otsa said.

Ka kollektiivsed kättemaksuaktsioo- nid ei säästa loomi. Jeeriko vallutamisel said kõik sissetungijate mõõka tunda, "mehed ja naised, noored ja vanad, sa- muti härjad ja lambad ja eeslid" (*Joosua 6, 21*).

Sakraalsetes toimingutes osaleb loom koos inimesega, kuna mõlemad kuulu- vad Jumalale. Kui Ninive linn otsustab Joonase manitsuste peale meelt paran- dada ja kuulutab välja üldise paastu, siis peavad kõik teatud ajaks loobuma söö- misest ja joomisest, ka loomad selle lin- na piirides (*Joonas 3*).

Sabati-rahu on samuti määratud kõi- gile. Inimene võib töötada kuus päeva nädalas, aga seitsmenda päeva peab ta pühitsema Issandale, nii et ka tema töö- lised võivad puhata. Ja nõnda saavad ka "härg ja eesel" hinge tõmmata (*Ex 23, 12*).

Aga kõige tähtsam koht on loomal ohvritalituses. Kõik paganarahvad oh- verdavad. Heebrealased ohverdavad härgi, kitsi, tallekesi, tuvisid. Piiblis on mitu peatükki, milles seletatakse täp- selt, kuidas see peab toimuma. Iga päev, igal hommikul ja igal õhtul ohverdatak-

se keegi, sabati puhul veel kahekordselt. Suurte pidude ajal pidi veri templis voolama ojana. Ja templi ümbrus sarnanema laadale, kus müüdi igasugu elajaid ohverdamiseks.

Vaatamata sellele massilisele tapmisele, mis on täiesti legaalne, ütleb Jumal, et tal ei ole neid ohvreid vaja, et teda huvitab ainult inimese hing. Prohvet Hoosea sõnades ei saa olla mingit kahtlust: "Ma tahan armastust (*Vulgata* tekstis: *misericordia* 'heldus, halastus'), mitte ohvreid, Jumala tundmist, mitte *holocausta* ('põletamisohvreid'))" (Hoosea 6, 6).

Psalmides, mis laulavad pidevalt Jumala armastusest, heldusest, rõõmust ja maailma ilust, toonitatakse vaimse ohvri väärtust. Mitte looma verd ei taha Looja, vaid inimese tänu, rõõmu, vaimustust.

Olen lugenud mitmesuguseid traktaate ohverdamise kohta, aga ei ole ikka veel aru saanud, mis õieti juhtus pärast Veeputust, kui taimetoitlased muutusid äkki lihasööjaiks ja inimene üldiseks hirmutiseks loomale (*Gen* 9, 2–3). Ja milleks tuli sisse seada ohvritseremoonia, kui Jumalal ometi polnud ohvreid vaja?

Igatahes on rõõmustav, et rist Kolgatal lõpetas loomade ohverdamise. Jeesus suri nagu loom. Ta suri looma asemel. Ta on igaveseks lepitaja Jumala ja inimese vahel, *agnus Dei qui tollis peccata mundi* – "Jumala tall, kes sa võtad endale maailma patud". Seda lauset korratakse kõikides liturgiates.

Solidaarsusele, mis loomale on peale sunnitud, peaks vastama inimese vabast tahtest lähtuv solidaarsus. See tähendaks kõigepealt kaastunnet, mitte ai-

nult kaasa-tundmist, vaid kaasa-kannatamist. Paljud pühakud ongi patuga kaotsi läinud kontakti kõige looduga uuesti avastanud ja palvetanud ka loomade eest. Nii näiteks püha Gertrud 13. sajandil, kes kutsus Jumalat appi, kui nägi looma hädas ja ei saanud ise aidata. Nõnda ka püha Martin de Porres 16. sajandil Peruu, kes muide toitis rotte ja hiiri, et need ei tuleks tema kloostriisse pahandust tegema ja ei langeks nõnda lõksu. Tuntud pühakutel on intiimseid sidemeid loomadega: Assisi Franciscus, Padua Antonius, Clairvaux' Bernard, Sarovi Seraphim ja palju teisi. Need näited ajaloost kaaluvad Jumala ees arvatavasti rohkem kui üldine põlgus, ükskõiksus, hoolimatus ja arvukad kuriteod.

Süütu süüdlase asemel

Loomade kannatus on määratu. See on nagu inimestegi kannatus arusaamatu ja seepärast solvav. Keegi pole veel osanud ära seletada, mida tähendab füüsiline valu. Kui jalg astub klaasikillule, siis võib võtta torget hoiatusena. Aga vähihaiguse lõppstaadiumis, kus keegi enam aidata ei saa, kuidas seletada seal seda kohutavat valu, millele ei leia enam mingit otstarvet? Ja miks kardab iga elav olevus surma, kuigi surm paistab olevat bioloogiliselt normaalne? Oleks absurdne siin süüdistada Jumalat. "Jumal ei ole teinud surma," õpetab Tarku-seraamat. "Ta ei rõõmusta elavate hävingu üle. Ta on kõik loonud olemiseks..." (1, 12–13). Alguses oli ju ka kõik hea ning harmooniline (vt uuesti *Gen* 1).

Aga nüüd on maailm täis õnnetust. Pole vaja olla õppinud teoloogiat, et seda märgata. Aga eriti kohutav paistab mulle see, mida nimetaksin ohvriseaduseks: inimkonna patud tuleb kinni maksta ja maksjateks võetakse kõigepealt need, kel pattu pole. Ohver, kannatus võib olla "päästev", seletab Kirik. Aga miks? See jääb ähmaseks. Arvata-vasti peitub kannatuses mingi energia, mida saab kuskil positiivselt rakendada, negatiivsetele jõududele vastu seada. Kuigi seletus puudub, on igatahes ilmne, et see nõnda on. Iseäralik ja arusaamatu paistab ka nn "ilmsüüta laste tapmine", mis saatis Jumala ilmumist maa peale, Jumal-Poja inkarnatsiooni, kui Herodes andis käsu kõik kuni kahe aasta vanused väikelapsed Petlemmas maha nootida. Need lapsed surid Kristuse pärast, ilma et nad seda oleksid teadnud. Kuid meie teame. Ja me teame ka, et loomade ohverdamine, kes on ju samuti süüitud, kestab juba mitu tuhat aastat ja läheb edasi kuni maailma lõpuni. Kristuse veri on küll ainus, mis peseb patu, ja tema ristisurm lõpetas põhimõtteliselt religioosse ohverdamise. Kuid süütute tapmine jätkub siiski, ja sel on ka kindlasti oma tähendus, mida saame teada vast kunagi hiljem. Inimese teadvus on aga vahepeal küllaltki arenenud, et barbaarsusega mitte leppida, teada, et ei tohi silmi kinni pigistada seal, kus keegi elav olevus kannatab. Inimene vastutab looduse eest, ta peab Loojale aru andma, kirjutab vend Ephraim ajakirjas *Feu et Lumière* (Tuli ja valgus), mille 1994. aasta oktoobri- numbris käsitletakse loomade probleem kristlikust vaatekohast.

Loomad niisiis kannatavad ja sure-

vad. Aga mis saab neist edasi? Kas nad kaovad olematusse? Paljud, kes on õppinud loomi tundma ja armastama, on hädas selle küsimusega. Inimene usub, et tema ise on igavene. Teoloogid seletavad, et inimesele on Jumal andnud hinge, mis on killuke Jumalast endast ega saagi surra. Ta elab edasi ka ajal, mil keha laguneb hauas. Vahel unustatakse seejuures siiski toonitada, et keha ja hing kuuluvad kokku ja et hing ilma kehata on poolik, kuni ta Ülestõusmises uuesti oma terviklikkuse saavutab.

Aga loom?

Apoloogia käsiraamatutes ja samuti "moraalikeskustes", mida veel sajandi alguses prantsuse koolilastele ette loeti, öeldakse selge sõnaga, et loomad võivad küll olla intelligentsemad ja tundlikud, aga neil puudub Mõistus ning Vabadus, ja seega pole neil ka mingisuguseid õigusi ja ka mitte lootust hauataguse elu peale. Katekismuste lihtsas tekstis võetakse see veendumus kokku paari lausega: loomal pole hinge; kui ta sureb, siis on ta lõplikult surnud, sest teda elustav printsip on vaid osa materias ja haihtub ühes sellega maailma kõiksuses. Sel põhjal võib teda ka kergel käel hävitada. Niikuinii on ta määratud hääbumisele. Üks raibe siis ees või taga!

See õpetus muidugi räägib vastu eelpool tsiteeritud Tarkuseraamatule ja paljudele muudele kirjakohtadele, kus kiidetakse looduse ilu ja imetletakse Jumala hoolitsust loomade eest. On ka raske ette kujutada, et Jumal looks hävitamise otstarbel! Lööme veel kord Tarkuseraamatu lahti ja loeme sealt:

"Sina (Jumal) armastad kõiki olevusi, ja sul ei ole sellest, mis sa oled teinud, miski vastik. Sest kui sa oleksid midagi vihanud, siis sa ei oleks seda vorminud" (11, 24).

Aga kuidas jääb hingega?

Inimese hinge kohta on teoloogid kirjutanud põhjalikke traktaate. Sellegipoolest ei ole täiesti selge, mis see on või kus ta asub. Loomade puhul on probleem lahendatud, nagu nägime, paari lausega. Kuid Pühakirja uurides saab selgeks, et tegelikult on kõik palju keerulisem.

Mis on looma hing?

Ilma hingeta poleks elu. Aristoteles jagas elava kaheks osaks: materia ning vorm. Aquino Thomas defineeris neid keha ja hingena. Taimede hinge võib nimetada vegetaalseks, loomadel lisandub psüühika, afektiivsus, meeled. Arvatavasti vormib iga loomaliik oma moodi hingemudeli, mida täiendab indiviidi eripära.

Kõige huvitavama mõtiskluse sel teemal leidsin paari aasta eest O.A.B.A.¹ bulletäänist, milles ilmus professor Etienne Wolffi ettekanne ühel ühingu peakoosolekul, teemaks "Kas loomadel on hing?".

Prantsuse Akadeemia liige Etienne Wolff on tuntud embrüoloog ja teratoloog, ja tema mõtted liiguvad peamiselt teaduse radadel. Ta leiab kõigepealt, et vähemalt prantsuse keeles on hingemääratlused väga keerulised ja segased.

Kreeklaste liigitus, mille ka Voltaire omaks võttis, tundub talle palju realistlikum kui meie suurte sõnaraamatute oma. (Kreeklased eristasid kolme sorti "hinge": *psychê* – tundlik, meeltega seotud hing; *pneuma* – nii-öelda bioloogiline hing, mis teeb elavaks, mida ladina keelde tõlgitakse sõnaga *spiritus* ja mis jääb ülimalt ähmaseks; ja viimaks *noos* ehk *nous* – intelligents, mõistus. Lucretius kasutab termineid *anima* ja *animus*, mis viivad meid keskaegsesse filosoofiasse ja ilu-hinge dihhotoomiasse.)

Etienne Wolff liidab kokku elu, teadvuse ja vaimu selle kõige üldisemas mõistes. Hing kannab siis mõlemaid, vaimu ja keha. Ta on entiteet, milles ühinevad kaks sageli omavahel sobimatut mõistet: materiaalne ja immateriaalne. Kuid selle entiteedi piire on raske defineerida. Ja kuidas rakendada sellist mõistust loomade puhul? Kõrgemalt arenenud loomade puhul oleme harjunud rääkima hingest, sest nad seisavad meile suhteliselt lähedal. Aga kuidas vaadelda mesilasi, termiite, sipelgaid ja teisi üliintelligentseid ehitusmeisterid, kes ju oskavad rehkendada – arvatavasti küll ebateadlikult, kuid tulemus on võrdväärne mõne deskriptiivse geomeetria probleemi lahendusega? Mesilased pole õppinud geomeetriat, aga oskavad mõõta nurki ning kaugusi ja anda oma arvutuste tulemused teada oma ühiskonnale. Kas peab siin kuskil "hingele" piiri tõmbama? "Kindlasti mitte, hoopis vastupidi, hinge mõiste hõlmab kõik arutluse ja otsustuse arenenumad moodsed ja sellele lisaks ka

¹ *Oeuvre d'Assistance aux Bêtes d'Abattoir* – selts, mille ülesandeks on abistada tapamaja loomi, valvata selle üle, et neid koheldaks korralikult, et välditaks üleaurust piina.

indiviidi afektiivsed võimed. Need funktsioonid tõusevad kõrgpunkti inimese juures, aga nende algmeid leiame ka paljudel loomadel. (...) Afektiivsus ja intellektuaalsus on kaks omadust, mis võivad loomadel üksteisest lahus olla (inimese puhul niisamuti!). Igaüks meist võib anda ülevaate loomade intellektuaalsetest ja moraalsetest võimetest, keda ta tunneb. Võib väita, et hing on seotud ühe antud indiviidi intellektuaalse, afektiivse ja moraalse isiksusega, ükskõik millisesse liiki ta kuulub."

Hinge-probleem on ja jääb mõistatuslikuks. Wolff väidab, et inimesed ise on leiutanud sellise hinge-mõiste, millel ei ole tegelikult ühtegi objektiivset mõõdupuud, nii et igaüks võib seda tõlgendada, kuidas talle õige tundub. Aga autor arvab siiski, et "igal hierarhiaastmel võib näha hinge algmeid, sest kõikidel loomadel on olemas psühholoogilise elu ja moraalse teadvuse algmed. Sel tasemel langeb hing kokku nende teadvuse astmega. Inimene ei seis loomariigis üksi, ta on mitmes suhtes lõpptulemus. Meelte ja liikumise seisukohast lähtudes peame konstateerima, et paljud loomad on meist ees: linnud näevad paremini ja jänesed jooksevad kiiremini, aga intellektuaalses arengus, abstraktses mõtlemises, ei jõua ükski loom inimesele järele". Ja Wolff lõpetab oma ettekande järeldusega, et meie ettekujutus hingest oleneb peamiselt usu listest veendumustest ja metafüüsilistest ideedest. "Mõned usundid, mõned filosoofiad võivad looma hinge tagasi tõrjuda, teised jälle lubavad talle vähemalt ühe väikese kohakese inimhinge kõrval. Mina ise olen resoluutselt nende viimaste killas."

Arutlused loomade hinge üle on intellektuaalselt erutavad, aga võib küsida, kas see probleem ikka on üldse nii oluline. Tähtis on siinjuures minu meelest see, mis hiljem sünnib – siis kui ajalugu on lõpule jõudnud, kui tuleb "uus maa ja uus taevas", nagu Johannes Ilmutusraamatus kirjutab (21), kus kõik taevased ja maised asjad Kristuses kokku võetakse (vt Pauluse kiri efeslastele 1, 10). Siis muutub kõik. Ka asjad! Jeesuse transfiguratsioon Taabori mäel Peetruse, Jaakobuse ja Johannese juuresolekul annab kaudse ettekujutuse sellest, millise näo saab uus maailm. "Ta rõivad said ülivalgelt kiirgavaks, mäherdusi ei saa ükski maaapealne vanutaja valgendada nõnda" (Mk 9, 3). Ometi oli see säravalt valge mantel kootud tavalisest Palestiina villast. Aga niisuguseid piasaju ei pane targad ülbed raamatukoidest teadlased – ka teoloogid – enamasti üldse tähele. Igatahes kui elutud esemed nõnda muunduvad, siis võib arvata, et sama sünnib ka elavatega.

Lootus lunastusele

Ka see osa teoloogiast, mis väidab, et loomal pole hinge ja et ta sellepärast on määratud olematusele, peab tunnistama, et uuel maal, kust surm ja kannatus on jäädavalt kadunud, liigub ka loomi. Jesaja maalib sellest idüllilise pildi: "Hunt elab koos tallega, panter magab kitsetallekesel kõrval; vasikas ja lõvi-poeg on koos karjamaal ja väike poisike ajab neid. Lehm ja karuema sõlmivad sõprust, ja nende pojad magavad koos. Lõvi sööb õlgi nagu veis. Imik mängib kobra augu peal, ussi urkasse paneb laps

oma käe. Keegi ei tee enam kurja ega kahju minu püha mäe peal..." (Js 11, 6–9).

Jesajat lugedes tekib siiski kahtlus. Kas siin ei ole tegemist juba uue loomingu-ga, millest meile tuttav loomariik välja jääb?

Siin aitab edasi mõelda Paulus, kes kirjutab kirjas roomlastele (8, 18–22): "Sest minu arvates ei vääri nüüdse ajastu kannatused mainimist tulevase kirkuse kõrval, mida meile ilmutatakse. Sest loodus ootab pikisilmi Jumala laste ilmumist. Loodus on ju allutatud tühisusele – ei mitte vabatahtlikult, vaid allutaja poolt – kuid ometi lootuse peale, et ka loodus ise vabastatakse kord kõndunemise orjusest Jumala laste kirkuse vabadusse. Me ju teame, et kogu loodus ägab üheskoos ja on üheskoos tuhudes tänini."

Antud tekst tundub kannatava maailma tõeluse ees liiga intellektuaalne – eriti selle moodsas eesti variandis – kuid ta lubab siiski uskuda, et ka loomad loodavad lunastusele ja ootavad pääsu meie hädaorust. Ja küllap see siis ka teostub, kui juba psalmist hõiskas: "Isand, sa aitad inimesi ja loomi!" (36, 7).

Aga selle juures ei ole ikkagi selge, mis saab neist olevustest, keda maailma transfiguratsiooni hetkel enam ei ole, kes on ammu ära söödud või mullaks mädanenud. Kuskil pole selgesti öeldud, et ka loomal on õigus ülestõusmisele või mingile muule hüvitusele kõige kannatuse eest, mida ta on pidanud patukütkeis rabelevas maailmas kandma.

Kristlik mõtlemine peab siin veel edasi arenema. On vaja veel põhjaliku-

malt uurida dogmaatikat ja hermeneutikat. Mõned poeedid ja filosoofid julgevad siiski sel ebakindlal teel paar sammu edasi astuda. Léon Bloy oli veendunud, et loomale on loogiliselt määratud ka lunastus, kuna ta on pidanud osa võtma kannatusest. Jean Guilton, kes on viimasel ajal eriti palju loomade üle järele mõelnud ja neid võrrelnud inglitega, kel samuti puudub patt, jutustab oma külaskäigust lord Halifaxi juurde, kel oli eriti intiimne side oma koeraga ja kes uskus, et tema koeral on kui mitte hing (*soul*), siis vähemalt tulevik (*future*), kuna "kõik armastus on, nagu ilugi, paratamatult igavene"¹. Etienne Wolff arvab, et armastuse läbi suudab loomgi välja rabelda oma loomulikest piiridest, ja Nikolai Berdjajev kirjutab kuskil, et afektiivsetest seostest inimesega kasvab loomale isiksus, mis tohiks olla enesestmõistetavalt surematu. Niisiis oleneb loomade "tulevik" ka inimesest. Kogu inimkond on kutsutud koos Kristusega maailma "päästma". Igaüks peab kaasa tegema oma arusaama ja võimete kohaselt.

Mõtlen vahel ühele võõrale mustale kassile. (Ta on nüüd ammu surnud.) Tal olid naljakalt langevad vurrud, valged sokid ja valged kindad. Ta sarnanes musketärile. Ta tervitas mind alati sügava kummardusega, kui me tänaval kohtusime. Seda kassi tahan ma uues dimensioonis uuesti näha. Ta on osa minu eluseiklusest ja peatükike viiendast evangeeliumist, nagu mõned teoloogid loodust nimetavad ja mida Looja on mulle lugeda andnud... Tal on koht selles, mis minust püsima jääb.

1 J. Guilton, *Lettres ouvertes*. Paris, 1993.

MARY MIDGLEY

V loom moraalis

INIMLIKUM SUHTUMINE LOOMADESSE TULEKUL?

Kimbatust tekitav küsimus

Kas me oleme loomade suhtes humansemad, kui olid meie vanemad? Küsimus võib tunduda üllatav. Mõne viimase aastakümne jooksul on kõneosavamad meist kahtlemata palju rohkem kui varem tavaks rääkinud ja mõtelnud meie kohustustest loomade vastu ning on üsna sageli ka toiminud nende uute mõtete kohaselt. Paraku on samal ajal peaaegu meie teadmata ühiskonnas pidevalt suurenenud – ja suureneb üha edasi – loomade tegelik ekspluateerimine. Kõige tähtsamaks teguriks on siin olnud toiduainete- ja karusnahatööstus, mis praegu avalikkuse silma alt eemal tohututes kogustes töötleb kõrgelt arenenud ühiselulisi loomi, suhtudes täieliku hoolimatusega nende loomusesse ja tunnetesse, otsekui oleksid nad elatud esemed. Traditsioonilises farmis oli loomade elu sageli muidugi raske, kuid sisaldas tingimata teatavaid mõõndusi loomade loomulike soovide suhtes – mõõndusi, mida moodne tehnoloogia on elimineerinud. Ma ei jõua tuua siin üksikasjalisi näiteid, kuid juhul kui mõni peaks arvama, et sellest probleemist on juba jagu saadud, tasub vahest mai-

nida USAs hiljuti vastuvõetud seadust, mis lubab patenteerida uusi, inimese aretatud loomse elu vorme. Selle seaduse tagajärjed on juba hakanud ilmsiks tulema. Kommertsuuringud on praegu täies hoos. Juba on toodetud ülisuuri sigu, kes on osutunud artriidi ja kõõrd-silmsuse all kannatavateks kroonilisteks invaliidideks. Niisugused kõrvalekalded ei pruugi sugugi tingimata mõjutada loomade liha kvaliteeti, nii et nad ei takista selliste loomade tootmist. Kui tsiteerida – mitte mingit loomade heaolule pühendatud allikat, vaid *Lihakaubanduse Ajakirja (Meat Trades Journal, London, 30th April 1987)* –, ootavad meid

"...kahekümne viie aasta pärast tõeliselt eriskummalised farmiõue-stseenid: tohutult paisunud taguotstega lihalehmad; määratute mõõtmatega sead kõrgema sordi peekoni jaoks; sulgedeta kanad. Kuna nende anatoomia oleks nii jämedalt moonutatud, siis funktsioneeriks loomad elu alalhoidvate süsteemide abil. Viiekümne aasta pärast – "kasvajafarmid". Kasvaja on paisumine, mille on põhjustanud täiesti loomulike kudede ebanormaalne vohamine. See

Mary Midgley, *Towards a more humane view of the beasts?* Rmt-s: *The Environment in Question: Ethics and Global Issues*. Ed. by D. E. Cooper and J. A. Palmer. New York, London: Routledge, 1992. Lk 28–36.

oleks väga tõhus lihatootmisviis, mis nõuaks vähe ruumi ja hooldust."

Teaduslike eksperimentidega seonduvad muidugi palju väiksemad arvud ja on olemas ka mõningane kontroll loomade kohtlemise üle katsetel. Kuid üldjoontes on olukord samasugune ja teatud aspektidest võib seda pidada isegi halvemaks. Esiteks eksperimenteeritakse endiselt küllalt palju primaatidega. Teiseks, kuna teadusel on teenitult kõrge moraalne maine kui tegevusel, mis kujutab endast meie tsivilisatsiooni üht hiilgavamat ja üllamat külge, siis on teaduse enese maine tõttu seda rahutusttekitavam, kui ta kasutab toiminguid, mis tööstuse ja äri valdkonnas ei tundugi nii kummastavad.

Seda esile tuues ei lähtu ma mingist iseäralikust, ebarealistlikust, ekstsentriilsesist isiklikust vaatevinklist. Ma püüan hoopis juhtida tähelepanu ühele ebakõlale meie ajastu tundlikkuses. Loomade kalgi ekspluateerimise jätkuv kasv leiab aset ajal, mil meie reaktsioon nii üksikute loomindiviidide kui looduse suhtes tervikuna muutub üha tundlikumaks ja aktiivsemaks. Niisiis eksisteerib nüüd palju suurem lõhe kui üheski varasemas kultuuristaadiumis selle viisi vahel, kuidas enamik meist lubaks kohelda konkreetset looma teda enda ees nähes, ja selle viisi vahel, kuidas me laseme kohelda hiigelsuuri loomade hulki meie silma alt eemal. Niisugused ebakõlad mõtete ja tegude vahel on moraalil ajalooos väga tähendusrikkad. Nad kutsuvad esile sügava ebamugavustunde ja reaalsed raskused praktiliste küsimuste arutamisel.

Üheks silmanähtavaks näiteks on need häirivad tunded, mis tekkisid

tundlikes ja rafineeritud ühiskondades, kus eksisteeris orjapidamise traditsioon. Ma arvan, et analoogiliselt nendele olukordadele hakkab ka nüüd kerkima pinnale paljude inimeste ebamugavustunde ühe konkreetse anomaalia suhtes. Eriti loomaarste on see ebakõla sageli hämmastanud. Selles kontrastis on ju midagi ilmselgelt kummalist: ühelt poolt murelik ja vastutus-tundlik hoolitsus, mida sageli näitame üles oma lemmikloomade suhtes, ja teiselt poolt meie suhtumine teistesse vägagi samasugustesse loomadesse – näiteks sigadesse, kes on umbes niisama seltsivad, ettevõtlikud ja intelligentsed kui koerad ja kassid. Üldiselt on meie praegune kõlblus oma olemuselt humanne – see tähendab, et ta võtab kannatusi ja kannatuste põhjustamist väga tõsiselt. Ta ei heida – nagu on teinud mõned varasemad kõlblused – valu ja viletsust lihtsalt kõrvale kui piisiasju või siis kui moraalselt kasulikku proovilepanekuid, maise elu paratamatut ja isegi väärtuslikku koostisosa. Ja niisiis: kas on sellel äärmiselt intellektuaalsel ja moraalselt teadlikul ühiskonnal olemas päris rahuldavat seletust sellele, miks kohtleb ta eri sorti loomi erinevalt?

Poleemika vabanemine traibalismist

Juba ainuüksi seesuguse anomaalia tähelepanemine ja selle üle rahutuks muutumine on iseendast kasulik kogemus. Igasugune moraalne edenemine saabki teoks säärase ebajärjekindluste valuliku äratundmise kaudu, mis aja-

pikku viib järkjärgulise, sageli vastu-meelse tunnistamiseni, et asju tuleb kuidagimoodi muuta. Nii oli ka orjapidamise puhul: küsimused nagu "miks tuleb orja last kohelda nii erinevalt tavalisest lapsest?" imbusid vähehaaval läbi inimeste kaitsemehhanismidest ja viisid lõpuks tegudeni. Kui see hakkab juhtuma, saab võimalikuks ühiskondlike jõudude tervitatav ümbergrupeerumine, ja ma arvan, et loomade küsimuses ongi see hakanud toimuma. Enam ei ole tegu lihtsa, otsekuu suguharudevahelise konfrontatsiooniga, kus ühel pool on kogu olemasoleva praktika lahinguvalmis kaitsjad ning teisel pool selle ründajad, kellele automaatselt pannakse külge veidriku silt. Selle asemel hakkab tekki-ma palju huvitavam ja konstruktiivsem vaidlus selle üle, mida teha järgmiseks. Peaaegu kõik on nüüd nõus, et mõned asjad on valesti; küsimus on selles, kust alustada nende muutmist ja kui kaugele minna. Kuid selleks et alustada, ei pruugi me oodata, kuni oleme lahendanud küsimuse "kui kaugele minna". Nii nagu teistegi muutuste puhul – selle võib otustada hiljem.

Minu mulje on, et loomade kohtlemise küsimuses liigub avalik arvamus õige kiiresti mainitud konstruktiivsemas suunas. Eriti rõõmustav tundub, et märkan seda sündimas teadlaste, eriti nooremate seas. Selle asemel et tõmbuda automaatselt kaitseesse, kui kostab mingisugustki kriitikat küsitavate eksperimenteerimismeetodite vastu, tunneb nüüd üha suurem arv teadusliku haridusega inimesi ise niisuguste asjade pärast rahutust ning on valmis võtma enda kätte initsiatiivi nende muutmi-

seks. Selle asemel et ignoreerida mis tahes kriitikat kui teadusevastaste fannaatikute väljamõeldist, on paljud neist ise märganud, et ebahumaansed eksperimentidehnikad on sageli tarbetud ja mõnikord ka teaduslikult vigased. Pealegi nad mõistavad, et vältida motiveeritud süüdistusi brutaalsete meetodite kasutamises on tähtis teaduse enese huvides. Kuna ka laiema avalikkuse seas leidub tänapäeval palju rohkem hästiinformeeritud kriitikuid kui varemalt, saab võimalikuks vähem konfrontatsiooniline ja pigem koostööle orienteeritud lähenemine reformidele. Selle asemel et jäigalt jaguneda kahe alternatiivi – "mitte mingeid eksperimente" ja "kõik olemasolevad eksperimentid" – vahel, on meil nüüd kergem töötada selles suunas, et teha olemasolevad eksperimentid humaansemaks, vähendada nende arvu ja mõelda uuesti läbi see moonutatud intellektuaalne tagapõhi, mis on vahel lasknud pidada väga suurt hulka niisuguseid eksperimente tarvilikuks. Või siis loomaaedade puhul – võime hoiduda jäigast konfliktist: "kõik olemasolevad loomaaiad" või "mitte mingeid loomaaedu", näidates ära loomaaiapidamise head ja halvad meetodid ning töötades selle heaks, et teha halvad loomaaiad paremaks, või kui tõesti vaja, siis sulgeda nad.

Sel moel, vältides lihtsat suguharude konflikti, tekib sageli võimalus leida nutikaid alternatiive, mis suuresti leevendavad eksisteerivat kurja. Näiteks võib tuua Jane Goodalli praeguse Šimpanzoo Projekti USA-s. Projekti eesmärgiks on koondada šimpansid erinevatest loomaaedadest kokku suuremateks kolooniateks, kus betoonpuuride asemel

on looduslähedasemad tingimused. Muuhulgas varustataks materjaliga ka uurimisjanuseid etolooge, ent eeskätt saaksid šimpansid võimaluse hinge tõmmata: ülejäänud osa oma teenimatust eluagsest vangistusest veedaksid nad sisuliselt mugavas lahtises vanglas. Kuna niisugused loomaaiasõltumuslikud loomad pole võimelised edukalt metsikutesse elutingimustesse naasma, on raske neile paremat saatust leida. Niisamuti on liha ja teiste toiduainete puhul olemas palju viise, kuidas pidada loomi vähem haletsusväärsetes tingimustes, isegi kui nad lõppude lõpuks ikkagi tapetakse. Kuna mitte mingil moel pole võimalik kõiki inimesi otsemaid taimetoitlasteks muuta ja kuna paljud inimesed on tänapäeval valmis humansemalt toodetud liha või munade eest pisut rohkem maksma, siis on see lootustandev tee, kuidas kohe ja otseselt vähendada massilist mõttetut viletsust.

Kompromissi tähendus

Mõnede reformijate arvates on säärase meetodid liiga aeglased. Kuid meie jaoks on küsimus kahtlemata selles: kui sina oleksid loom, kelle meie määratu suur ja hirmuäratav sotsiaalne masin on juba kinni püüdnud, kas sa siis tahaksid, et sinu huvide eest võitlevad inimesed püüaksid kaasa aidata seda sorti lahendustele? Või eelistaksid sa, et nad ei nõustuks mingite säärase poolikute abinõudega ja ootaksid hetke, mil kogu see vastik värk pühitakse minema üheainsa puhastava plahvatusena? Loomade vaatenurgast ei tundu plahvatus-

variant eriti veenev. Inimesed, kes pooldavad niisugust varianti, võtavad seda kui moraalset imperatiivi, kui printsiipi, mis välistab kompromissi ja kehtib sõltumata mis tahes pragmaatilistest hinnangutest oodatavate tagajärgede kohta. Tundub aga, et selline lähenemine iseenesest ammutab suure osa oma jõust just teatavast usust niisugustesse tagajärgedesse – usust, et (nagu Marx arvas) aeglasemad, järkjärgulised reformimeetodid ei tööta. Tegelikult näitab edukaks osutunud reformide ajalugu, et nad võivad töötada ja on seda ka teinud palju sagedamini kui äkilise, totaalse ümberpööramise katsed. Eriti neil juhtudel, kui reformimist vajab peen ja komplitseeritud institutsioon nagu näiteks eksperimenteerimisega seonduv teaduslik praktika, ei saa kasulikud muutused kuidagimoodi sündida ilma nende inimeste kaasabit, kes selle praktika toimimist mõistavad. Just seepärast ongi oluline, et teadlased kõnealusest tööst osa võtaksid ja et teadusvälised aktivistid oleksid valmis nendega koostööd tegema.

Mõnes mõttes on siis äärmuslikult kompromissitu lähenemine reformidele ekslik. Ometi on tal oma tähtsus ja väärtus, mida ei maksaks unustada. Ta rõhutab üht olulist punkti, mis puutub häälestusse ja hoiakusse. Ta ütleb meile, et toimub palju kohutavaid asju. See on tõsi, ja sellepärast peaksime, nagu teiste reformide puhul, kompromissidega nõustudes teadma, et tegu on ainult kompromissiga, ning peaksime jätkuvalt vaatama sellest kaugemale. Inimlike asjade puhul on säärane laiem nõue väljaspool vaidlust, sest peetakse iseenesestmõistetavaks, et inimlendid

peaksid saama palju parema elu osaliseks, kui enamik neist tegelikkuses saab, nii et alati on kohane püüelda kõrge ja kauge ideaali poole, kaugemale, kui on lootust otsekohe saavutada. Ent teiste olendite puhul ei pea mitte kõik seda nii ilmseks. On neid, kes ütlevad, et me ei peaks tõsiselt muret tundma mitte kellegi muu kui ainult inimolendite pärast. Ning viimasel ajal on rünnatud ka teisest suunast: on neid, kes ütlevad, et muretsemine loomade pärast on liiga kitsas eesmärk, sest meil tuleb tunda muret kogu biosfääri pärast.

Kes on meie naabrid?

Niisiis on küsimus "mis liiki olendite ees on meil kohustusi?" väga kasulikul moel uuesti kaalumisele võetud. Kaks äsjamainitud rünnakut omamoodi kenasti tasakaalustavad teineteist. Kuid neid ei saa siiski lihtsalt jätta teineteist annulleerima. Kummalgi neist on oma mõte, ja nende ühiseks tulemuseks on üleskutse mõelda uuesti radikaalselt läbi kogu meie suhe planeediga, millel elame. See uuesti läbimõtlemine on nüüd alanud ja nõuab meilt kõigilt ilmselt suurt tähelepanu, kui tahetakse, et tema mõju oleks õigeaegne ja aitaks päästa maailma tõsisest hädast. Sellel, mida võiks nimetada "eksklusiivhumanismiks" – usul, et ainult inimolendid on olulised – on sügavad juured meie kultuuritraditsioonis ja ta on seotud paljude asjadega, mida selles traditsioonis on kõrgelt väärtustatud. Kõnealune usk oli algusest peale olemas kristluses, mis nägi küllaltki palju vaeva, et pisendada varasemaid juudi ideid ühtsusest ülejäänud loodusega.

Protestantism viis selle pisendamisprotsessi veel kaugemale, puhastades areeni draama jaoks, mille osalisteks on ainult inimene ja Jumal. Ent veelgi kaugemale arendas seda valgustus – kogu 17. ja 18. sajandi mõtlemis skeem, mis seadis kõlbluse keskmesse lugupidamise Mõistuse vastu, mida peeti ainuüksi inimesele omaseks võimeks. Nagu korduvalt selgeks tehti, ei pruukinud seda laadi Mõistust tingimata olla isegi mitte naisel, veel vähem siis loomal. Isegi Jumal taandus nüüd arenilt ja sinna jäi ainult Lääne inimene, imetlema oma intellekti hiilgavas üksinduses.

Huvi niisugune tohtu keskendumine inimese intellektuaalsetele saavutustele on meie mõtlemises endiselt nii määrav, et meil on raske seda üldse kritiseeridagi, rääkimata sellest, et teha seda ausalt. Kuid viimase poolsajandi jooksul on mainitud hoiaku puudused muutunud üha silmanähtavamaks. Muidugi tuleb seda, mis inimsuse juures head on, ülistada ja kalliks pidada. Kuid kui seda püütakse teha kõike muud ohvriks tuues – lõigates inimsuse tema kontekstist välja, heites kõik mitteinimeseliku ja mittemõistusliku väärtusetuna kõrvale –, siis säärane projekt ei tundu tänapäeval enam isegi mitte mõistuspärane, realistlikkusest rääkimata. Niisugune muutus meie hoiakutes pole veel kaugeltki lõplik. Kuid ta on kahtlemata hakanud avaldama mõju kõigile nendele ideedele, millega me elame.

Füüsilise poole pealt hakkavad säärased asjad nagu metsade hävitamine ja merede saastamine nõudma enesele isegi nende tähelepanu, kes on kõige kaitstumad. Mitte ükski inimene,

kes tõsiselt jälgib, mis maailmas toimub, ei saa enam pidada inimtehnooloogiat kõikvõimsaks, ehkki mõned majandusteadlased teevad endiselt vapralt katsetes suhtes möödanikus elada. Ja psühholoogilise külje pealt on saanud hirmuäratavalt selgeks, et niisugune lähenemine, mis võtab inimest kui paljast intellekti, on invaliidistavalt kitsas. Nendele suurtele muudatustele saab siin heita ainult kiirpilgu, kuid peaks vist olema selge, mis järeldub siit meie praeguse teema jaoks. Mure loomade kannatuste pärast, mida meie ühiskonnas oli kombeks pidada vähetähtsaks, üsna ekstsentriliseks huviks, mis polnud seotud suguharu ametliku moraaliga, paistab nüüd ühel palju avaramal tagapõhjal, kus ta ei tundu enam üldse ekstsentriline. Teda ei varjuta enam kukujutus, nagu oleksid inimesed ainsad väärtuslikud asjad maa peal ja nagu peituks nendegi väärtus ühesainsas spetsiaalses väljavalitud elemendis – algul kristlikus hinges, hiljem intellektis. Nood ise on nüüd äärmiselt ekstsentrilised moraalideed – tegelikult fanaatilised kinnismõtted, mida on väga raske kaitsta, kui kord on lakatud neid endastmõistetavaks pidamast.

Tänapäeva moraal on need kitsarinnalised ja meelevaldsed kujutlused suurel määral asendunud kahe loomadele palju soodsama ideega. Nendeks on utilitarism ja mõte inimese ühtsustundest muu loodusega. Utilitarism on vaatekoht, et moraalil ülesandeks on eeskätt kaasaaitamine õnnele ja kannatuste leevendamine. Kuna loomad võivad kannatada nagu inimesedki, siis on utilitaristid alates oma esiletõusust 18. sajandil kõhklematult lülitanud nad

moraali valdkonda. Mis puutub ühtsustundesse muu loodusega, siis näib see olevat miski, mis on arvatavasti hädavajalik meie psüühilisele tervisele. Meie viimase aja traditsiooni võimetus selle eest hoolitseda on kahtlemata üks põhjus, miks praegu on populaarsed mitmesugused Ida religioonid, kus sellisel ühtsustundel on harilikult kindel koht. Ometi pole mainitud tunne võõras ka meie oma traditsioonile. Sellest võivad tunnistust anda Aristoteles ja Hegel, Blake ja Wordsworth, Darwin ja Walt Whitman. Vastupidi, see tunne on midagi sellist, mille eksklusiivhumanismiga liialdamine on alles viimasel ajal meie traditsioonist välja tõrjunud. Nii judaism kui kreeka mõtlemine mõistsid täielikult selle ühtsustunde tähtsust, ja ta oli aktiivselt olemas katoliiklikus traditsioonis, enne kui protestantism ja mõned teised tegurid sundisid ta pörandada alla minema. Ühtsuse-ideel on muidugi ka väga sügavad teaduslikud juured, ta on vaimusuguluses evolutsiooniteooriaga ja Darwin ise rõhutas teda tugevasti.

Teadlased ja nende hõimlased

Teadlaste positsioon on selles küsimuses äärmiselt huvitav. Moodne bioloogia annab neile hulgaliselt alust inimese ja teiste loomade vahelise pidevuse rõhutamiseks ning eksklusiivhumanistliku kõrkuse hukkamõistmiseks. Darwini päevadest saadik on arvukad detailsed neuroloogilised uurimused näidanud, kui suur see sugulus ja pidevus tegelikult on. Õigupoolest on nii, et kui teadlased poleks uskunud, et see sarnasus on

väga suur, siis poleks ju üleüldse tekkinudki kaalutlusi, mis on aluseks paljudele eksperimentidele – eriti primaartidega tehtavatele eksperimentidele. Selle kõige tähelepanemine peaks soodustama katseloomade huvide arvessevõtmist. Teisest küljest aga: 18. sajandi joobumus intellektist kui ülimest inimlikust võimest mängis silmapaistvat rolli moodsa teaduse arengu ergutajana, ning too joovastus annab teadusele endiselt lihtsaima õigustuse olemasoluks ja oma finantseerimisnõudluste esitamiseks.

Katseloomade kohtlemise küsimuses niisiis pörkuvad omavahel need kaks kaalutlustekomplekti. Oluline on juurelda, mil määral on kumbki neist teadusliku hoiaku hädatarvilik osa. Meil kõigil, kuid eriti teadlastel, tuleb päris kõvasti mõelda kummagi idee tähenduse üle, ja kui me siiski otsustame kaasa minna nende mõlemaga, siis tuleb töötada selle kallal, et leida võimalus, kuidas lepitada omavahel kummagi lähenemisviisi väärtuslikke elemente. Vivisektsiooni vihanud Darwin ja selles väljakutsuvalt hiilanud Claude Bernard¹ on tüüpilised näited neist äärmuslikest positsioonidest, mida antud küsimuses võeti üheksateistkümnendal sajandil. Tulemuseks oli katastroofiline viha-vaen ja osapooli lepitav sild on senimaani lõpuni ehitamata.

Ometi on tänapäeval selgeks saamas, et kuidagimoodi tuleb meil see sild rajada. Bernard'i kombel kogu küsimus ülbelt kõrvale heita ei ole tänapäeval enam niisugune lahendus, millel võiks

meie jaoks mingit moraalset sisu olla, seda enam, et anesteetika areng on kõrvaldanud peamised praktilised kaalutlused, mis sundisid teda kõnealust seisukohta omaks võtma. Süümega inimesed Läänes lihtsalt enamalt jaolt ei arva enam, et pole üldse oluline, milliseid julmusi inimesed loomade kallal toime panevad, ehkki mõnes teises kultuuris võidakse nii arvata, ja meie endigi kultuuris on seda seisukohta kaitsnud veel nii hilise aja filosoofid kui Spinoza (*Eetika*, IV osa, propositioon 37, märkus 2). Ja see muutus ei ole tingitud lihtsalt moest. See on osa üldisest väärtusnihkkest, kontseptuaalsest revolutsioonist, milles (nagu juba öeldud) humaanne käitumine ja tundlik hoiak kannatuste suhtes on saanud meie moraalse maailma keskseteks elementideks. Kooskõlas sellega ka inimesed, kes tänapäeval õigustavad niisuguste kannatuste põhjustamist, enamasti mitte lihtsalt ei ignoreeri hoolimatult kõiki vastuväiteid, nagu see näis veenev veel Bernardile ja Spinozale, vaid esitavad palju väiksema mastaabiga õigustusi prioriteedi-terminites. Tunnistatakse, et loomad on meile mõningaid pretensioone, mille aga üldiselt kaaluvad üles inimlikud pretensioonid.

Kaalukaasil

See on paindlikum lähenemine, niisiis tuleb ta üksikasjalisemalt välja töötada. Me küsime kohe: kas on see alati nii? Kas inimese iga pretensiooni tuleb ee-

¹ Claude Bernard (1813–1878), prantsuse füsioloog, füsioloogia ja eksperimentaalpatoloogija rajajaid. *Toim.*

listada teise liigi igale pretensioonile juba seepärast, et tegu on inimese pretensiooniga, või on olemas ka mingi libisev skaala? Näiteks. Eskimod söövad hülgeid just niisamuti nagu hülged söövad kala, ning tapavad jääkarusid just niisamuti nagu karud võivad tappa neid – sest et see on nende ainus viis ellu jääda. Ning selles võrdsete võitluses võime küll toetada omasuguseid. Kuid kas me peame laiendama seda toetust ka soojade rõivastega kaetud jõukatele inimestele, kellel lihtsalt tuleb tuju kanda hülgenahast mantlit või omada esikus täistopitud karu? Pole vähimalgi määral selge, miks me peaksime seda tegema. Lõppude lõpuks ei pea me ju välja vabandama iga halba tegu, mille on pannud toime isegi meile väga lähedased inimestest sugulased, lihtsalt sel põhjusel, et nad on meie sugulased. Olemasolevate tavade kaitsjad näivad aga sageli endiselt toetuvat jõulisele inimese prioriteedi printsiibile, mis paneks meid kõikidel juhtudel saatma teisi loomi järjekorra lõppu. Nii näiteks süüdistatakse loomakaitsjaid selles, et nad raiskavad hoolimatult ressursse, mida oleks tulnud kasutada inimeste heaks. Muresse endassegi suhtutakse õigupoolest vahel kui nappi ressursi, allikasse, millest ainult inimestel on õigus ammutada.

Huvitav on tähele panna, et niimoodi saab tõkestada peaaegu kõiki kasulikke tegevusi maailmas – põhjendusega, et alati on olemas midagi veel kasulikumat, mida oleks tulnud eelistada. Nii näiteks kui teeme ettepaneku aidata teatavat täiskasvanute rühma, võidakse vastu vaielda, et nende laste vajadused on tähtsamad, miks me ei alusta neist?

Kui teeme aga seda, võidakse meid süüdistada selles, et me ei alustanud vana-dest, või pimedatest, või puuetega lastest, või võib-olla hoopis eriti andekatest lastest, kes tulevikus on kõige paremini võimelised aitama teisi... ja nii edasi.

Siin on üks pisut hullumeelne viga, mis väärib tähelepanu. Osalt seisneb see ühe juba mainitud tõsiasja ignoreerimises, nimelt et kuskilt tuleb meil alustada. Ent palju hullem on eeldus, nagu oleks meist igapähe võimalik anda ainult väga piiratud kogus abi – ütleme üks liiter – ja et seda liitrit ei saa me enne välja kallata, kui oleme leidnud olukorra, mille absoluutne prioriteetsus on kindlaks tehtud. Kuna me aga ei saa kunagi olla kindlad, kas oleme ikka leidnud selle erilise, kõigist kõige halvema olukorra, siis on tagajärjeks see, et lakkame üldse midagi tegemast. Nii et isegi kui meie ressursid oleksidki tõepoolest piiratud selle üheainsa liitriga, olnuks ilmselgelt palju parem lahendus, kui igaüks meist kallanuks oma liitri välja esimesel pakilisel juhul, mida nägi. Kuid muidugi ei ole meie ressursid tegelikult niimoodi piiratud. Igal toimival ühiskonnal on olemas suured sismised reservid abivajajate jaoks. Tegelikult on enamikul ühiskondadest kombeks lasta suurel osal oma ressursidest raisku minna ja kasutada osa neist asjade tarvis, mis on otseselt kahjulikud. Mis puutub muresse, siis on ta nagu teisedki tunded midagi, mis kasvab ja areneb seeläbi, et teda tarvitatakse, niisama nagu musklid, mitte aga mingisugune väike naftapuuraug, mis kohe tühjaks jookseb, niipea kui teda vaid kasutatakse. Ajalugu näitab tegelikult,

et enamik silmapaistvaid loomade huvide eest võitlejaid on ühtlasi võidelnud ka õnnetus olukorras inimeste eest – Wilberforce, Bentham, Mill, Shaftesbury ja Bernard Shaw.

Selge peaks olema ka see, et idee kõigi abivajajate paratamatust konkurentsist on ekslik. Ühe rühma aitamine aitab sageli ka teist – nagu näiteks äsjamainitud vanemate ja laste probleemi puhul, keda kahtlemata polegi võimalik eraldi aidata. Teine hea näide on taime-toitus, mis ei ole sugugi, nagu inimesed sageli arvavad, inimeste huvide ohvriks-toomine loomade huvidele. Enamikku sellest toidust, mis praegu söödetakse loomadele, et toota liha, võiksid inimesed ka otse süüa, ja kui nii tehtaks, toidaks see ära määratult suurema hulga inimesi kui praegu, mil ta kaudset teed liikudes toidab ära ainult mõned. Ka inimese tervise huvisid ei teeni lihasöömine pooltki nii hästi kui oli kombeks arvata. Need on kõik tüüpilised näited sellest, kuidas erinevate rühmade huvid võivad ühtida niisama sageli, kui nad võivad omavahel konkureerida.

Muidugi tuleb meil sageli tõesti valida konfliktsete vajaduste vahel ning kasutada mitmesuguseid printsiipe, mis aitaksid meil otsustada, milline neist vajadustest on hetkel kõige tungivam.

Kuid eksklusiivhumanismi nõrgenemine võtab ära selle väga algelise kaaluksa, millel neid küsimusi oli kombeks kaaluda. Enam lihtsalt ei ole ilmselge, et inimese mis tahes, ükskõik kui nõrk huvi kaalub üles mis tahes teise, ükskõik kui tugeva huvi. Meile ei ole jäänud nüüd mitte ainult hoopis teistsugune printsiipide kogum, vaid on ka sügavad kahtlused võistlusmudeli enese suhtes. On alust kahtlustada, et oleme möödanimikus olnud liialt valmid eeldama, et huvide konflikte ei ole võimalik nende lepitamisega lahendada. Uus ökoloogiline lähenemisviis on järk-järgult hakanud meie tõrksatesse linlasepeadesse taguma tõde, et alati huvid ei võistle omavahel. Adam Smith ei saanud asjale pihta. Loomade huvid, või ka inimeste huvid, ei konkureeri üldiselt metsade või jõgede huvidega, vaid on neist sõltuvad. Loomad vajavad elukeskkonda ja elukeskkond vajab loomi. Isegi see kõige ebanugavam ja pealetükkivam eluvorm, *Homo sapiens* ise, on osa ökosüsteemist ega saa temata läbi. Projekt, kus inimene järgib ainuüksi omaenda huvisid, võisteldes ülejäänud loodusega, on läbi proovitud ja on läbi kukkunud.

Inglise keelest tõlkinud Tiina Hallap

KONRAD LORENZ

V
nmt - st ; ?

HARJUMUS, TSEREMOONIA JA NÕIDUS Peatükk raamatust "Niinimetatud kurjus. Agressiooni loodusloost"¹

*Kas sa pole veel inimesi
ja nende sõnade väärtust
tunda saanud?
Goethe*

Anda kallaletungile uus sisu, muuta teiseks tema mõte – see on vist kõige geniaalsem lahendus, mis evolutsioonis üldse on välja kujunenud, et suunata agressiivsust ohututele radadele. Kuid ometi pole see sugugi ainus väljapääs, sest vaid harukordadel on evolutsiooni suured kujundajad, Muutlikkus ja Valik, piirdunud üheainsa meetodiga. Oma põhiolemuselt eksperimentaalses täringumängus satuvad nad tihtilugu mitmele erinevale võimalusele, mida kasutades kindlustavad kahe- ja kolmekordselt ühe ja sama probleemi lahenduse. Eriti kehtib see nende käitumismehhanismide kohta, mis peavad loomi takistama oma liigikaaslaste vigastamast ja surmamast. Et neid mehhanisme selgitada, tuleb alustada pisut kaugemalt. Kõigepealt püüan kirjeldada üht ikka veel väga mõistatuslikku arenguloolist protsessi. See protsess loob täiesti vää-

ramatuid seadusi, millega on määratud väga paljude kõrgemate loomade käitumine, niisama nagu kultuurinimese tegevuski on allutatud tema kõige pühamatele tavadele ja kommetele.

Kui mu sõber ja õpetaja sir Julian Huxley¹² veidi enne Esimest maailmasõda teostas sõna otseses mõttes teedrajavad uurimised tuttpüti käitumise kohta, avastas ta erakordselt märkimisväärse tõsiasja, et fülogeneesi vältel on teatud tegevused kaotanud oma tõelise, algse funktsiooni ning muutunud puhtal kujul "sümboolseteks" tseremooniateks. Seda protsessi nimetas ta ritualisatsiooniks. Huxley ei kasutanud oma termini puhul jutumärke, ehk teisisõnu, inimlike rituaalide tekkeni viinud kultuuriloolised protsessid võrdsustas ta ilma pikemata evolutsiooniprotsessidega, mis olid kujundanud need tähelepanuväärsed tseremooniad loomadel.

1 Konrad Lorenz. Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression. München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 1974. Lk 62–87.

2 ¹Sir Julian Sorell Huxley (1887–1975) oli inglise bioloog, loodusteadlase Thomas Henry Huxley pojapoeg ning romaanikirjaniku, luuletaja ja esseisti Aldous Huxley vanem vend. Ta on sünteetilise evolutsiooniteooria ja süstemaatika uue suuna rajajaid. *Tlk.*

Puhtfunktsionaalsest vaatekohast on niisugune võrdsustamine täiesti põhjendatud, kuidas me ka ei püüaks ajalooliste ja evolutsiooniliste protsesside vahel teadlikult vahet teha. Minu ülesanne on nüüd see fülogeneetilise ja kultuurioloogilise tekkega rituaalide hämmastav sarnasus esile tuua ning näidata, et see on seletatav nende ühesuguse funktsiooniga.

Hea näite rituaali fülogeneetilisest tekkest, s.o sellest, kuidas rituaal omandab tähenduse ning kuidas see tähendus edasises arengus muutub, saame siis, kui uurime üht partlaste emaslindudele iseloomulikke tseremooniat, niinimetatud ässitamist. Nagu paljudel teistel säärase perekonnastruktuuriga lindudel on partlaste emased isastest küll kasvult väiksemad, kuid ei jää neist sugugi maha agressiivsuse poolest. Seepärast juhtub kahe paari kokkupõrgetes sageli, et raevukas emane sööstab vaenulikule paarile üsna lähedale, hakkab siis "oma söakuse pärast hirmu tundma", pöörab ümber ja ruttab abikaasa kindla kaitse alla tagasi. Isase kõrval tunneb emane uut vaprust ja hirmu ning hakkab jälle naabreid ähvardama, ei lahku aga enam oma kaasa kaitsvast lähedusest.

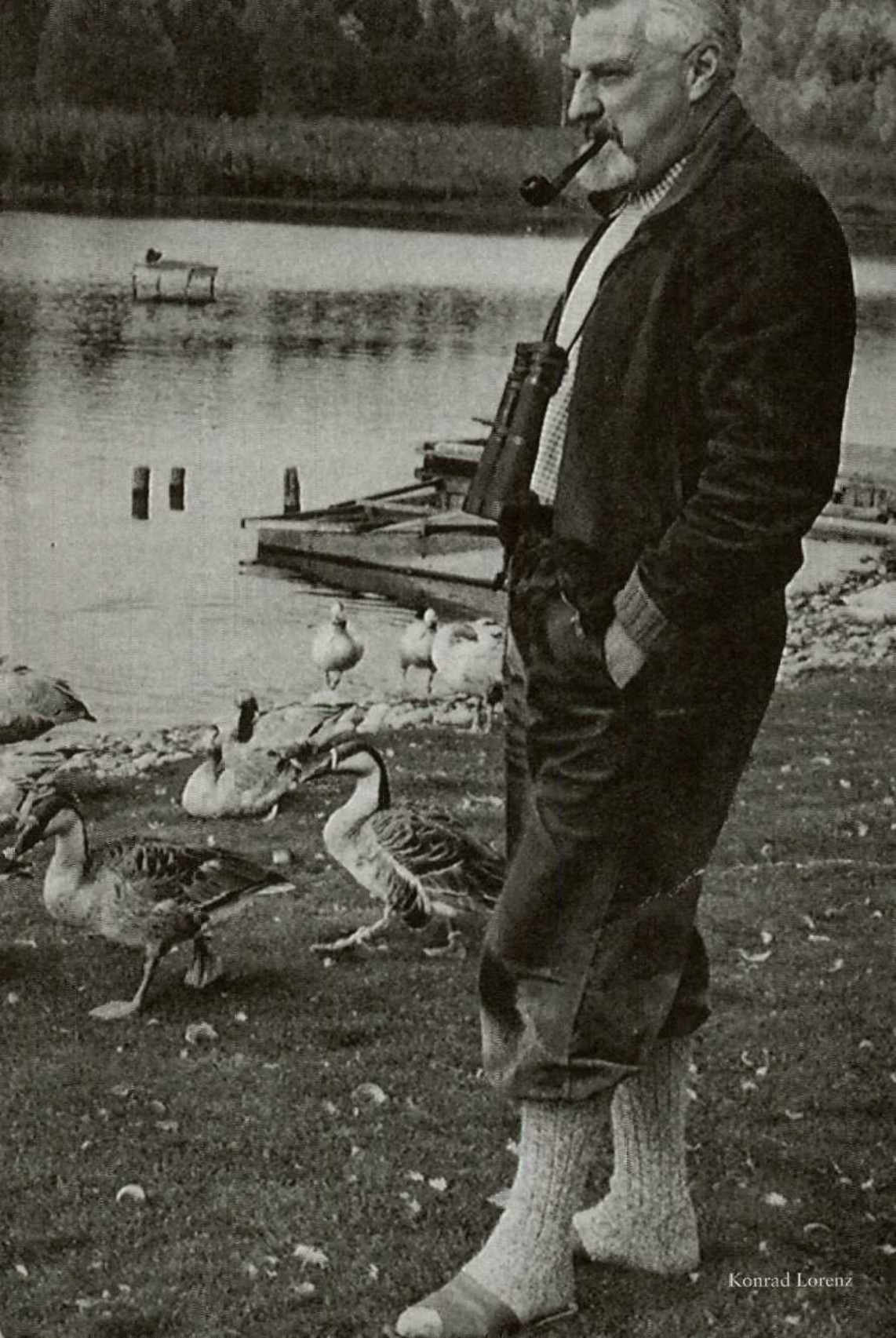
Oma esialgsel kujul muutub see tegevuste järjestus kogu aeg, olenevalt emaspardi erutavate vastandtungide mõjulepääsust. Emaspardi meeleolu väljendavate liigutuste ning eelkõige tema asukoha järgi ruumis saab hõlpsasti jälgida linnu meeleolumuutuste ajalist järjestust, seda, kuidas tal järgemööda vahelduvad ründetung, hirm, kaitsevaju ja uus agressiivsusesööst. (...)

Ässitamise näitel võib ilmekalt de-

monstreerida rituaali väljakujunemise omapära. Sukelpartide emaslindudel on ässitamine ritualiseeritud veidi teistsugusel ja keerukamal moel kui ujupartidel. Näiteks punavesikul pole rituaalne mitte üksnes vaenlasele suunatud ähvardusliigutus, vaid ka kaitse otsimiseks abikaasa poole pöördumine. Mõlemad on *ad hoc* tekkinud instinktiivse liigutuse kaudu kinnistunud. Selle liigi emaslinnul vahelduvad pea üle öla tahapoole heitmised rütmiliselt rõhutatud pöördumistega abikaasa poole, kusjuures ta iga kord tõstab kergitatud nokaga pea ja selle uuesti langetab, mis vastab miimiliselt utreeritud pagemisliigutusele. Valgesilm-vardil ujub ässitav emane ähvardades tükk maad vaenlase suunas ja pöördub siis isase juurde tagasi, ühtejärke korrates nokaliigutust, mis sel juhul kas peaaegu või üldse ei erine lendutõusul tehtavast liigutusest.

Ja lõpuks ei sõltu sõtkastel ässitamine peaaegu sugugi enam "vaenlast" esindava liigikaaslaste olemasolust. Emaslind ujub isase kannul ning sooritab rütmilise järjekindlusega vaheldumisi taha paremale ja taha vasakule ulatuslikke pea- ja kaelaliigutusi, milles evolutsioonilisi vaheastmeid teadmata võib vaevalt enam ähvardusliigutusi ära tunda. (...)

Uju- ja sukelpartidel on ässituse mõte otse vastupidine. Esimestel tuleb äärmiselt harva ette, et isaspardi emase ässitamise peale tegelikult ründab emase poolt näidatud "vaenlast". (Siin peab see sõna tõesti olema jutumärkides.) Näiteks paarimata emasel sinikaalal tähendab ässitamine lihtsalt abieluettepanekut, kusjuures see *pole* paarimiskutse, mis näeb hoopis teistmoodi välja, vaid kutse püsivale kooselule. Kui isane

Konrad Lorenz

on valmis ettepanekut vastu võtma, tõstab ta noka ja ütleb väga kiiresti "räbräb, räbräb", seejuures pead emasest ära pöörates. Aga ta võib vastata ka täiesti kindla ritualiseeritud tseremooniaga, "joomisrituaali ja näiva sulgede puhastamisega", eriti siis, kui ta parajasti ujub. Mõlemad tähendavad, et isane sinikael annab oma kositule "jaa-sõna". Häälit-suses "räbräb" sisaldub veel midagi kunagisest agressiivsusest, kuid tõstetud nokaga pea kõrvalepööramine on juba tüüpiline rahustav žest. Väga tugevasti erutatud isaslinnuga võib ka juhtuda, et ta tõepoolest näiliselt veidi ründab juhuslikult läheduses seisvat võõrast isaslindu. Joomisrituaali ja näilise sulgedepuhastamise tseremoonia puhul aga ei juhtu seda kunagi. Üheltpoolt ässitamine, teiselt poolt joomisrituaal ja sulgedepuhastamine stimuleerivad üksteist vastastikku ning seepärast võivad paarlised neid tegevusi väga kaua jätkata. Kuigi joomis- ja puhastamisrituaal on tekkinud kimbatusesoleku žestist, mille kujunemises on algselt olnud oma osa ka agressiivsusel, ei kuulu see enam ritualiseeritud liigutuste hulka, nagu selgub ujupartide käitumisest. Neil täidab tseremoonia üksnes rahustava žesti osa. Punavesikul ja teistel sukelpartidel pole ma kunagi näinud, et emase linnu ässitus oleks isasel tõsise rünnaku esile kutsunud.

Niisiis, kui tulipardi ja vaaraohane ässitus sõnades väljendatuna kõlaks vahest nii: "Kihuta see tüüp minema! Löö ta maha! Anna talle!", siis sukelpartidel tähendab see õigupoolest veel vaid: "Ma armastan sind!". Paljudel pardiliikidel, kes asetsevad oma käitumise poolest nende kahe äärmuse vahel, nagu

viupart ja rääkspart, tähendab see ässituse üleminekuaste: "Sa oled mu kangelane, sind ma usaldan!" Mõistagi vaheldub selles sümbolis sisalduv sõnum sõltuvalt situatsioonist ka ühe ja sama liigi piires, kuid sümboli järkjärguline tähendusmuutus on kahtlemata kulgenud just osutatud suunas.

Samalaadseid näiteid võib tuua veel palju, olgu või kirevahvenlased, kelle tavalisest ujumislüigutusest on saanud maimude ligimeelitamise žest, ühel erijuhul isegi maimudele mõeldud hoiatussignaal. Kanadel on toitumishäälitsus muutunud peibutushüüdeks, kindla seksuaalse tähendusega helisignaalsiks jne, jne. Lähemalt tahaksin veel käsitleda ainult üht putukate elust võetud ritualiseeritud käitumisvormide järjestikuse eristumise rida. Põhjuseks pole mitte üksnes see, et varasemad näited ei olnud küllaldased kõrvutamaks fülogeneetilisel tekkinud tseremooniad kultuuriloolise sümbolisatsiooniprotsessiga, vaid ka asjaolu, et vaadeldaval juhul ei piirdu "sümbol" üksnes käitumisaktiga, vaid omandab materiaalse kuju ning muutub sõna otseses mõttes fetišiks.

Paljudel surukärblaste (sks *Tanzfliegen* 'tantsivad kärbsed') sugukonna liikidel, kes on röövkärblaste lähedased sugulased, on välja kujunenud ühtaegu kaunis kui ka otstarbekohane rituaal, mis seisneb selles, et vahetult enne paarimist ulatab isane oma väljavalitule sobiva suurusega saakputuka. Sel ajal kui emane on ametis kingituse söömise-ga, leiab aset kopulatsioon, ilma et isast ennast ähvardaks ärasöömisoh, mis putuktoiduliste surukärblaste puhul muidu on üsna ilmne, pealegi on neil

isased emastest väiksemad. Pole mingit kahtlust, et just selle ohuga kaasneski valik, mille tulemusena tekkis too tähelepanuväärne käitumine. Kuid samasugune tseremoonia on püsima jäänud ka ühel niisugusel liigil, kelle emane pulmaaegse söömapeo järel mitte kunagi enam kärkseid ei söö. Ühel Põhja-Ameerikast pärit liigil koob isane ilusa valge kera, mille nägemine meelitab emase ligi. Selles "õhupallis" on mõned väikesed putukad, need sööb emane paarimise ajal ära. Samamoodi käivad asjad ka mauri surukärblasel, kelle isane koob lehviva loori, kuhu sisse ta mõnikord punub ka midagi söödavat. Alpides elunevad röömsameelsed rätsep-surukärblased, kes rohkem kui kõik nende sugulased õigustavad "tantsivate kärbeste" nime, ei püüa üldse enam putukaid, kuid nende isased koovad imekaunid väikesed loorid, mida nad lennul keskmiste ja tagumiste jalgadega pingul hoiavad ning millele emased reageerivad. "Kui sajad väikesed loorikandjad ringtantsus läbi õhu keerlevad, pakuvad nende tillukesed, umbes 2 mm suurused päikese käes opaalina küütleavad loorid imepärast vaatepilti," kirjeldab Heymons surukärblaste kollektiivset pulmamängu Brehmi¹ uues väljaandes.

Rääkides ässitamisest partlaste emaslindudel püüdsin näidata, et päriliku koordineerimise tekkel on uue rituaali kujunemises äärmiselt oluline osa ning et sel viisil moodustub autonoomne ja

vormi poolest igati järgalt kinnistunud liigutusteseeria, mis kujutabki endast uut instinktiivset tegevust. Näide surukärblastest, kelle tantsuliigutused vajaksid veel üksikasjalikumalt analüüsi, on võib-olla kohane selleks, et esile tuua ritualisatsiooni teist, niisama olulist külge ja nimelt taastekki reaktsiooni, millega loom vastab liigikaaslase poolt temale adresseeritud sümboolsele sõnumile. Neil surukärblaste liikidel, kelle emased saavad kingituseks üksnes sümboolse loori või kera ilma söödava sisuta, reageerivad need ilmselgesti sellele fetišile niisama hästi või veelgi paremini, kui reageerisid nende esiemad läbinisti materiaalsele kinkidele söödava saagi näol. Nii viisi kujuneb lisaks varem olematu instinktiivsele tegevusele, millel on ühe liigikaaslase, "tegutseja" jaoks kindel sõnumifunktsioon, selle sõnumi kaasasündinud mõistmine teisel isendil, kes on sõnumi "vastuvõtja". See, mis pealiskaudsel vaatlusel näib "üheainsa tseremoonianana", koosneb tihetele tervest hulgast üksteist vastastikku vallandavatest käitumiselementidest.

Ritualiseeritud käitumisaktide taastekki mootorika on täiesti iseseisva instinktiivse tegevuse iseloomuga; ka stimuleeriv situatsioon, mille sellistel puhkudel määrab liigikaaslase vastuskäitumine, omandab kõik instinkti-rahuldava lõppsituatsiooni omadused: tema poole püritakse tema enese pärast. Teisisõnu, algselt erisuguseid, nii objek-

1 Alfred Edmund Brehm (1829–1884) oli saksa zooloog ja uurimisreisija, kuueköitelise populaarteadusliku raamatu "Tierleben" autor. See ülevaateos loomariigist on tõlgitud paljudesse keeltesse ning on praegugi aluseks arvukatele täiendatud ja ümbertõõtatud väljaannetele ja raamatusarjadele. *Tlk.*

tiivseid kui ka subjektiivseid eesmäärke teeniv tegevuste ahel *muutub eesmärgiks omaette, niipea kui temast on saanud autonoomne rituaal*.

Lausa ekslik oleks pidada sinikaela või koguni mõne vardi ritualiseeritud ässitusliigutusi emaslinnu armu- või kiindumustunde "väljenduseks" abikaasa suhtes. Iseseisvunud instinktiivne tegevus *ei ole kõrvalprodukt* ega kaht looma ühendava seose "epifenomen", vaid ta ise *ongi* see seos. Selliste paarilisi kooshoidvate tseremooniate pidev kordamine näitab autonoomse instinkti suurt jõudu, mis nad tegutsema paneb. Kui lind kaotab abikaasa, kaotab ta ühtlasi ainsa objekti, millele ta saab oma instinkti pinge maha laadida, ning viisil, kuidas ta kaotatud partnerit *taga otsib*, on kõik nn *otsingukäitumise* tunnused. Otsingukäitumine kujutab endast isendi ürgjõulist püüdlust uuesti üles leida see vabastav miljööseisund, kus temasse kogunenud instinkt saaks vallanduda.

Siinkohal tuleb eriti rõhutada, et rituaali evolutsioonilises kujunemisprotsessis tekib alati *uus ja täiesti autonoomne instinkt*, mis on põhimõtteliselt niisama iseseisev kui ükskõik milline nn "põhiinstinkt", näiteks söömis-, sigimis-, põgenemis- või ründeinstinkt. Niisamuti kui mis tahes nimetatud instinktil on ka uuel tungil Suures Instinktide Parlamendis oma koht ja hääleõigus. See aga on meie teema puhul oluline, sest just ritualisatsiooniprotsessis tekkinud instinktid osutuvad väga sageli sobilikuks selles Parlamendis *agressiooni vastu sõna võtma*, teda ohutusse kanalisse suunama ning temast lähtuvaid liigile kahjulikke mõjusid pidurdama. (...)

Rituaalid, mis kujunevad inimkultuuri ajaloo vältel, ei ole pärilikult fikseeritud, vaid antakse edasi traditsiooni kaudu ning seetõttu peab iga indiviid nad uuesti õppimise teel omandama. (...)

Loomadel pole traditsiooni kaudu põlvkonnalt põlvkonnale edasiantavaid sümboleid. Kui üldse tahta mõistet "loom" definitsiooniväärsest inimese mõistest eristada, tuleks just siia tõmmata see piir. Ka loomadel tuleb küll ette, et individuaalselt omandatud kogemust antakse vanematelt noorematele õpetamise teel edasi, kuid tõeline traditsioon selleks esineb vaid niisugustel loomadel, kellel lisaks heale õppimisvõimele on kõrgelt arenenud ühiselu, näiteks hakkidel, hallhanel ja rottidel. Ja ka nõnda edastatavad teadmised piirduvad kõige lihtsamate asjadega, nagu liikumistee tundmisega, teadmistega kindlast toiduliigist või kardetavaist vaenlasist, rottidel lisandub veel mürkide ohtlikkuse tunnetamine.

Hädatarvilik ühiselement, mis on olemas nii loomadel nende lihtsates traditsioonides kui ka inimesel tema kõrgelt arenenud kultuuritraditsioonides, on *harjumus*. Juba omandatud kinnistades on harjumusel traditsioonide tekkes samasugune roll kui pärilikkusel rituaalide evolutsioonilises tekkes.

Ühe erakordse elamuse tõttu jõudsin tõdemusele, et harjumuse otsustav jõud võib ka lihtsaks orienteerumiseks väljaõpetatud linnul anda tulemuse, mis vägagi sarnaneb keerukate kultuurirituaalide kujunemisega inimesel. Toorkord uurisin ma peamiselt üht noort emast hallhane, keda olin kasvatanud

koorumishetkest peale, nii et ta tavapäraselt vanematele suunatud käitumise pidi tervenisti üle kandma minule. Sellest tähelepanuväärselt protsessist, mida me nimetame "vermimiseks", ja hallhanest Martinast olen ma lähemalt kõnelnud ühes oma varasemas raamatut.¹ Martina oli kõige varasemas lapseas omandanud ühe kindla harjumuse. Kui ta oli umbes nädalavanune ja sai juba trepist ülesronimisega hästi hakkama, proovisin teda õhtul ise minu juurde magamistuppa tulema meelitada, selle asemel et teda süles sinna kanda, nagu olin seni teinud. Hallhaned panevad igasugust kinnivõtmist pahaks, tunnevad selle ees hirmu ning on hea neid võimaluse korral sellest säästa. Meie Altenbergi maja hallis algab peauksest paremat kätt ülakorrusele viiv trepp. Ukse vastas on hästi suur aken. Kui nüüd Martina kuulekalt minu kannul käies halli sisenes, hakkas tal harjumatus olukorras hirm ja ta sööstis valguse poole, nagu ehmunud lindudel kombeks, ehk teisisõnu, ta jooksis ukse juurest otseteed akna juurde, minust mööda, mina aga seisin juba trepi alumisel astmel. Akna juures ta viivuks peatus, et rahuneda, tuli siis minu juurde trepile ja järgnes mulle ülakorrusele. Sama kordus ka järgmisel õhtul, kuid siis oli ring akna juurde natuke väiksem ja rahunemiseks kulunud aeg ka tunduvalt lühem. Järgmistel päevadel areng jätkus, Martina ei peatunud enam akna juures ega jätnud muljet, et ta ülepea veel midagi kardab: akna juurde minek omandas tal üha rohkem harjumuse ise-

loomu ning oli isegi koomiline, kuidas hani otsustaval sammul akna juurde jooksis ja, sinna jõudnud, peatumata ümber pöördus ja niisama kindlameelselt tagasi trepi juurde ruttas, et üles ronida. Harjumuspärane ring akna juurde jäi üha väiksemaks: 180-kraadisest pöördest sai ikka pisem nurk ning aasta pärast oli kogu esialgselt teekonnast alles jäänud peaaegu täisnurkne liikumistee: selle asemel et uksest tulles astuda paremat kätt asuva trepi alumisele astmele, möödus hani sellest vaid astme pikkuse jao vasakule ning siis, järsult paremale pöördunud, hakkas trepist üles ronima.

Siis juhtus nii, et kord õhtul olin unustanud Martina õigel ajal majja lasta ja oma tuppa viia; kui ta mulle lõpuks meelde tuli, oli väljas juba päris pime. Ruttasin välisukse juurde, ja niipea kui selle avasin, trügis hani pelglikus rutus praakil uksest sisse, pugus mu jalgade vahelt läbi ning jooksis harjumusvastaselt minu eel trepi juurde. Ja siis tegi ta midagi tõepoolest tavatut: jätnud kõrvale harjumusliku raja, valis ta *kõige lühema* tee, st astus alumisele astmele lähimalt, paremalt küljelt ning hakkas trepist üles minema, trepikurvi "otsemaks lõigates". Sedamaid juhtus aga midagi hoopis vapustavat: viiendale trepiastmele jõudnud, peatus Martina äkki, sirutas kaela välja ja ajas tiivad lennuks laiali, nagu teevad metshaned suure ehmatuse puhul. Ühtlasi laskis ta kuuldavale *hoiatushüüu* ning oleks äärepealt lendu tõusnud. Siis peatus lind pilgukeseks, pööras ümber, laskus kii-

¹ Teoses "Kuningas Saalomoni sõrmus" on Martinale tõepoolest pühendatud terve peatükk. *Tlk.*

resti viis astet allapoole ning läbis esialgse, ringiga akna juurde viiva tee – püüdlilikult joostes, justkui täidaks ta mingit väga tarvilikku kohustust –, astus siis uuesti trepile, seekord "eeskirjade kohaselt" end hoolega vasakule hoides, ning hakkas ülespoole ronima. Jälle viiendale trepiastmele jõudnud, jäi ta seisma, vaatas ringi, raputas end ja sooritas rituaalse tervitusliigutuse. (Enese raputamine ja tervitus on hallhane tavalised käitumisviisid, kui ta pärast hirmuelamust uuesti on rahunenud.) Ma ei uskunud oma silmi! Hetkegi ei kahelnud ma selles, kuidas juhtunut tõlgendada: harjumus oli saanud tavaks, mida hani ilma hirmu tundmata ei tohtinud rikkuda.

Kirjeldatud sündmus ja selle tõlgendus võivad mõnele tunduda lausa koomilisena, kuid julgen kinnitada, et asjatundjale kõrgemate loomade alal on sellised juhtumid hästi teada. Margaret Altmann, kes vaatlusretkedel vabas looduses oma vana hobuse ja veel vanema muulaga kuude kaupa vapitide ja põtrade jälgi mööda liikus, tegi üpris huvitavaid tähelepanekuid ka oma kabjalistest kaastööliste kohta. Kui ta kas või mõnel korral oli ühes ja samas paigas laagrisse jäänud, osutus tal edaspidi täiesti võimatuks oma loomi tollest kohast mööduma keelitada, ilma et ta nendega vähemalt "sümbboolselt" poleks läbi mänginud lühiajalist peatust koos koorima maha- ja uuesti pealeaadimisega, laagri püstitamise ja mahavõtmisega. Räägitakse üht vana tragikoomilist lugu Ameerika lääneosa väikelinna jutlustajast, kes pahaaimamata ostis varem aastaid ühele joomarile kuulunud hobuse. Vaga mees oli oma Rosinante survel

sunnitud iga kõrtsi ees peatuma ja vähemalt veidikesekski ajaks sinna sisse astuma. Nii omandas ta koguduses halva maine ja lõpuks hakkas meeleheitest tõesti jooma. See naljana jutustatav lugu võib sõna-sõnalt tõsi olla, vähemalt mis hobuse käitumisse puutub!

Kasvatajale, psühholoogile, etnoloogile ja psühhiaatrile tunduvad kõrgemate loomade äsjakirjeldatud käitumisviisid päris tuttavad. Igaüks, kellel endal on lapsed või kes mingil määral on olnud onu osas, teab oma kogemustest, millise visadusega väikesed lapsed iga harjunud üksikasja külge klammerduvad, kuidas nad näiteks tõelisse ahastusse satuvad, kui muinasjutuvestmisel kas või õige natukene harjunud tekstist kõrvale kaldutakse. Ent see, kes on võimeline enesevaatlusteks, peab nentima, et kord kinnistunud harjumusel on ka täiskasvanud kultuurinimese üle suurem jõud, kui me endale tavaliselt tunnustame. Kord mõistsin ootamatult, et Viinis autoga ringi sõites olin alati kasutanud sihtkohta jõudmiseks ja sealt tagasisõiduks eri teed ning see oli veel ajal, kui veel polnud ühesuunalise liiklusega tänavaid, mis sundinuks nõnda sõitma. Püüdes võita endas sissejuurdunud harjumuste orja, otsustasin kohale sõita mööda tavalist tagasiteed ja vastupidi. Selle eksperimendi kaheldamatuks ja hämmastavaks tulemuseks oli kartliku ärevuse tunne, mis oli nii ebameeldiv, et tagasi sõitsin juba harjunud teed mööda.

Etnoloogile meenutab mu jutustus paljude loodusrahvaste "maagilist mõtlemist", mis elab ka tsiviliseeritud inimeses edasi ning sunnib enamikku meist sooritama igasuguseid alandavaid

väikesi nõidustükke, nagu sõnumise vastu kolm korda üle õla sülitama ja muud sellesarnast. (...)

Kõik need ilmingud on omavahel tihedalt seotud ses mõttes, et neil on ühine juur ühes ja samas käitumismehhanismis, mille otstarbekuses liigi püsimiseks pole kahtlust: elusolendi jaoks, kes põhjuslikest seostest midagi ei taipa, on väga vajalik säilitada käitumisjoon, mis on teda kas üks kord või korduvalt eesmärgile viies osutunud ohutuks. Kui ei teata, millised üksikasjad tegevuste ahelas on edu ja ohutuse seisukohast olulised, on kõige parem, kui orjalikult korratakse *kõiki* tegevusi ahelas järgemööda. Põhimõte "Kes teab, mis muidu juhtuda võib" väljendab täiesti selgelt juba mainitud ebausklikku veendumust: kardetakse, et nõiduseta asi ei edene.

Isegi kui inimene on teadlik, et meelepäraseks saanud harjumus on kujunenud täiesti juhuslikult, ning on kindlalt veendunud, et sellest harjumusest lahtitütlemine ei kujuta endast mingit ohtu, nagu minu automarsruutide näite puhul, on selge, et kartusest tingitud erutus sunnib teda siiski oma harjumusest kinni pidama ning vähehaaval muutub niisugune lihvitud käitumine "armastatud" harjumuseks. Siiani on loomal ja inimesel kõik ilmselt üsna ühtmoodi. Uus ja tähendusrikas noot hakkab kõlama sellest hetkest peale, kui inimene pole harjumust ise omandanud, vaid on selle pärinud oma vanematelt ja oma

kultuurilt. Esiteks ei tea ta siis enam, missugustel põhjustel on vastav käitumisnorm tekkinud: jumalakartlik juut või muhameedlane jälestab sealihha, teadmata, et selle range keelu kehtestaja on silmas pidanud trihhinelloosiohtu.¹ Teiseks omistavad ajaline kaugus ja müütilisus seadusandja Isa-kujule sellise ülevuse, et kõik tema ettekirjutused tunduvad jumalikuna, neist üleastumine muutub aga patuks.

Põhja-Ameerika indiaanlaste kultuuris on välja kujunenud imekaunis lepitustseremoonia, mis erutas mu fantaasiat juba siis, kui ma veel ise indiaanlast mängisin: rahupiibu suitsetamine. Hiljem, kui olin rohkem teada saanud kaasasündinud rituaalide evolutsioonilisest päritolust, nende agressiooni-pidurdavast mõjust ja, mis peamine, sümbolite fülogeneetilise ja kultuurilise tekke hämmastavast sarnasusest, seis kord äkitselt mu silme ees, päevselgelt nagu ilmsi, üks episood, mis kunagi *pidi* olema toimunud. Seal said esmakordselt kaks vaenulikku indiaanlast sõpradeks seeläbi, et nad koos rahupiipu suitsetasid.

Laiguline Hunt ja Tähniline Kotkas, kahe siuu naabersuguharu sõjapealikud, mõlemad vanad ja kogenud, tapmisest veidi väsinud võitlejad, on otsustanud proovida üht seni vähelevinud moodust: selle asemel et tomahoo-gid välja tuua, tahavad nad alustada läbirääkimisi jahipidamisõiguse üle ühe teatud saare suhtes väikeses koprajões,

1 Trihhinelloos e trihhinoos, keeritsusstõbi, on inimese ja paljude loomade (koerte, kasside, hiirte, rottide, sigade, rebaste jt lihasööjate) haigus, mis tekib tavaliselt trihhiinidest e keeritsussidest nakatatud toore või pooltoore liha söömisest. Eestis on haigestumisi olnud kontrollimata metssealiha söömise tagajärjel. *Tlk.*

mis asub mõlema suguharu jahipiirkonna piiril. Olukord on juba päris algusest peale veidi piinlik, sest on karta, et valmisolekut läbirääkimisteks võib tõlgendada argusena. Seepärast on mõlemad mehed väga *kohmetud*, kui nad oma kaaskonna ja relvad on maha jätnud ning lõpuks kokku saavad. Et aga kumbki seda iseeneselegi tunnistada ei söanda, veel vähem siis vastasele, lähenevad nad teineteisele eriti uhke ja isegi väljakutsuva kehahoiakuga, vaatavad üksteisele ainitise pilguga otsa ning võtavad siis võimalikult väärikal moel istet. Esialgu ei juhtu tükki aega midagi, üldse mitte midagi. Kes kunagi on Austria või Baieri talupojaga maaostu või vahetuse üle läbirääkimisi pidanud või mõnda muud sarnast äritehingut sõlminud, teab, et see, kes esimesena hakkab kõnelema asjast, mille pärast kokku on saadud, on juba pooleldi kaotaja. Indiaanlastel käib see samamoodi – kes teab, kui kaua nood kaks nõnda vastamisi istuda võisid.

Aga kui sa istud ja ühtegi näolihast ei tohi liigutada, et mitte reeta oma sise-
mist erutust, ja kui sa meelsasti midagi teha tahaksid – ükskõik mida! –, kuid seda tegemast takistavad sind kaalukad põhjendused, teisisõnu: kui oled konfliktis olukorras, siis tunned sageli suurt kergendust midagi neutraalset, kolmandat tehes, millel pole midagi ühist kummagi vastandliku motiiviga ning mis pealegi on sobiv rõhutamiseks oma ükskõiksust nende suhtes. Teadlased nimetavad seda asendustegevuseks, lihtsamal keeles öeldakse, et see on kohmetust väljendav žest. Kõik suitsetajad, keda ma tunnen, teevad seesmise konflikti puhul ühte ja sedasama: pista-

vad käe taskusse ning süütavad sigareti või piibu. Kuidas sai see olla teisiti rahval, kes oli leiutanud tubakasuitsetamise, mille meie alles nende käest ära oleme õppinud?

Niisiis süütas Laiguline Hunt piibu, mis tookord ei olnud veel rahupiip, kuid piibu võis süüdata ka Tähniline Kotkas, ja teine indiaanlane tegi sedasama. Kes poleks tundnud suitsetamise jumalikku, pinget lödvendavat katarsist? Mõlemad pealikud rahunesid, muutusid enesekindlamaks ning pinevuse langedes jõudsid läbirääkimised edukalt lõpule. Võib-olla juba mõlema indiaanlase järgmisel kohtumisel süütas üks neist *otsekohe* oma piibu. Võib-olla kunagi hiljem oli üks indiaanlane oma suitsetamisvahendid maha jätnud ja teine, kes oli nüüd tema suhtes juba märksa paremini meelestatud, pakkus talle oma piipu, et üheskoos suitsetada. Aga võib-olla pidi selline olukord aset leidma arvutu hulk kordi, enne kui pikkamisi jõudis üldsuse teadvusse tõdemus, et piipu suitsetav indiaanlane on märksa suurema tõenäosusega valmis milleski kokku leppima kui see, kes ei suitseta. Võimalik, et kulus aastasadu, enne kui koos suitsetamise sümbolika ühemõtteliselt ja kindlalt rahu hakkas tähendama. Üks on siiski selge: alul vaid kohmetust väljendanud žest muutus põlvkondade vältel rituaaliks, mis sidus iga indiaanlast nagu seadus. Pärast üheskoos suitsetamist oli juba täiesti võimatu teist rünnata. Põhjuseks olid needsamad ületamatud sisemised takistused, mis sundisid Margaret Altmanni hobuseid harjunud laagripaigas peatuma ja hallhane Martinat kaudset teed mööda akna juurest läbi jooksma.

Tuua kultuuriloolise tekkega rituaalide puhul esile üksnes nende käskiv või keelav mõju oleks äärmiselt ühekülgne ning tähendaks, et asja olemus on jäetud kahe silma vahele. Olgugi indiviidile, traditsiooni ja kultuuriga seotud ülimina poolt ette kirjutatud ja pühitsetud, säilitab rituaal muutumatuna ka "armastatud" harjumuse iseloomu, teda armastatakse isegi märksa rohkem, temast tuntakse suuremat puudust kui ainult ühe individuaalse elu jooksul kujunenud harjumusest. Just selles armastuses ongi kultuuritseremooniade välise hiilguse ja rituaalsete liigutuste sooritamise sügavam mõte. Pildirüüsta-ja eksib, kui arvab, et rituaali toredus on üksnes ebaoluline või koguni oma sisimasse olemusse süüvimisele kahjulik vormitaitmine. Üks olulisemaid, kui mitte kõige olulisem kõigist funktsioonidest, mis on ühised nii kultuurilise arengu kui ka evolutsiooni teel tekkinud rituaalidele, avaldub selles, et mõlemad toimivad kui sotsiaalse käitumise iseseisvad aktiivsed *stiimulid*. Kui me siiralt rõõmustame mõne vana tava ja kogu selle juurde kuuluva kirevuse üle, nagu näiteks jõulukuuse ehtimine ja küünalde süütamine, siis on see eelduseks, et me toda traditsiooni ka *armastame*. Tunde soojusest aga sõltub meie ustavus sümbolile ja kõigele, mida ta endas sisaldab. Too tundesoojus ongi see, mis muudab meie kultuuri poolt loodud hüved meie silmis väärtusteks. Selle kultuuri omaelu, üksikisikust kõrgemal seisva ja tema elust kauem kestva osaduse loomine, ühesõnaga kõik, mis moodustab tõelise inimsuse, rajanebki rituaali iseseisvumisel, tema muutumi-

sel inimkäitumise autonoomseks motiiviks.

Rituaalide kujunemine traditsiooni kaudu sai päris kindlasti alguse inimkultuuri lätteil, niisamuti nagu enne seda, kõrgemate loomade sotsiaalse elu künnisel, oli madalamal tasemel alguse saanud ka rituaalide fülogeneetiline moodustumine. Nende rituaalide vahelisi analoogiaid, mida me siin kokkuvõtlikult esile toome, on hõlpus seletada nõudmistega, mida mõlematele rituaalidele esitab nende ühine funktsioon.

Mõlemal juhul omandab see käitumisviis, mille abil liik või kultuurikollektiiv mingi välise olukorraga toime tuleb, täiesti uue funktsiooni, kommunikatsioonifunktsiooni. Käitumisviisi algne otstarve võib püsida edaspidigi, kuid sageli nihkub ta üha enam tagaplaanile ning võib lõpuks täiesti kaduda, nii et toimub tüüpiline funktsioonide vahetus. Sellest kommunikatsioonist võivad omakorda lähtuda kaks võrdselt olulist funktsiooni, mis mõlemad mõjuvad ka teatud määral kommunikatiivselt. Esimene seisneb agressiooni juhtimises ohutusse suunda, teise kaudu moodustatakse kahte või enamat liigikaaslast ühendav püsiseos. Mõlemal juhul kutsub uue funktsiooni selektiivne surve algse, mitteritualiseeritud käitumisviisi vormis esile analoogseid muutusi. Käitumisvõimaluste varieeruva paljuse koondamine üheksainsaks järgalt kinnistunud lahenduseks kahtlemata vähendab omavahelises suhtluses kahemõttelisuse ohtu. Sama eesmärk saavutatakse liigutuste järgnevuses nende sageduse ja amplituudi range kindlaksmääramisega. Desmond Morris on viidanud niisugusele nähtusele, nimeta-

des seda liigutuste "tüüpiliseks intensiivsuseks", mis mõjub olulise tegevuse signaalina. Loomade paarimismängu- ja ähvardusliigutused pakuvad arvukalt "tüüpilise intensiivsuse" näiteid ning niisama palju võib selliseid näiteid leida ka inimeste kultuurilis-ajaloolise päritoluga tseremooniatel. Rektor ja dekaanid sisenevad aulasse "möödetud sammul", katoliku preestrite laulul missa ajal on tooni kõrgus, rütm ja heli tugevus liturgiliste ettekirjutustega täpselt kindlaks määratud. Peale selle võimendatakse teate ühetähenduslikkust sagedase kordamise teel. Liigutuse rütmiline kordamine on iseloomulik paljudele, niihästi instinktiivseile kui ka kultuurilise päritoluga rituaalidele. Mõlemal juhul suureneb ritualiseeritud liigutuste informatiivne väärtus veelgi, kui utreeritakse kõiki neid elemente, mis juba ritualiseerimata lähtekujul edastasid adressaadile optilisi või akustilisi signaale, samal ajal kui teised, mehhaanilisena mõjunud elemendid kahanevad või lülitatakse hoopis välja.

See "miimiline liialdus" võib pädida sümboliga lähisuguluses oleva tseremooniaga ning kutsudagi esile tolle teatraalse efekti, mis sir Julian Huxleye tuttpüüti vaadeldes kõige esmalt silma hakkas. Vormi- ja värviküllus, mis selle spetsiaalse funktsiooni täitmiseks on välja arenenud, kaasneb niihästi fülogeneetiliselt kui ka kultuuriliselt kujunenud rituaalidega. Siiani tapluskala uimede imeilus kuju ja oivaline värvus, paradiisilinnu sulestik, mandrilli esi- ja tagakülje hämmastavad värvused – kõik on tekkinud selleks, et tugevdada teatud ritualiseeritud liigutuse mõju. Pole kahtlust, et kogu inimlik kunst on alg-

selt välja kujunenud mingi rituaali teenistuses olles ning et kunsti autonoomsuse ni, "kunstini kunsti pärast", jõuti alles kultuuri arengu edasisel astmel.

Kõikide nende muutuste otsene põhjus, mille tõttu fülogeneetiliselt ja kultuurilooliselt tekkinud rituaalid üksteisega nõnda sarnanevad, tuleneb kaheldamatult selektiivsuse signaalikujundavast toimest, kusjuures on oluline, et saadetavad signaalid oleksid kooskõlas vastuvõtja piiratud võimetega. Viimane peab signaalidele valivalt reageerima, muidu ei saa süsteem töötada. Vastuvõtja konstrueerimine, mis signaalile selektiivselt reageeriks, on seda lihtsam, mida lihtsam ja ühetähenduslikum on signaal. Enesestmõistetavalt avaldavad saatja ja vastuvõtja ka teineteisele selektiivset survet, mis mõjustab nende arengut, ning mõlemad võivad niiviisi, vastastikku kohandudes, saavutada väga kõrge diferentseeritusastme. Paljud instinktiivsed rituaalid, paljud kultuuritseremooniad ning isegi kõigi inimkeelte sõnad võlgnevad oma praeguse vormi eest tänu saatja ja vastuvõtja vastastikusele kokkuleppele: mõlemad on partnerid ajalooliselt arenevas kommunikatsioonisüsteemis. Sellistel puhkudel pole tihtipeale võimalik jälgida rituaali teket, jõuda tagasi tema ritualiseerimata prototüübi, tema algallika juurde, sest rituaali vorm on tundmatu seni muutunud. Kui on aga võimalik uurida selle arenguliini vaheastmetel, praegu elavatel liikidel või teistel, praegu olemasolevatel kultuuridel, võimaldab selline võrdlev uurimine siiski sammuda tagasi seda teed, mida mööda oma arengus on liikunud mõne kummalise ja tüsiliku tseremoonia

leks toas kedagi, siis kutsub selline käitumine esile samasugust pahameelt ja vaenu nagu avalik agressiivne käituminegi. Tegelikult ongi selline sihilik normaalsest rahutseremooniast loobumine võrdväärne avalikult agressiivse käitumisega.

Et igasugune kõrvalekalle suhtlusnormidest, mis on teatud rühmale iseloomulikud, sünnitab agressiivsust, on rühma liikmed sunnitud täpselt täitma kõiki sotsiaalse käitumise norme. Nonkonformisti koheldakse niisama halvasti nagu võõrast ja lihtsates rühmades, näiteks kooliklassis või väikeses sõjaväeüksuses tõrjutakse teda kõige halasamatamalt moel. Iga ülikooliõppejõud, kellel on lapsi ja kel on tulnud oma ametit maa eri paikades pidada, on võinud jälgida seda meeletut kärmust, millega laps õpib tarvitama tema koolipaikkonnas kõneldavat kohalikku dialekti. Ta lihtsalt peab selle ära õppima, et mitte oma koolikaaslaste poolt tõrjutsuks osutada. Perekonnaringis aga säilitab ta oma kodukoha kõnepruugi. Iseloomulik on seegi, et panna säärast last toda võõrast, koolis omandatud keelt korraldaks ka kodus kasutama on peaaegu niisama raske, kui paluda tal näiteks luuletust peast ette lugeda. Arvan, et väikelaps tajub oma varjatud kuulumist mingisse muusse rühma peale perekollektiivi kui reetmist.

Kultuurilist päritolu sotsiaalsed normid ja rituaalid on väiksematele ja suurematele inimrühmadele niisama iseloomustavad nagu kaasasündinud tunded, mis omandatakse fülogeneetilisel teel, on iseloomulikud alamliikidele, liikidele, perekondadele ja suurematele taksonoomilistele üksustele. Nende

arengulugu saab rekonstrueerida võrdleva uurimisega. Nende eristumine ajaloolise arengu käigus püstitab piirtokkeid kultuurikollektiivide vahele samamoodi, nagu divergentne areng loob piirid liikide vahele. Seepärast on Erik Erikson täie õigusega nimetanud säärast protsessi *pseudospeciatioon*'iks, variliigi tekkeks.

Kuigi variliigi kujunemine toimub võrreldamatult kiiremini kui fülogeneetiline liigitus, võtab seegi omajagu aega. Tema pisemaid algmeid – rühmasiseste harjumuste kujunemist ja asjassepühendamata võõraste diskrimineerimist – võib täheldada igas lastekollektiivis. Aga et mingi rühma sotsiaalsed normid ja rituaalid kindlaks ja vankumatuks saaksid, on ilmselt hädavajalik nende pidev eksistents vähemalt mõne põlvkonna vältel. Seetõttu on pisimaks kultuuriliseks variliigiks, mida mina ette kujutada suudan, mingi traditsioonirikka kooli endistest õpilastest koosnev sõpruskond; on lihtsalt hämmastav, kuidas selline inimrühm oma variliigiomadused paljude aastate jooksul säilitab. (...)

Viisaka käitumise olulist funktsiooni saab eriti hästi tundma õppida inimkultuuri erinevate gruppide ja alagruppide sotsiaalsete kontaktide kaudu. Suur osa neist harjumustest, mida nõuavad head kombed, on kultuuris tekkinud ritualiseeritud alistuvusžestide utreerimisel. Enamik neist žestidest pärineb tõenäoliselt fülogeneetiliselt ritualiseeritud käitumisest, kus nende mõte oli sama. Kohalikud arusaamad headest maneeridest nõuavad kultuuri erinevates alagruppides vastavate väljendusliigutuste kvantitatiivselt erisugust rõhutamist.

Selle kohta võib kujuka näitena tuua viisaka kuulaja žesti kaasvestleja suhtes, mis seisneb selles, et kuulaja sirutab kaela ja pöörab ühtlasi pea kaasvestleja poole, teda rõhutatud tähelepanuga kuulates. See liigutus väljendab ühtaegu nii valmisolekut kuulata kui ka vajaduse korral vastuvaidlematult kaaskõnelejaga nõustuda. Mõne Aasia päritoluga kultuuri viisakustavades on see žest väga tugevasti utreeritud; Austrias on ta üks kõige levinumaid viisakusžeste, eriti heast perekonnast pärit daamidel, teistes Kesk-Euroopa riikides on ta arvatavasti vähem levinud. Põhja-Saksamaal aga on see žest kohati taandunud miinimumini või puudub hoopis; sealsetes kultuuriringkondades peetakse korrektseks ja viisakaks hoida kaasvestlejat kuulates pea püsti ja vaadata kõnelejale otse näkku, nagu oleks tegu käsku ootava sõduriga. (...)

Mõistagi määratakse selliste viisakusžestide tähendus kindlaks eranditult saatja ja vastuvõtja vahelise kokkuleppega ühes ja samas kommunikatsioonisüsteemis. Erikokkuleppeliste kultuuride suhtlemisel on arusaamatused väljendatud.

Ida-preisi mõõdupuu järgi väljendab jaapanlase viisakas kuulamisžest põlastusväärset alandlikkust, jaapanlasele aga jätab preisi daami viisakas tähelepanu kompromissitu vaenulikkuse mulje.

Isegi kõige väiksemad sedalaadi erinevused konventsionaalsustes võivad esile kutsuda kultuuriliselt ritualiseeritud väljendusliigutuste väärnimist. Inglise või sakslaste meelest on lõunamaalased sageli "mitteusaldatavad" üksnes seepärast, et nad tõlgendavad viimaste utreeritud lahkus- ja

sõprusavaldusi omaenese konventsionaalsustest lähtudes ning ootavad lõunamaalastelt seetõttu märksa enam, kui neilt tegelikult loota on. Põhjapoolsete, eriti Preisimaalt pärit sakslaste ebapopulaarsus lõunapoolsetes maades on sageli tingitud vastupidistest arusaamatustest. Viisakas ameerika seltskonnas olen ma kindlasti jätnud mühakliku mulje üksnes sellepärast, et ma pole suutnud nii sageli naeratada, kui sealsed head kombes nõuavad.

Kahtlemata aitavad sellised väikesed arusaamatused tunduvalt kaasa vaenu sügenemisele erinevate kultuurirühmade vahel. Inimene, kes eespool kirjeldatud viisil on vääriti mõistnud teise kultuuri esindajate sotsiaalseid žeste, tunneb, et teda on kurikavalal kombel petetud ja solvatud. Juba üksnes võimekus mõista võõra kultuuri väljendusliigutusi ja rituaale tekitab niisugust usaldamatust ja hirmu, et see hõlpsasti võib viia varjamatu agressiivsuseni. Tähtsusetuist keele- ja käitumiseärasustest, mis ühendavad kõige väiksemaid inimrühmi, viib katkematu üleminekuastmestik äärmiselt keerukate, teadlikult sooritatavate ja sümbolite kujul mõistetavate sotsiaalsete normide ja rituaalideni, mis hoiavad koos suurimaid sotsiaalseid inimrühmi – rahvusi, kultuure, religioone või poliitilisi ideoloogiaid. (...)

Olen juba rõhutanud, et väärtustav emotsionaalne taust on sotsiaalses käitumises iga ritualiseeritud tava ja normi liikumapanev jõud. Erik Erikson avaldas hiljuti arvamust, et harjumus eristada head ja kurja hakkab kujunema juba varases lapseas ning areneb edasi kuni inimese kõige küpsemasse ikka jõudmi-

seni. Järjekindlus, millega me kinni peame lapseas korraliku kasvatusel läbi saadud käskudest ja nõuetest, ei erine ju põhimõtteliselt mingilgi määral sellest ustavusest, millega me täidame oma hilisema elu jooksul omandatud rahvuslikke või poliitilisi norme, rituaale ja traditsioone. Traditsioonilise rituaali jäikusel ja kangekaelsusel, millega me teda järgime, on oluline tähtsus selleks, et rituaal võiks täita oma hädavarvilikku funktsiooni. Ühtaegu vajab traditsiooniline rituaal, niisama nagu jäigalt kinnistunud instinktiivsedki sotsiaalsed käitumisviisid, meie mõistuspärase ja vastutustundliku moraali kontrolli.

On täiesti õige ja seaduspärane, et me nimetame "headeks" just neid tavasid, mida on meile õpetanud meie vanemad; et peame pühaks neid sotsiaalseid ettekirjutusi ja rituaale, mis on meile antud meie kultuuri traditsioonide kaudu. Kuid kogu oma vastutustundliku mõistuse jõuga tuleb meil endas alla suruda loomulikku kalduvust suhtuda teiste kultuuride sotsiaalsetesse normidesse ja rituaalidesse kui mittetäisväärtuslikesse. Variliigi tekke tumedaks küljeks on see, et sugeneb oht teiste variliikide liikmeid mitte inimeseks pidada. Nõnda see ilmselt ongi paljude primitiivsete hõimude puhul, kelle keeltes on oma hõimu nimetus "inimese" sünonüümiks. Seega ei ole nende vaatepunktist ka vaenuliku hõimu langenud sõdalaste ärasõmine mingi karnibalism. Moraalne järelalus variliigi tekkimise loodusloost võiks seisneda selles, et me peame õppima tolerantsust teiste kultuuride suhtes. Meil tuleb kõrvale heita oma kultuuriline ja rahvuslik kõrkus ning teha endale selgeks, et teis-

te kultuuride sotsiaalseid norme ja rituaale, mida nende esindajad hoiavad niisama ustavalt, nagu meie hoiame enda omi, on samasugune õigus austada ja pühaks pidada. Ilma sellisest mõistmisest lähtuva sallivuseta võib inimene liiga hõlpsasti kalduda nägema kurjuse kehastust selles, mis tema naabri jaoks on kõige suurem pühadus. Just sotsiaalsete normide ja rituaalide vankumatus, milles avaldub nende suurim väärtus, võib viia kõige kohutavamani kõigist sõdadest, religioosse sõjani, – ja just see meid tänapäeval ähvardab.

Nagu nii sageli juhtub, kui ma inimekäitumise üle loodusteaduslikust vaatepunktist arutlen, varitseb mind siingi oht saada valesti mõistetud. Tegelikult ütlesin ma, et inimlik ustavus kõikidele traditsioonilistele tavadele on põhjustatud vaid harjumusest ja loomalikust hirmust seda harjumust kaotada. Ma rõhutasin ka, et kõik inimlikud rituaalid on tekkinud loomulikul teel ja see tee on väga sarnane sotsiaalsete instinktide evolutsiooniga nii loomal kui inimesel. Ma isegi selgitasin täpselt, et kõik, mida inimene traditsiooni juures austab ja pühaks peab, ei tarvitse kujutada endast absoluutset eetilist väärtust, vaid on pühaks tunnistatav ainult teatud kultuuri piires. Kõik see aga ei sea mingilgi määral kahtluse alla selle jäägitu ustavuse tähtsust ja vajalikkust, millega iga korralik inimene hoiab oma kultuuripärandina saadud tavasid.

Ärgem siis naeragem inimese üle, kes, olles oma harjumuste ori ning ülendanud need harjumused rituaalideks, hoiab neist kinni kangekaelsusega, mis näikse paremat rakendust väärivat. Vähe on asju, mis seda rohkem väärisksid!

Kui harjumuspära ei oleks eespool kirjeldatud viisil kinnistunud ega iseseisvunud, kui ta end pühaks tunnistades poleks saanud otstarbeks iseeneses, siis poleks olemas ei usutavat sõnumit ega usaldusväärset vastastikust mõistmist, ei oleks ustavust ega seadust. Töötused ei seoks kedagi, kokkulepped ei maksaks midagi, kui lepinguosalistel puuduks ühtne vankumatu, rituaalideks kujunenud harjumustest koosnev alus, millest üleastumisel valdab neid seesama maagiline hävitav hirm, nagu tookord valdas mu väikest Martinat, kes meie hallis oli parajasti jõudnud ronida viiendale trepiastmele.

Saksa keelest lühendatult tõlkinud
Tiiu Keskpai

"Moodsa etoloogia isaks" nimetatud austria-saksa õpetlane Konrad Lorenz sündis 7. novembril 1903 Viini lähedal Altenbergis meediku Adolf Lorenzi perekonnas. Vanem poeg Albert oli siis juba peaaegu kahekümneaastane. Noorema poja sündimise ajal oli Adolf Lorenz 49, tema abikaasa Emma 42aastane.¹ Poja erakordne loomahuvi leidis vanemate poolt mõistmist ja toetust. Konrad Lorenz on hiljem (1949) kirjutanud: "Meenutan püsiva tänutundega oma kannatlikke vanemaid, kes vaid pead vangutasid või järeleandlikult ohkasid, kui ma kooliajal või üliõpilaspõlves tõin koju järjekordse kasvandiku, kellest juba ette võis oodata sekeldusi" ("Kuningas Saalomoni sõrmus").

Kolm aastat Konradist vanem aedni-

kutütar Gretl (Margarete Gebhardt) naaberasulast oli sageli tema mängukaaslane. Lapsepõlvesõprusest kujunes hiljem kooselu. Nad abiellusid 1927. aastal.

Isa tungival soovil oli Konrad hakanud Viinis arstiteadust õppima. Ta lõpetas ülikooli 1928. aastal meditsiinidoktori kraadiga. Samal aastal sai temast Ferdinand Hochstetteri anatoomiainstituudis assistent.

Murranguliseks Konrad Lorenzi elus kujunes 1926. aasta kevad, mil ta Viini loomakauplusest ostis endale hakipoja, kellele pandi nimeks Tšok. Sellest linnust saigi alguse Altenbergi kuulus hakikoloonia. Sama lind oli ka Lorenzi esimese, hakkide vaatlusel põhineva teadusartikli kirjutamise ajendiks. Artikkel "Beobachtungen an Dohlen" ilmus 1927. aastal soliidses ornitoloogiaajakirjas ning äratas tuntud zooloogi Oskar Heinrothi tähelepanu. Tema suunamisel ja innustusel algaski Lorenzi tegevus loomade käitumise uurijana.

Palju aastaid hiljem on ta meenutanud Ferdinand Hochstetterit ja Oskar Heinrothi kui kahte oma väga mõjukat õpetajat.

Peale hakkide ja hallhanede said Lorenzi vaatlusobjektideks Altenbergis rongad ja ööhaigrud. Suur parkmetsaga ala Doonau ääres oli lindude kasvatamiseks ja jälgimiseks justkui loodud. 1933. aastal promoveerus Lorenz zooloogias ja sai filosoofiadoktori kraadi. Tema uurimistöö käsitles lindude lendu ja tiivakuju.

Esimestel abieluaastatel sündisid

¹ Elulooliste andmete põhiallikana on kasutatud Max Ambergi raamatut "Konrad Lorenz Verhaltensforscher-Philosoph-Naturschützer" (1977).

poeg Thomas ja tütar Agnes. Margarete Lorenzist oli vahepeal saanud arst sünnitusabi ja günekoloogia alal. Tema oli ka perekonna peamine toitja, sest Konrad Lorenzil polnud tol ajal püsivat sissetulekut. Altenbergi-aastad olid Lorenzi elus väga viljakad ja ühtlasi jõudnõudvad. Võrdleva vaatlusmeetodi jaoks vajati hulgaliselt erinevat "loommaterjali", töö maht oli suur ning kõike tuli rahapuuduse tõttu teha ilma erilisi vahendeid ja tehnilist abipersonali omamata. Altenbergi võis õigusega nimetada Lorenzi privaatseks uurimisjaamaks ja ennast iseloomustas ta kui "talupoja tüüpi loodusteadlast", kellele meeldib kasvatada loomi ja neid tundma õppida. Selle eluperioodi kõrgpunkt oli ajavahemik 1935–1938. Siis olid tema peamiseks huviobjektiks hallhaned, kellega ta sõna otseses mõttes külj külje kõrval elas.

Aastal 1936 kohtusid Leideni Ülikoolis sümpoosionil esmakordselt Konrad Lorenz ja samas ülikoolis töötav Nikolaas Tinbergen, kelle uurimissuund oli Lorenzi omale väga lähedane.

Aasta hiljem sai Lorenz Viini Ülikooli eradotsendiks ning hakkas lugema võrdlevat anatoomiat ja loomapsühholoogiat. Ta huvitus Immanuel Kanti epistemoloogiast ning siit tulenes ka huvi Königsbergi vastu. Mõne aja pärast tuligi talle pakkumine Königsbergi Ülikooli korralise psühholoogiaprofessori kohale. Septembri algul 1940 kolis ta koos perekonnaga Königsbergi. Seal sündis kolmas laps, tütar Dagmar.

Peatselt sündis läheneva sõja oht nad Königsbergist lahkuma. Lorenzi pere liikmed pöördusid Austriasse tagasi, tema aga mobiliseeriti sõjaväkke. Juulis

1944 sai ta kergelt haavata ning sattus vaenlaste kätte vanggi. Ta pidi arstina tegutsema rinde lähedal vangilaagris. Hiljem saadeti Lorenz Armeeniasse Jerevani lähikonda ühte vangilaagrisse, kust vabanenult naasis ta 1948. aastal Altenbergi.

Teise maailmasõja järgseil aastail jätkus Lorenzi teadustegevus. Kõige kestvamad töösidemed olid tal Saksamaal asuva Max Plancki Käitumisfüsioloogia Instituudiga, kuhu ta 1951. aastal tööle kutsuti. Aastail 1961–1973 oli Lorenz sama instituudi direktor Seewiesenis Müncheni lähedal.

Kolme bioloogi – Konrad Lorenzi, Müncheni ülikooli zooloogiaprofessori Karl von Frischi ja Oxfordi ülikooli käitumisfüsioloogia professori Nikolaas Tinbergeni elutöö pälvis 10. detsembril 1973 Nobeli füsioloogia- ja meditsiini-preemia. Lorenz ja Tinbergen olid rajanud uue uurimissuuna loomapsühholoogias, Frisch oli peaaegu viiskümmend aastat pühendanud mesilaste elu tundmaõppimisele.

Mille poolest siis uus uurimissuund silma paistis?

Etoloogia ehk käitumisõpetus hõlmab nii loomi kui inimest ning keskendub eriti liigispetsiifilisele käitumisele, tema funktsioonile ja evolutsioonile. Käitumisõpetus on lähtunud võrdlevast psühholoogiast, mis selle sajandi 20. aastatel harunes kaheks: USAs tekkis biheiviorism, Lääne-Euroopas sellele vastukaaluks klassikaline etoloogia.

Biheiviorism, ka eksperimentaalseks psühholoogiaks nimetatud suund, taandab psüühika keerukad vormid lihtsate reaktsioonide kogumiks. Koolkonna rajajaks psühholoog John Broadus Watson

(1913). Biheviioristid pidasid loomade käitumist õpituks ning eitasid sünnipä-rast käitumist. Nad uurisidki peamiselt loomade õppimisvõimet, rakendades selleks üsna jäika katsete meetodikat (la-bürindikatseid jms). Eksperimentides kasutati enamasti tavapäraseid katse-loomi, nn valgeid rotte jmt. Töötati üks-nes laboris, sest valitses arvamus, nagu oleks loomade käitumise jälgimine loo-duslikes tingimustes vanamoodne ja vä-heapakkuv uurimisviis.

Vastupidiselt biheviiorismile kogusid etoloogilise suuna esindajad loomade käitumise kohta teavet loomulikus, loo-duslikus keskkonnas, kus vaatelejal, ise varjatuks jäädes, kuid seejuures looma jälgides, tuleb luua oma vaatlusalusele võimalikult inim mõjuta tingimused. Selliseks kujuneski Lorenzi-Tinbergeni tööstiil. Tinbergen oli ühtlasi etoloogili-se välieksperimentide rajaja.

Uurimisel kasutasid etoloogid ena-masti võrdlevat meetodit. Erilist tähele-panu pöörati kaasasündinud (instink-tiivsele) käitumisele, kuigi tunnistati ka õppimist. Etoloogide mõtteviis rajanes Darwini evolutsiooniõpetusel, mistõttu

nad käsitlesid käitumist kui evolutsioo-ni saadust. Edasi arenedes on etoloogia tunduvalt laienenud, kujutades praegusajal endast bioloogiliste teaduste in-tegratsiooni.

Ühiste diskussioonide ja arutluste kaudu lahenes 1960. aastateks vastuolu kahe suuna vahel ning valdavaks sai seisukoht, et kaasaegses käitumisõpetu-ses on vajalikud nii välivaatlused kui ka laborieksperimentid.

Et Konrad Lorenz oli hariduselt nii arst kui bioloog, huvitus ta ka humaan-etoloogiast¹ ning nägi inimeses bioloogi-list objekti, kelle käitumine on paljuski sarnane loomade käitumisega.

Konrad Lorenz suri Altenbergis 27. veebruaril 1989.

Tema vaimne pärand on ulatuslik ja paljutahuline. Peale arvukate etoloogi-liste uurimuste on Lorenzilt ilmunud filosoofiaalseid kirjutisi, ta on käsitle-nud ka looduskaitse eetilisi probleeme ning praegusajal toimuvat dehumanisatsiooni protsessi, millest johtuvalt ei ähvarda allakäik mitte üksnes tsivilisat-siooni ja kultuuri, vaid kogu inimkonda tervikuna).²

1 Võrdleva etoloogia rüpes kujunesid vahepeal välja kaks erisuunda – humaanetoloogia ja kultuurietoloogia.

2 Nood kaheksa hukatuslikku tendentsi tänapäeva tsivilisatsiooni arengus on Lorenzi arvates ülerahvastumine (asustustiheduse kasv sunnib end kaitsma liigsete sotsiaalsete kontaktide eest ja ärgitab agressiivsust); loomuliku eluruumi laostumine (looduskeskkonna häving ja kõik sellest tulenev); inimkonna võidujooks iseendaga, mis kannustab tehnika hukutavalt kiiret arengut ning muudab inimesed pimedaks säivaväärtuste suhtes ega jäta neile aega tegelda tõeliselt inimlikuga – mõtlemisega; tugevate tunnete ja afektide kadu (k.a farmakoloogia arengu tõttu), ühes millega kaob ka võime rõõmu tunda ning looduse poolt seatud kannatuse- ja rõõmulainete vaheldumine asendub väljakannatamatu igavuse nāriva murdlainetusega; geneetiline degradatsioon (kaovad tegurid, mis võiksid valikusurve abil soodustada ühiskondliku käitumise normide säilimist ja arengut); sideme katkemine traditsiooniga, mis viib selleni, et noorem ja vanem põlvkond suhtuvad teineteisesse nagu etniliselt võõrasse gruppi ning nii kaovad kommunikatsiooni ja kultuurilise identifikatsiooni võima-lused; inimkonna kasvav indoktrineerumine (vaadete seninägematu unifitseerumine kultuurilise ühtlustumise ja ühiskondliku arvamuse mõjutamise vahendite tehnilise arengu tagajärjel); tuumarelvastuse areng (K. L o r e n z, Die acht Todsünden der zivilisierten

Erilise menu on pälvunud Konrad Lorenzi kütkestavad loomaraamatud "Er redete mit dem Vieh, den Vögeln und den Fischen" (1949; eesti k-s: "Kuningas Saalomoni sõrmus, 1984) ja "So kam der Mensch auf den Hund", 1950 (eesti k-s "Inimene leiab sõbra", 1975).

Tema kolmas tuntuim raamat kannab pealkirja "Niinimetatud kurjus" (Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression, 1963). Osa sellest raamatust jõudis eesti lugejani juba aastal 1969, mil teose esimesed kolm peatükki ilmusid ajakirjas Eesti Loodus (nr 8–12) Viktor Masingu tõlkes.

See provotseeriva pealkirjaga raamat virgutab kaasaegse inimese teed enesetunnutusele, näidates talle tema toimingu ja reaktsioonide põhistiimulit ning sellest tulenevat ohtu. Inimolemuse avamine "niinimetatud kurjuse" kaudu tekitas tuliseid diskussioone ning vallandas eri arvamusi kajastava publikatsioonidetulva.

Agressiivsust on määratletud kui ühe indiviidi füüsilist toimingut või ähvardustegevust, mis piirab või ahendab teise indiviidi vabadust ja geneetilist eluvõimet. Agressiivsuse tekkepõhjuste suhtes on uurijatel olnud erimeelsusi. Ühed on väitnud, et agressiivsus on seotud frustratsiooniga, teiste arvates on agressiivsus õpitud käitumisviis, nii Sigmund Freud kui ka Konrad Lorenz aga peavad teda kaasasündinud instinktiks.

Konrad Lorenzi raamat käsitleb autori enda sõnusti "loomal ja inimesel liigi-

kaaslastele suunatud võitlustungi, mida nimetatakse agressiivsuseks". Nagu teisedki instinktid teenib agressiivsus loomlikes tingimustes elu ja liigi püsimise eesmärke. Peatükis "Milleks kurjus hea on" selgitab autor: "Agressiivsus etendab vältimatu mootori ja "motiveeringu" osa instinktide suures mängus ning ajendab käitumisvorme, millel väliselt ei näi olevat temaga midagi ühist või mis näivad olevat koguni talle vastandlikud". Edasi jõuab ta järeldusele, et liigisisene võitlus on loomaliigi püsimise seisukohast kasulik, kuid "kunagi pole me täheldanud, et võitluse eesmärgiks oleks liigikaaslaste hävitamine". Veel on ta samas peatükis rõhutanud: "Päris selge, et see võitlus on osa kõikide organismide elu säilitavast organisatsioonist, mis võib küll vääristuda ja isegi hävitada, kuid mis üldjoontes on arengule siiski soodne."

Loomade juures pöörab Lorenz erilist tähelepanu kaasasündinud pidurdusmehhanismidele ja rituaalidele, mis konfliktsituatsioonis takistavad liigikaaslast hävitamast. Vallandavaks ärritajaks on sel puhul allumispos, agressiivsuse allasurumine nn lepitava käitumise abil.

Inimeste ja inimühiskonna käitumise evolutsioon on toimunud kiiremini kui ühelgi teisel olendil. Inimene on muutnud oma keskkonda, sh sotsiaalset miljööd nii kiiresti, et on minetanud oma geneetiliselt kindlaksmääratud käitumusliku kohastumise ning tema piduri

Menschheit. München, 1973). Konrad Lorenzi etoloogiline lähenemisviis on üks Euroopa n-ö uuskonservatiivsetest argumentatsiooniliinidest, Jürgen Habermas on osutanud selle sugulaslikkusele prantsuse uusparempoolse mõttega (vt J. H a b e r m a s, Uuskonservatiivne kultuurikriitika Ameerika Ühendriikides ja Saksamaa Liitvabariigis. Vikerkaar 1992, nr 5, lk 57). Toim. märkus.

dusmehhanismid on seetõttu tunduvalt nõrgemad.

Seltsingulistele loomadele on loodus kaasa andnud täpselt väljakujunenud isereguleeruva süsteemi, mis sisaldab nii liigispetsiifilisi pärilikke tunge ja pidurdusi kui ka võitlusvahendeid. Üksnes inimesel on relvad, mis pole saadud looduselt, vaid on tema enda loodud, ja

seepärast puuduvad inimesel sünnipärased liigiomased käitumisviisid, mis käteksid endas pidurdust.

Lorenz tunneb tõsist hirmu inimesest lähtuva kurjuse tagajärgede ees, mis võivad tema kui liigi jaoks olla hävitavad.

Tiiu Keskaik

JAKOB VON UEXKÜLL

RÄNNAK LÄBI LOOMADE JA INIMESTE OMAILMADE

Tajuaeg

Karl Ernst von Baer on näidanud, et aja loob subjekt. Aeg kui momentide jada kulgeb eri maailmades (*Umwelt*) isemoodi, vastavalt momentide arvule, mida subjektid mingi ühe ja sama ajavahemiku jooksul tajuvad. Moment on väikseim jagamatu ajaühik, kuna ta vastab jagamatule elementaaraistingule, niinimetatud momendimärgile. Inimese puhul on momendi pikkus 1/18 sekundit. Moment on kõigi meelte jaoks ühepikkune, sest kogu meelelise tunnetuse aluseks on sama momendimärk.

Inimkõrv ei erista kaheksatteist õhuvõnkumist sekundis, vaid kuuleb neid ühtse helina.

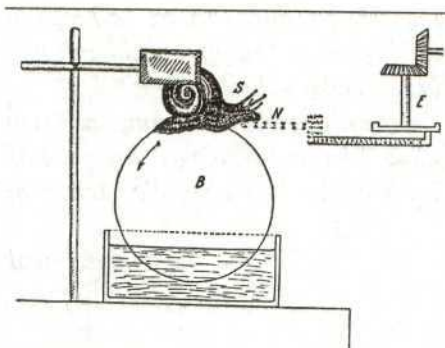
On leitud, et kaheksatteist lööki sekundis vastu nahapinda tajub inimene ühtlase survena.

Kinematograafia toob välismaailma liikumised ekraanile meile harjumuspärase kiirusega. Selleks järgnevad pildid üksteisele 1/18-sekundiliste nõksatustena.

Kui tahame jälgida liikumisi, mis inimsilmade jaoks liiga kiiresti kulgevad, kasutame aegluubi tehnikat.

Aegluup tähendab, et filmilindile võetakse rohkem kui 18 pilti sekundis ja näidatakse siis normaalse kiirusega. Nii venitame liikumisprotsessid ajas rohkem välja ning muutub võimalikuks jälgida ka niisuguseid liikumisi, mis inimese tempo jaoks (18 pilti sekundis)

Katkendeid raamatust: Jakob von Uexküll, Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen: Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch, 1956. Lk 46–53, 60–65.

Joonis 1. Moment teo omailmas. B – pall, E – eksentriline ratas, P – pulgake, T – tigu.

muidu liiga kiired oleksid – näiteks lindude ja putukate tiivalööke. Samal põhimõttel, millega aegluup protsesse aeglustab, saab neid ka kiirendada. Kui mingi liikumine võtta filmilindile kiirusega üks pilt tunnis, kuid näidata tempoga 18 pilti sekundis, surutakse see ajas kokku ning niisugused protsessid, mis inimese jaoks muidu liiga aeglasel oleksid, näiteks õie puhkemine, muutuvad tajutavaks.

Kerkib küsimus, kas on olemas loomi, kelle tajuaeg koosneks momentidest, mis on meie omadest kas pikemad või lühemad, ning kelle omailmades liikumisprotsessid seega aeglasemalt või kiiremini kulgeksid kui meie omades.

Esimised sellega seotud katsed tegi üks noor saksa teadlane. Hiljem uuris ta koostöös kolleegiga põhjalikult, kuidas tapluskalad reageerivad oma peegelpildile: tapluskala ei tunne oma peegeldust ära, kui talle seda kaheksateist korda sekundis näidatakse, on vaja, et ta näeks seda vähemalt kolmkümmend korda sekundis.

Kolmas uurija õpetas tapluskalad siis toitu haarama, kui selle taga pöörles

hall ketas. Kui aga pöörati aeglaselt musta-valgesektorilist ketast, toimus see, vastupidi, nagu hoiatussilt, sest toidule lähenedes said kalad kerge löögi. Kui must-valge ketta pöörlemistempot järk-järgult tõsteti, hakkasid kalad teatud kiirusest alates ikka ebakindlamalt ja üsna pea täiesti vastupidiselt reageerima. See juhtus kõigepealt siis, kui mustad sektorid järgnesid üksteisele 1/50 sekundi järel. Selle kiiruse juures muutus must-valge hoiatussilt halliks.

Sellest katsest võib kindlalt järeldada, et nende, kiiresti liikuvast saagist toituvate kalade omailmas toimuvad kõik liikumisprotsessid aeglustatult, nii nagu aegluubis.

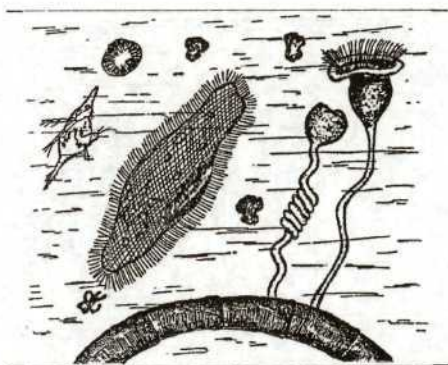
Kiirendatud aja näiteks on eelpoolmainitud uurimusest võetud joonis 1. Viinamäetigu asetatakse kummipallile, mis ulbib veepinnal ja tema all ilma hõõrdumiseta liigub. Teo koda kinnitatakse klambriga paigale. Nii saab tigu vabalt roomata, kuid jääb sellest hoolimata ikka samale kohale. Kui nüüd teo poole pulgake sirutada, hakkab ta sellele peale ronima. Kui tigu pulgaga 1–3 korda sekundis tonksata, pöörduv ta kõrvale. Kui aga tonksatakse neli või rohkem korda sekundis, hakkab ta pulga peale ronima. Teo omailmas püsib pulk, mis neli või rohkem korda sekundis liigub, paigal. Sellest võib järeldada, et teo tajuaeg koosneb sekund 3–4 momendist. Seetõttu kulgevad teo omailmas kõik liikumisprotsessid palju kiiremini kui meie omas. Ka teo enese liikumine ei ole tema jaoks aeglasem kui meie oma meie jaoks.

Lihtsad omailmad

Aeg ja ruum ei too subjektile mingit vahetut kasu. Nad muutuvad oluliseks siis, kui on vaja eristada suurt hulka tajumärke, mis ilma omailma ajalise ja ruumilise toestikuteta kokku langema hakkaksid. Väga lihtsate, ainult ühe tajumärgiga omailmade puhul ei ole niisugune toestik aga vajalik.

Joonis 2 kujutab kinglooma (Paramecium) ümbrust ja omailma. Kingloom on üleni kaetud tihedate ripsmeridadega, mis teda vees edasi lükavad, kusjuures ta pidevalt ümber oma pikitelje pöörleb. Kõigile ümbritsevatele asjadele reageerib kinglooma omailm ikka ainult ühesuguse tajumärgiga, mis käivitab ta pagemisliikumise, ükskõik millal, kus ja kuidas teda ka ei ärritaks. Ühesugune takistusmärk kutsub alati esile ühesuguse pagemisliikumise. Kingloom liigub tagasi, seejärel põikab kõrvale ning hakkab siis uuesti edasi ujuma. Niiviisi on takistus välditud. Võib öelda, et käesoleval juhul kustutab üks mõjumärk (*Wirkmal*) alati sama tajumärgi (*Merkmal*). Loomake saab puhkust alles siis, kui ta jõuab oma toidu, roisubakterite juurde, mis tal kõigist maailma asjadest ainsana ärritust esile ei kutsu. Need faktid näitavad, kuidas loodus suudab elu üheainsa funktsiooniringiga plaanipäraselt kujundada.

Ka mõned hulkraksed loomad, nagu meres elavad juursuud (*Rhizostoma*), saavad ühe funktsiooniringiga hakkama. Neil koosneb terve organism ühest ainsast ujupumbast, mis planktonit sisaldava merevee filtreerimata kujul sisse imeb ja filtreeritult jälle välja surub. Ta ainuke eluavaldus seisneb elastse

Joonis 2. Kinglooma ümbrus ja omailm.

sülsirmi rütmilises lahti-kokku liikumises. See ikka ühetaoline pumpamine hoiab looma veepinna lähedal. Samuti laieneb ja tõmbub kokku ta nahkne mahu, nii et merevesi läbi väikeste pooride sisse ja välja imbub. Maosisene vedelik liigub läbi paljuharuliste seedekanalite, mille seinad toidu ja kaasneva hapniku vastu võtavad. Ujumine, söömine ja hingamine toimub sirmiserval asuvate lihaskiudude rütmilise kokkutõmbamise kaudu. Et need protsessid kindlasti pidevalt toimiksid, asetseb sirmi servadel kaheksa kellukakujulist organit (mõtteliselt kujutatud joonisel 3), mille tilad iga pumbalöögi juures närvilõpmeid puudutavad. Seeläbi tekkinud ärritus kutsub esile järgmise löögi. Nõnda annab meduus ise endale mõjumärgi, mis kustutab ikka ühesuguse tajumärgi, mis omakorda kutsub esile ikka ühesuguse mõjumärgi ja nii *ad infinitum*.

Meduusi omailmas heliseb ikka ühesugune kellasignaali, mis valitseb kogu elurütmi üle. Kõik muud ärritused on välja lülitatud.

Seal, kus on tegemist üheainsa funktsiooniringiga, nii nagu *Rhizostoma* puhul, võib rääkida refleksiloomast, sest

Joonis 3. Perifeersetega organitega juursuu.

iga kellukese juurest kulgeb sirmiäärse lihasekimbuni sama refleksi. Refleksiloomadeks võib nimetada ka niisuguseid loomi, kellel on mitu refleksikaart, nagu näiteks teistel meduusidel, juhul kui need refleksikaared on üksteisest sõltumatud. Nõnda on olemas meduuse, kelle igal kombitsal on iseseisev refleksikaar. Ka on paljudel meduusidel liikuv suu (*manubrium*), mille iseseisev lihaskond on ühendatud sirmi äärel paiknevate retseptoritega. Kõik need refleksikaared funktsioneerivad teineteisest täiesti sõltumatult ja ei allu mingile keskorganile.

Välisorganit, millel on täielik refleksikaar, nimetatakse tabavalt "refleksiisikuks". Merisiilikul on niisuguseid refleksiisikuid terve hulk ning igaüks täidab oma refleksifunktsiooni iseseisvalt, ilma keskjuhtimiseta. Niisuguse ehitusega loomade erinevust kõrgematel loomadest illustreerib hästi järgmine lause: "Kui koer käib, siis liigutab loom jalgu, kui merisiilik käib, siis liigutavad jalad looma."

Merisiilikutel, just nagu siidelgelgi, on suur hulk okkaid, kuid merisiilikute pu-

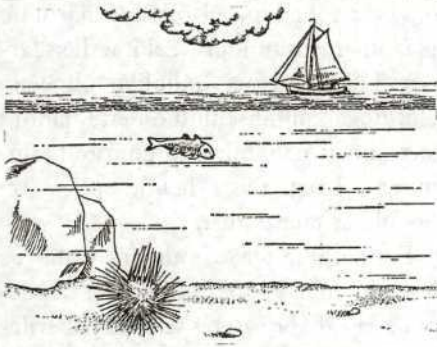
hul moodustab igaüks neist omaette refleksiisiku.

Peale keraliigeste abil lubirüü külge kinnituvate jäikade ja teravate okaste, mis igale lähenevale ärritajale piigimetsana vastu võivad sirutada, on merisiilikul ka pikad painduvad lihaselised ambulakraaljalakesed, mille abil ta ronib. Lisaks on mõnedel merisiilikutel harilike okaste seas veel nelja liiki tangitolisi haarlaid, millel kõigil on oma kindel ülesanne. Kuigi mõned refleksiisikud tegutsevad koostöös, funktsioneerivad nad kõik siiski täiesti iseseisvalt. Näiteks teatud keemilise ärrituse peale, mida kutsuvad esile meritähed, merisiiliku vaenlane, vajuvad merisiiliku okkad laiali ning nende asemel tõusevad püsti mürgised kerahaarlad, mis meritähe ambulakraaljalakesi ründavad.

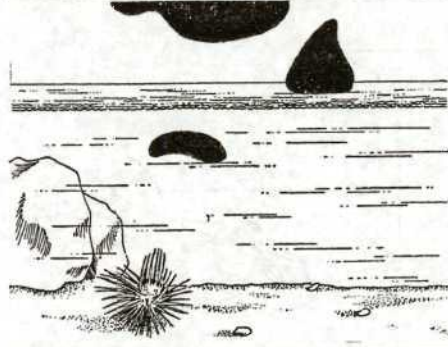
Niisiis võib rääkida "refleksivabariigist", kus kodanike täielikust iseseisvusest hoolimata valitseb ometi absoluutne kodurahu. Ka need teravad haarlad, mis muidu iga läheneva objekti järelle krahmavad, ei tee viga looma enda õrnadele ambulakraaljalakestele.

Kodurahu ei kindlustata aga mitte keskjuhtimise kaudu nagu inimese puhul, kus selle ohu, mida hambad endast keelele pidevalt kujutavad, hoiab ära ainult valusignaal keskorganis. Sest valu pärsib valutekitava tegevuse.

Merisiiliku refleksivabariigis, kus keskorgan puudub, tuleb kodurahu tagada teistviisi. Selle kindlustab autodermiin – aine, mida eritab merisiiliku nahk. Lahjendamata autodermiin halvab refleksiisikute retseptorid. Üle kogu naha hajutatuna on see nii lahja, et ei toimi, kui nahk mingi võõra objektiga kokku puutub. Kui aga kaks nahapinda

Joonis 4a. Merisiiliku ümbrus.

Joonis 4b. Merisiiliku omailm.

kokku puutuvad, pääseb see mõjule ja hoiab ära tavapärase haarderefleksi.

Merisiiliku-taolise refleksivabariigi omailmas võib väga hästi olla korraga palju tajumärke, kuna ta koosneb tervest hulgast refleksisikutest. Need tajumärgid on aga üksteisest alati täiesti isoleeritud, sest iga funktsiooniring toimib täiesti iseseisvalt.

Puugi eluavaldused, nagu kindlaks tehtud, koosnevad peamiselt kolmest refleksist. Isegi tema kujutab endast kõrgemat vormi kui merisiilik, sest ta funktsiooniringid on seotud ühise tajuorganiga, mitte ei rajane isoleeritud refleksikaartele. Seega on võimalik, et saak kujutab puugi omailmas siiski mingit ühtset tervikut, kui see tervik ka üksnes võihappeärritajast, kompimisärritajast ja soojusärritajast koosneb.

Merisiiliku puhul niisugune võimalus arvesse ei tule. Tema tajumärgid, mis koosnevad astmelistest surveärritustest ja keemilistest ärritustest, kujutavad endast täiesti eraldiseisvaid suurusi.

Mõned merisiilikud reageerivad okaste püstiajamisega iga kord, kui horisont hämardub, ning ei tee vahet, kas põhjuseks on pilv, laevuke või meriisii-

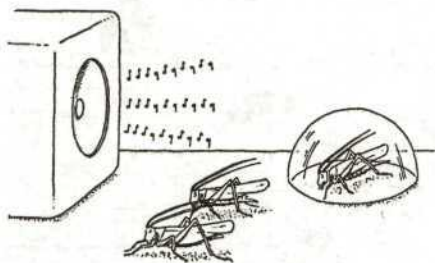
liku tõeline vaenlane kala (vt joonis 4a ja 4b). Ka need joonised ei kujuta merisiiliku omailma piisava lihtsusega. Merisiiliku pimedusmärgi ei tohiks tegelikult ruumi projitseerida, sest merisiilikul ei ole nägemisruumi. Pigem võiks toimuvat kujutada nii, et vari tõmbab nagu väikese vatitupsuga üle valgustundliku naha. Seda joonisel edasi anda ei olnud tehniliselt võimalik.

Eesmärk ja plaan

Meie, inimesed, oleme ise harjunud elu võtma pingutava eesmärgilt eesmärgile pürgimisena ning eeldame seepärast, et loomad elavad samamoodi. See on üks põhimõttelisi vigu, mis uurimistööd ikka ja jälle eksiteele on viinud.

Tõsi, merisiilikule või vihmaussile vaevalt keegi eesmarke omistama hakkab. Aga isegi juba puugi kohta ütleb inimene, et ta varitseb saaki. Selle väljendiga oleme, olgugi et tahtmatult, omaenda inimlikud argimured puugi ellu sisse surunud, seal aga valitseb tegelikult ainuüksi looduse plaan.

Seepärast olgu meie esmaseks hoo-

Joonis 5. Rohutirtsud valjuhääldi ees.

leks omailmade vaatlemise juures end eesmärgi sootulukesest mitte eksitada lasta. See on võimalik üksnes siis, kui käsitleme kõiki loomade eluavaldusi ainult looduse plaani seisukohast. Võib-olla selgub edaspidi, et kõrgematele imetajatele on omased mõned eesmärgipärased tegevused, mis omakorda alluvad looduse tildisele plaanile.

Muude loomade juures eesmärgipärast tegutsemist ei esine. Selle väite tõestuseks peab laskma lugejal pilku heita mõnedesse omailmadesse, mille puhul igasugused kahtlused oleks välistatud. Selle järgi, mis ma ööliblika kuulmistaju kohta olen teada saanud, ei tee ööliblikas vahet, kas heliallikaks on nahkhiir või klaaskorgi kriuksumine, tema reaktsioon on mõlemale ühesugune. Need ööliblikad, kes oma heleda värvi tõttu hästi nähtavad on, lendavad kõrget heli kuuldes minema, seevastu teised, kaitsevõimega liigid, laskuvad sama heli kuuldes alla. Ühel ja samal tajumärgil on eri liikide juures vastandlik mõju. Mõlemad toimimisviisid on silmanähtavalt plaanipärased. Siin ei saa juttugi olla teadlikust otsusest või eesmärgi püstitamisest, sest liblikad ise ju ei tea,

mis värvi nad on. Kõik see äärmine plaanipärasus tundub veel imetlusväärsem kui lisada, et ööliblika ülipeene ehitusega kuulmiselund on ette nähtud just nimelt nahkhiire kõrge tooni tajumiseks. Kõigi teiste helide suhtes on ööliblikas täiesti kurt.

Eesmärgi ja plaani vaheline erinevus on näha juba Fabre'i huvitavast tähelepanekust. Fabre asetab valgele paberilehele emase ööpaabusilma, kes seal mõnda aega oma tagakeha liigutas. Seejärel pani ta liblika paberi kõrvale klaaskupli alla. Öösel ilmus akna kaudu kohale terve hulk selle haruldase liblikaliigi isaseid, kes kõik paberilehe peale kogunesid. Sealsamas kõrval klaaskupli all istuvat emast ei pannud mitte ükski isane tähele. Missugust füüsikalist või keemilist mõju paber avaldas, ei olnud Fabre'il võimalust kindlaks teha.

Selles suhtes on olnud informatiivsemad rohutirtsude ja ritsikatega tehtud katsed, mida illustreerib joonis 5. Üks isend istub toas mikrofoni juures ja viiuldab energiliselt. Kõrvaltoas kogunevad vastassoost rohutirtsud valjuhääldi juurde teda kuulama ja ei tee väljagi sellest isendist, kes samas toas klaaskupli all asjatult viiuldab. Läbi klaasi hääli ei kosta, optilisel pildil aga ei ole mingit mõju.

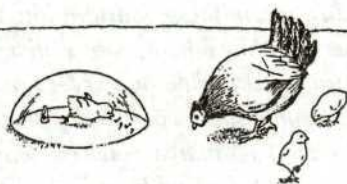
Mõlemad katsed näitavad ühte ja sama. Kummalgi puhul ei saa juttu olla eesmärgipärasest tegevusest. Kuid isaste veider käitumine muutub mõisteta-vaks, kui seda vaadelda kui plaanile allutatud tegevust. Mõlemal juhul käivitab tajumärk teatud funktsiooniringi, aga et normaalne objekt kõrvaldatakse, siis ei teki mõjumärki, mis tajumärgi kustutaks. Normaalsel juhul peaks sel het-

kel tegevusse astuma uus tajumärk, mis vallandaks uue funktsiooniringi. Omaette uurimist vajab, milline see uus tajumärk kummalgi juhul on. Igal juhul moodustab ta asendamatu lüli paaritumisega seotud funktsiooniringis.

Olgu peale, ütleb nüüd lugeja, putukad ei tegutse tõesti eesmärgipäraselt. Nad alluvad vahetult looduse plaanile, mis neile tajumärgid ette kirjutab, nagu me nägime juba puugi puhul. Kes on aga linnuõuel tähele pannud, kuidas kanaema oma poegadele appi ruttab, ei või kahelda, et loomade juures esineb ka tõeliselt eesmärgipärasest käitumist. Kuid just nimelt sellel konkreetset juhul on mõned väga head katsed asjasse täie selguse toonud.

Saadud tulemusi illustreerib joonis 6. Kui tibu jalgapidi vaia külge siduda, hakkab ta kohe valjusti piiksuma. Selle hädakisa peale kiirustab kanaema, sulded turris, otsekohe sinnapoole, kust hää l kostab, isegi siis, kui tibu näha ei ole. Niipea kui ta pojakese leiab, hakkab ta kujuteldavat vastast raevukalt nokaga ähvardama. Kui aga kinniseotud tibu klaaskupli alla panna, nii et kana teda küll näeb, aga piiksumist ei kuule, siis ei tee kanaema vaatepildist väljagi.

Ka sel puhul ei ole tegemist mitte eesmärgipärase tegevuse, vaid katkenud funktsiooniringiga. Piiksumise tajumärk on normaaljuhul kaudselt seotud tibu ründava vaenlasega. Plaani kohaselt kustutatakse see tajumärk mõjumärgiga, mis seisneb selles, et vaenlane peletatakse nokahoopidega eemale. Tibu, kes rabeleb, aga ei piiksu, ei ole

Joonis 6. Kana ja tibu.

aga mingisugune tajumärk ja seega ei käivita ka mingisugust tegevust. Pealegi ei suudaks kana niikuinii silmust lahti päästa.

Veel veidram ja eesmärgipäratum oli ühe musta värvi kana käitumine. Koos pesakonna valgete tibudega haudus see kana välja ka ühe poja, kes oli must nagu ta isegi. Selle omaenda tõugu tibu suhtes käitus ta täiesti kummaliselt. Musta tibu piiksumise peale ruttas kanaema küll kohale, aga kui ta musta tibu valgete hulgas märkas, tungis talle nokaga kallale. Sama objekti akustiline ja optiline tajumärk käivitasid täiesti vastandlikud funktsiooniringid. Ilmselt ei olnud need kaks tibu seotud tajumärki kana omailmas ühte sulanud.

Saksa keelest lühendatult tõlkinud
Piret Peiker

Washoe, Loulis, Ally, Lucy, Dar, Tatu, Sarah, Lana ja teised ahvid, kes inimestega inimkeeli on kõnelnud,¹ on oma kasvatajaid ja paljusid teisigi veennud, et inimene ei alga iseendaga.

1 J. G o o d a l l, The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior. Cambridge, 1986.

Kas on võime pattu teha see traagiline, mõtlemisega ja märgi (ees-märgi) enda-ette-paneku võimega kaasnev omadus, mis inimeste kultuuri löi? Võime petta, võime vihata, võime tuhandel eri viisil inetusi öelda (kui keegi ei vasta meie eesmärkidele või ettekujutustele) ja eks siis ka samapaljudel eri viisidel end kaitsta on loonud keerukad kultuuristruktuurid ja ühtlasi hoiab neid püsti. Sest kui poleks negatiivseid suhteid, poleks ju ka piiridel püsi, ning kõik keerukad kultuuriehitised laguneksid koost?

Teadlik eesmärgipaneku võime on ühtlasi mehhanism, mis lausa juhib kõrvale looduse loomulikust otstarbekohasest plaanist, sellest õigest ja parimast teest, mida iga putukas ja metskits oma toiminguis järgivad, mida aga mõtlemisvõimeline looduse kroon tohutute raskuste ja filosoofidevää jäõpingutuste kaudu taas üles leida üritab. Sest iga sõnastatud või kujutluses esitatud eesmärk on ju ääretult ühekülgne selle kõikearvestavusega võrreldes, mida elus keha teab.

Kas mõtlemine – selle hädaolukorra põhjus – on tõesti looduses esimest korda tekkinud alles koos inimese liigiga? Ehk on pigem nii, et ta on tekkinud korduvalt, kuid olles sedavõrd traagiline omadus, on varasemad katsed osutunud kõik letaalseks? Dinosaurused surid välja seepärast, et oskasid mõelda. Ning ehk vaid seetõttu, et inimliku mõtlemise viis nii poolik ja vilets välja kukkus, võtab tema väljasuremine veel natuke aega.

Looma reaktsioon, erinevalt inimese omast, on enamasti vahetu, kohe ärritu-sele järgnev, niisama kui väikestel lastelgi. Kui tekib võimalus oodata, pidada

enne reageerimist pausi, siis saab ilmuda see, mida nimetatakse valeks, või naljaks, või mõtteks. See omadus ilmub lastel umbes kahe aasta vanuses, ent seda võib märgata ka inimahvidel.

Need ahvid, kellest juttu alustasin, kõnelevad enamasti ASLi – American Sign Language'i – mis on kurtummade viipekeel ja mida nende kasvatajad-inimesed neile õpetanud on (Loulis, siiski, õppis üksnes teistelt šimpansidelt). Mõned ahvid (Lana näiteks) kõnelevad arvuti abil, Sarah kasutab plastikust sümboleid. Kõneldes niisama rohkelt ja rikkalt kui paariaastased inimlapsed, ei ütle nad meile siiski kuigi palju loomade siseilma kohta. Igatahes mitte rohkem, kui suudame lapselt üksnes tema jutu põhjal teada saada ta käitumise ja mõtlemise sügavamatest tagamaadest. Seepärast siis: et aru saada loomadest, ei piisa, kui nendega kõnelda, isegi kui nad seda tõesti oskavad. Et mõista loomade oma keelt, on tarvis ulatuda üle ja olla suurem inimeste keelest.

Jakob von Uexküll ütleb, et tarvis on osavõtvat vaatlust. See seisneb kahes asjas:

1) tuleb tundma õppida meeleorganeid teistel loomadelt – kuidas on need ehitatud, milliseid märke on võimelised vastu võtma ja edastama;

2) tuleb osaleda – vaadeldes organismi käitumist, püüdes märgata seda, milliseid märke ta tegelikult oma loomulikus elus vastu võtab.

Nii võib saada võimalikuks, vähemalt mingil määral, looma omailma rekonst-

ruerimine ja mõistmine ("Teilnahme und Beobachtung"¹).

Jakob von Uexküll oli väga põhjalik ja detailne eksperimentaator ja loomade käitumise peente mehhanismide kirjeldaja ning analüüsija. Ta erilise huvi alla kuulusid mitmed meres elavad selgrootud, kelle käitumise esimeseks põhjalikumaks uurijaks ta oli. Oma peateoseks pidas ta aga raamatut "Theoretische Biologie" (1920; sellest on ka mitmeid hilisemaid trükke ja ingliskeelne tõlge), mis oli üks esimesi teoreetilisele (bioloogiale) pühendatud monograafiaid maailmas.

"Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen" on Jakob von Uexkülli populaarseim, enimtrükitud teos. Esimest korda ilmununa 1934. aastal, Georg Kriszati joonistega, on sellest nüüd ilmunud hulk kordustrükke ja tõlkeid mitmesse keelde. Muuseas on teos inglise keeles ilmunud ajakirja *Semiotica* erinumbrina 1992. aastal². Enam kui kümne Jakob von Uexkülli poolt kirjutatud raamatu hulgas on just see mõeldud laiemale lugejaskonnale.

Jakob von Uexkülli käsitlusviisi keerukus, ent ühtlasi uudsus ja sügavus seisab muuhulgas selles, et ühtaegu astutakse üle nii bioloogia kui psühholoogia piiridest. Ta õpetus omaloomast (Umwelt) jäi õige kauaks enamiku uurijate tähelepanu alt välja ja leidis edasi-

arendamist vaid väheste järgijate ringis, kuni kümnekond aastat tagasi põhiliselt semiootikute poolt äkki uuesti kirjeldati.

Ühelt poolt teeb Uexküll väga suurt vahet taimede, loomade ja inimeste vahel, on järsult vastu sellele, et eesmärgipärasust inimestelt loomadele laiendataks või taimedele meeli omistataks, teiselt poolt näeb ja näitab ta, mismoodi tähendus (Bedeutung) on olemas ja sünnib juba lihtsaimais elusorganismides.³ See on biosemiootika valdkond.

Suhelda nendega, kes oskavad sedasama keelt mida minagi, pole võrreldav suhtlemisega nendega, kelle keel on erinev ja tundmatu. Kui asutakse suhtlema teiskeelse inimesega ilma tõlgi abita, on ometi kasutada ja abiks võtta ühesugune arusaam paljust, näiteks ühetaoline kehakeel, näoilmete mõistmine jne. Kui aga sedagi ühist alust pole?

Teada saada midagi teise siseilmast, mõtte sisust, poleks täppisteaduslike kriteeriumide kohaselt justkui võimalik. Aga humanitaarteaduse alusel nagu siiski oleks?

Loomad on vahepeal. Ärgu nad vahele jäägu, vaid saagu ja jäägu keskele. Nii ju võib, kui vaateviis on elukeskne.⁴

Kalevi Kull

1 T. v. U e x k ü l l, Introduction: The sign theory of Jakob von Uexküll. *Semiotica* 89(4), 1992, lk 279–315.

2 J. v. U e x k ü l l, A stroll through the worlds of animals and men: A picture book of invisible worlds. *Semiotica* 89(4), 1992, lk 319–391.

3 J. v. U e x k ü l l, *Bedeutungslehre*. Leipzig, 1940.

4 Biotsentrismi kui alternatiivi füsikalismile ja antropomorfismile on lähemalt põhjendanud näiteks S. Chebanov. (Vt: Theoretical biology in biocentrism. In: K. K u l l, T. T i i v e l, *Lectures in Theoretical Biology*. Tallinn, 1988, lk 159–168.)

TIIU HALLAP Kuidas konstrueerida looma?

Mis loom *päriselt* on, seda võivad teada ainult need vähesed, kes usuvad, et asi iseeneses on inimesele kui tunnetavale olendile ligipääsetav. Sõnad *päriselt*, *tõeliselt* on ahvatlevad ja pealetükkivad. Veelgi pealetükkivam ja agressiivsem on sõna *on*. Filosoofid mõtlevad eri liiki *on*'idest igasugu asju, ent mida iganes nad ka välja mõtleks, lõpptulemus formuleeritakse ikka kujul: "*on* on ... (seda, teist ja kolmandat)". Mis tekitab tunde nõiutud ringist.

Kahekümnenda sajandi keelefilosoofia on rõhutanud keele salakavalust: keele kaudu võib mõtlemisse immitseda soovimatu metafüüsika. Samas on üsna selge, et keelt ei ühenda mõtlemisega mingi paratamatu ja kindlasuunaline vektor. Keelega tuleks niisiis justkui olla ettevaatlik, ent kuidas?

Ei tahaks (kui see ainult võimalik on) rääkida sellest, mis loom *on*, vaid sellest, kuidas inimene looma võtab, näeb, konstrueerib. Kuidas, millisena loom inimese mentaalses maailmas esineb. Teatud mõttes ei ole loomade puhul asi niivõrd loomas kui inimeses, tema vabaduses ja intentsioonis. Inimene on nii loomadest kui ükskõik millest muust mõeldes *peaaegu vaba konstruktor*.

Mõeldes loomast – mõeldes loomast kui enese mõtlemise osast – torkab esimesena pähe looma *metafüüsiline võõrus*. Ta on lootusetult ja ületamatult

teistsugune, arusaamatu. Vanaaegse õmblusmasina serval lamab must kass, kelle kurgust on veidi aja eest tasase raginaga läinud alla kümme pisikest silku. Ta on võtnud sisse graatsilise asendi, ei ole end (vastupidiselt minu ootustele) kerra tõmmanud, et magama jääda, vaid tõstab pea, tardub liikumatuks ja *vaatab mind*. Vaatan tahtmatult vastu, otse tema silmadesse, ja hinge hüilib rahutus. Kes ta on? Miks ta vaatab nii liikumatu, samas nii huvitundva pilguga? Mida ta üldse näeb? Kes mina tema jaoks olen?

Trifiidid tulevad järgmiseks meelde. Inimesesuurused, kõndivad, inimesi tapvad taimed. (Kõndiva taime kohta võiks äkki öelda *loom*?) Ja nende headsüdamlikumad analoogid vendadelt Strugatskitelt.

"*Mis seal metsas näiteks veel on? Puud.*" *Ta pühkis käisega silmi.* "*Aga nad ei seisa paigal, vaid hüppavad. Saad aru?*"

"*Nonoh?*" küsis Würtz õhinal. "*Kuidas nad siis hüppavad?*"

"*Kuidas? Alguses seisab liikumatult. Puu nagu puu ikka. Siis aga hakkab väntsklema, end kakra kiskuma, ja siis äkki tsäuhh!* Mürin, pragin, igavene virvarr. Mõni hüppab kümme meetrit. Mul löi üks kabiini mõlki. Ja siis seisab jälle."

"*Mispärast ta siis hüppab?*" küsis Würtz.

"*Sellepärast, et teda nimetatakse hüppavaks puuks.*"

("Tigu nõlvakul", LR 1971, nr 15/16.)

Viimases lauses antud põhjuslik seletus on kehavõitu, kuid võib leiduda paremaid. Füüsika või bioloogia seadused vaevalt saavad lõplikult ja saja-protsendiliselt välistada võimalust, et meie maailmas (just selles konkreetses maailmas) võiks niisuguseid nähtusi esineda. Ühel päeval võivad nad tulla, laboratooriumist või võsast. Tulevad hüpeldes ja kes teab milliste kavatsustega.

Kui tavalise kassiga seonduv emotsionaalne kontekst on võõrus, teistsugusus, siis hüppavate puude ja muu säärase puhul lisandub konteksti kõhedus ja hirm. Mis sellest, et ette on nähtud võtta seda laadi asju meelelahutusliku põnevuse taustsüsteemis. Nii nagu kriminaalromaani laipu. Teatavasti on olemas ka päris ehtsad laibad. Ja bioloogiliste monstrumitegi puhul võib kujutleda neid teises kontekstis kui üldiselt kombeks. On ju teada, et teadlased on lõputult leidlikud ja hasartsed olendid: nad võivad mõne enneolematu eluka laboris valmis teha ainult selleks, et saaks öelda: näete, see on võimalik. Jah, tuleb nõustuda, arvatavasti see on võimalik. Ja elukad võib-olla et võivad tulla ka võsast: äkki loodus tüdineb inimese domineerimisest kogu bioloogilise maailma üle ja sigitab mõned produktid, kes teevad meiega ampsti ja ongi kõik.

Kas seda võimalikku hirmu ja õuduse konteksti tasub üldse mainida ja rõhutada? Üldiselt näib meie ajastu ikkagi väga reibas olevat, lõputult suure silmade sulgemise võimega, ikka endiselt edasi tormav ja uut otsiv. Kontrasti ja tasakaalu huvides võib-olla on vahel mõttekas püüda võtta laipu nende tõe-

liselt laibalikus, surmalikus kontekstis, või ulmekirjanike õuduslike väljamõeldisi nende kujutletavas ebaeeldivas kontekstis. Ehkki – kes õieti peaks seda püüdma?

Filosoofid on looma kontseptuaalselt konstrueerima asunud alles suhteliselt hiljuti. Looma ilmumine filosoofia intellektuaalsele areenile on tõenäoliselt eeskätt bioloogide teene: kõrgemate loomade üksikasjalik uurimine ja nende elu jäädvustamine-näitamine filmilinal on vägisi sundinud peale mõtte, et vähemalt osa loomi on äärmiselt komplitseeritud ja paljudes aspektides inimesega võrreldavad. Mis viib mõtted edasi praktilistele küsimustele sellest, kuidas on lubatav loomi kohelda. Osalt tingib huvi suurenemist loomade vastu kindlasti ka see, et on intensiivistunud mõtlemine inimese teadvuse ehituse üle, ja looma teadvuslikkus või mitte-teadvuslikkus puutub siin asjasse. Peamised mõisted või märksõnad, mille kaudu (millega seotult) loom on siseneanud filosoofia konteksti, on: teadvus, eneseteadvus, kannatus, valu, kohtlemine, moraalselt õige, väärtus, tapmine, omand, eesmärk, vahend.

Hiljuti ilmus ühe kodumaise ajalehe välisuudiste veerul järgmine teade:

Hispaanias uppus 4000 siga

MADRID (Reuter-ETA). Enam kui 4000 siga koguväärtusega 615 000 dollarit uppus Põhja-Hispaanias Bascones del Aquas, kui kohalik jõgi tõusis paduvihmade tagajärjel üle kallaste ning ujutas üle seafarmi.

Farmi omaniku Manuel Llenese sõnul püüdsid tema töölised sigu päästa, kuid pidid sellest loobuma, kuna nende endi elu oli ohus.

"Me pidime jätma sead saatuse hoo-
leks, sest inimelud olid ohtu sattumas,"
ütles Llenes. (Postimees, 28. det. 1995)

Selles teates sisaldubki enam-vähem
probleemi tuum. Inimese suhtumine
loomadele on ambivalentne: ühest küljest
on loomadele rahaühikutes mõeldetav
omand, teisest küljest on ta miski inimese-
le hirmsasti sarnane, millega võib olla
emotsionaalne side. Samas on ambiva-
lentsus ainult tinglik ja abstraktne: kui
tuleb teha valik inimeste ja sigade vahel,
siis on valik ette ära määratud, pole
midagi mõelda. Valitakse nii, nagu valis
farmiomanik Manuel Llenes. Kes eelis-
taks tõsimeeli sigu inimestele? (Kuigi
mõni ehk tõesti teeks seda.)

Tuntud filosoof Peter Singer alustab
oma artiklit "Loomad ja elu väärtus"
mitte sigadest, vaid kanadest. Täpse-
malt nendest kolmest miljardist kanast,
kes Ühendriikides igal aastal ära süüak-
se. Kuidas nende kanadega ikkagi olla?

Singeri arutluses on hulgaliselt huvi-
tavaid harusid ja üksikasju. Ent enne-
kõike tahaks fikseerida põhjaneva
tunde, et kanade endi ja kanade üle
peenelt arutlemise vahel haigutab igal
juhul kuristik. See on küll selge algusest
peale, ent intellektuaalsesse tegevusse
süvenedes kaldub see tõsiasi vahel
täiesti silmist kaduma.

Kõige fundamentaalsem kanade juu-
res on ikkagi see, et neid kasvatatakse
selleks, et lõpuks ära süüa. Ja nad
süüakse ära nii või teisiti, koos põhjen-
dustega või ilma. Arutleda selle üle,
kuivõrd on kana puhul sobiv kasutada
sõnu *piin*, *kannatus*; kas kana söömine
on moraalselt vale *igal juhul* või ainult
siis, kui kana on enne ärasöömist väga
halvasti koheldud, ja kas ei tuleks kana

söömist moraalselt igati lubada, kui te-
ma elu on kulgenud teatud tingimustes
(mis meie arust talle peaksid meeldima)
ja tema elu on lõpetatud kiiresti ja pii-
nadeta – miskipärast tundub see kõik
justkui viimane hoop kanade pihta,
nende lõplik mõnitamine. Intuitsioon
ütleb, et me ei kasvataks kanu, kui meil
poleks plaani nad lõpuks ära süüa, ja
ärasöömine on igal juhul üks ürgne,
tume ja natuke õudne asi.

Moraalselt kõige rahuldavam tundub
süüa kanu musta südametunnistusega:
andes endale aru faktist, et maitsva ja
hästilõhnava praega minu taldrikul on
seotud (kui viitsida kujutleda) mõned
ebameeldivad tõsiasiad. Konstrueerida
peeneid mõttekäike, mille üheks (ehkki
muidugi mitte ainsaks) eesmärgiks on
saavutada olukord, et ma võiksin oma
kanapraadi täie rinnaga nautida, et
saaksin kahvlit haarates endale öelda
"ma süün seda kana rahulikult, sest
...(järgneb põhjendus)" – tundub mo-
raalses mõttes kuidagi vastik. Liiga tõ-
siselt säärast etteheidet kanade üle
arutlevale filosoofile ei saa küll võtta,
sest et filosoof ei saavuta oma eesmärgi
(niivõrd, kui tal see on) niikuinii. Tema
põhjendused võivad näida veenvad, ent
ta ise (tõenäoliselt) teab, et ükski põh-
jendus pole lõplikult veenev.

Niivõrd, kuivõrd praegusel hetkel
loomadesse puutuvat filosoofilist prob-
leemistikku eksisteerib, paistab see ole-
vat eeskätt seotud ikkagi just praktiliste
moraalikäsitlustega. Tarvis on põhjen-
dada loomade kohtlemist teatud viisil.
Ja selleks näib muuhulgas olevat tarvis
ka natuke teooriat selle kohta, mis loo-
mad on. Võib-olla on tõesti tarvis. Aga
võib-olla ei ole ka.

Akadeemilised filosoofilised arutlused on igatahes võluvad. Üks näide Peter Singerilt. Võtame printsiibi: "inimolendi elu on igal juhul, mis tahes tingimustel väärtuslikum kui looma elu". Kui siseneks hetkeks kristlikku mõtlemisse ja asuks konstrueerima mingit head põhjendust kümme-konnan inimese eelistamisele 4000 seale? Võtame appi näiteks teesi: "inimelule annab erilise väärtuse asjaolu, et ainult inimesel on surematu hing". Nüüd võib kõigepealt arutleda selle üle, kas üldse kellelgi, mingil olendil on selline asi nagu surematu hing, ja kui on, siis kuidas teada saada, mis liiki olenditel on ja mis liiki olenditel pole. Kristluses ei näi olevat selget seisukohta, kuidas täpselt on lood loomade hingega. Peter Singer ütleb, et Vana Testament räägib surematusest üldse vähe, Uus Testament räägib küll palju teispoolsest elust, kuid ei ütle, kas loomad sinna pääsevad. Mõtte sellest, et loomad ei ole surematut hinge, olvat kristluses toonud Aquino Thomas; too omakorda lähtus Aristotelesest, kes pidas olendi surematuse tarvilikuks tingimuseks mõistuslikkust, viimast pidas aga ainult inimese omaduseks. Ning Singer lisab, et argumenti, millega Aristoteles sidus omavahel mõistuslikkuse ja surematuse, peab tänapäeval enamik filosoofe vigaseks. Nii teeb Singer järelduse: standardne kristlik seisukoht, et loomal pole surematut hinge, põhineb vähemalt osalt mittekristliku filosoofia vigasel mõttekäigul.

Kuid olgu sellega kuidas on, oletame, et see on siiski tõsi – et loomal pole surematut hinge. Mis saab mõttekäigu-ga edasi? Inimese tapmine (või surralaskmine) on halvem kui looma

tapmine, sest inimene on väärtuslikum kui loom. Inimene on väärtuslikum kui loom, sest inimesel on surematu hing. Kuid: kuna inimese hing on surematu, siis inimest reaalselt, maapealselt tappes ainult lõpetatakse tema elu materiaalse olendina ja ei tapeta teda lõplikult. Kui võrdleme inimese ja looma tapmist (surralaskmist) või peame nende kahe vahel valima, teeme seda alati ikka siinpoolse, maise, materiaalse elu kontekstis. Kas pole siis kummaline öelda, et õigem on lasta uppuda seal kui inimesel, sest inimene elab pärast surma edasi, looma elu aga lõpeb tema maise elu lõppedes? Kas loogilisem poleks hoopis arvata vastupidi? Peter Singeri andmetel ongi vähemalt üks kristlane arvanud vastupidi. Kardinal Bellermine olevat lubanud täil ennast hammustada, öeldes: "Meil on taevas, mis hüvitab meie kannatused, neil vaestel olenditel aga pole midagi muud kui selle praeguse elu nautimine."

Kristluse seisukohalt võib püüda (mis tahes) inimese eelistamist (mis tahes) seale põhjendada ka teisiti. Kuid mõte hüppab iseendast, nende teiste võimalike põhjenduste vastu erilist huvi tundmata, tagasi Manuel Llenese juurde. Too farmiomanik vist ei tea midagi Aristotelesest ega Aquino Thomasest. Äkki isegi mitte ristiusust. Võib kujutleda, kuidas ta seisab, üleni märg, juuksed sassis, mässavate vetevoogude ääres ja jälgib tuhandeid kisendavaid ja uppuvaid sigu. Mis mõtted tal ka iganes peast läbi käisid või mida tundis, kui andis oma tööliste käsu loobuda katsetest sigu päästa, on küsitav, kas mingid filosoofilised arutlused ja printsiibid siin üldse asjasse puutuvad või mida nad

kõnealusel olukorras muudavad. Eeskätt on raske näha, mis on kõigel sellel pistmist *põhjendamise*ga.

Filosoofia on filosoofia, ja elu on elu. Sigade uppumise ja kanade ärasõõmise tarvis võib põhjendusi konstrueerida küll, miks ei. Kindlasti leidub olukordi, kus on mõistlik olla mõistuspärane ja põhjendav. Kuid tundub, et ka põhjendamistegevust ennast on võimatu lahutada teatavast *intentsioonist* või

huvist või kuidas iganes seda nimetada. Kui inimene tõsiselt tahab, võib ta suu-
repäraselt põhjendada ükskõik mida: kanad, sead, inimesed upuvad – kui vaja – tema põhjenduste voogudesse. Loomade humaanse kohtlemise kasuks kõnelevad argumendid on olemas ainult seetõttu, et nende konstrueerijaid on juhtinud mingi *heatahtlikkuse* või *armastuse* intentsioon. Mis ise on üks mõistatuslik asi.

VAATENURK

MARDI VALGEMÄE Rähesoofia

JAAK RÄHESOO. HECUBA
PÄRAST: Kirjutusi teatrist ja
draamast 1969–1994. Ilmamaa,
Tartu, 1995. 320 lk. (Eesti mõt-
telugu; 3).

"...ajalootaju kohustab inimest kirjutama mitte ainult omaenda põlvkonna tundega kontides, vaid ka tundega, et kogu euroopa kirjandus Homerosel peale ja tema enda maa kirjandus sealhulgas eksisteerib ühtses ajas ning moodustab ühtse korrastatud struktuuri."

Ümmarguselt veerandsada aastat tagasi, siis kui Jaak Rähesoo tõlkis T. S. Elioti ülalloodud lause, mis ilmus 1973 *Loomingu Raamatukogus* Elioti artiklitevihikus, ei võinud tollal umbes kolmekümnene pärnulanane ehk aimatagi, et temast saab eesti esseist, kelle konditaju

ulatub tagasi Homeroseni, ning veel vähem, et ta loob selle kultuurisilla vaid kahe sõnaga.

Siin vaatluse all oleva Rähesoo värske artiklikogumiku pealkiri "Hecuba pärast" resoneerib paljutähendavalt euroopa kirjanduse maastikul: Homerosel "Ilias", siis kaks Euripidese tragöödiat, Vergiliuse "Aeneis", Ovidius, Seneca, Plutarchos (kellelt Shakespeare laenas "Hamleti" Hecuba-episoodi) ning lõpuks Dante ja muidugi Shakespeare. Esimesel vaatlusel näib "Hecuba pärast" viitavat vaid Shakespeare'i tuntuimale kurbmängule. Reagerides rändnäitleja poolt esitet lugulaulule "mähkund (Trooja) kuninganna" ahastusest kuninga tapmisel, kusjuures näitleja retsiteerib omi ridu pisarsilmil, ütleb Hamlet (Georg Meri tõlkes): "Mis on tal Hecubast või temast Hecubal, / et tema pärast nutab?" Näidendi tegevuse kontekstis tuleb see stseen nii Hamletile kui ka pealtvaatajatele meelde, et miski on ikka

veel mäda, sest Taani kuninga tapmise asi on lahendamata. Ent nagu Shakespeare annab mõista "Troiluse ja Cressida" viimases vaatuses, ja nagu juba Euripides seda esitas, samuti kui hiljem Ovidiuski ("Metamorfoosid" XIII), avardub Hecuba lugu vallutat rahva traagikaks. Trooja on langenud. Tapmisele ja rüüstamisele järgneb elanikkonna orjastamine. Shakespeare'i poemis "Lucretia" ning isegi kahes Dante "Jumaliku komöödia" tertsiinis ("Põrgu" XXX) võib aga Hecuba saatust võtta veelgi üldisemalt kui võrdpilti ükskõik missugusest ülekohtusest vägivallast. Rähesoo raamatu pealkirjas esineval Shakespeare'i parafrasil on niisiis vähemalt kaks süvasümbolset tähendust. Esiteks samastab ta Maarjamaa saatuse Trooja omaga. Teiseks annab ta Eestilegi euroopa kõrgkultuuri kandnud kirjandusega haakuva kõlapinna, mis ulatub tagasi Homeroseni.

Kuigi Rähesoo õhutab Eesti teatreid mängima vanemat klassikat "Kreekast-Roomast alates" (lk 222) ning viitab aeg-ajalt kolmele suurele atika traagikule, seavad raamatusse kogut esseed fookusesse Shakespeare'i, paar iirlast, rea ameeriklasi ning kodumaa dramaturgidest kõige mällusööbivamalt 1960. aastate uuestisünnipoisid. Kirjeldades mitmel maal nähtud Shakespeare'i-lavastusi, ei lase autor meil unustada maagiliste Hecuba-sõnade laiemat mõistet. Vaagides näiteks Kalju Komisarovi *punk*-*"Hamletit"*, möönab Rähesoo "varjamatult türanliku" kuningas Claudiuse puhul, et "Siin maal võib ta meenutada küll Stalini aegu (kes osutas ki laimatut vaistu sellega, et teatavasti keelas "Hamleti" lavastamise)" (210).

Kõneledes iiri näitekirjanikest, kommenteerib Rähesoo Brian Frieli "Tõlkijate" Priit Pedajase lavastuse kajastusi, milles heiaistub Hecuba-müüdi avaram tõlgendus: "Elati alles stagnas ja kunstis nähti mõistukõnet avalikult väljaõeldamatust. Vastavalt teisendus Frieli näidend 1833. aasta Iirist, kus jöhker Briti koloniaalvõim röövib päriselanikelt maa ja keele, vaatajate silmis okupeeritud Eesti puhtakujuliseks paralleeliks" (251). Sellised siin-seal esinevad reaalpoliitilised vahemärkused, mis kulmineeruvad "Tagasivaates", ei sega ent teatrikunstiga seotud arutlusi. Nad kinnitavad pigem Rähesoo mõttemaailma laia haaret.

Veelgi enam kui Shakespeare'ile või iirlastele annab Rähesoo oma raamatus ruumi ameerika teatrile ja dramaturgiale. "Hecuba pärast" kaante vahele kogut kirjutised moodustavadki kõige täielikumaa eestikeelse käsitluse ameerika teatrikunstist alates Eugene O'Neillist, kelle loomingut ta vaatleb siin esmakordselt avaldet pikemas essees. Ka näidendite kiiranalüüsiiga tuleb üldiselt nõustuda, kuigi mõningais üksikasjus võiks siiski pisut vastu vaielda. Eriti vajalikuks pean seda Tennessee Williamsi Eestiski mängit "Tramm nimega "Iha"" puhul. Rähesoo leiab, et peategelase Blanche'i lõpp jääb "suuresti põhjendamata vägivallaks" (128) ning väidab, nagu seda teevad mitmed ameerika kriitikudki, et Blanche'i hävitab tema õemees Stanley. Näidendi lõpul tunnistab aga Blanche'i õde Stella, et just tema oli see, kes otsustas saata Blanche'i hulumajja, sest "kui ma usuksin [Blanche'i] juttu [vägistamisest], ei saaks ma enam Stanley'ga edasi elada". Pealegi esineb

Williamsi tekstis rida putukate- ja tulekujundeid, vastavalt millele ööliblikat meenutav Blanche hukkub oma õe ("Stella, mu täht!") sümboolsete leekide lõomas. Ka Off-Off-Broadwayst kõneldes vääratab Rähesoo, kui ta enneaegselt matab 60. aastatel laineid löönud Joseph Chaikini (177), kelle uusimat lavastust juhtusin nägema õhtu enne nende ridade kirjutamist.

Hecuba nimega ilustet esseekogu šedöövriks aga on ja jääb 1969. aasta *Loomingus* ilmunud "See maailm ja teised", mida pidasin juba tollal kõige peenekoelisemaks uuestisünni-poiste lavaloomingu eritluseks ja mille üleluge mine enam kui veerand sajandit hiljem seda muljet, eriti mis puutub Paul-Eerik Rummo "Tuhkatriinumängu" analüüsi, ei kõiguta. Rähesoo keelitavate argumentide efektiivsust võib mõõta sama margapuuga, millega ta ise on kaalunud Moskvast nähtud Briti Rahvusteatri Shakespeare'i-näitlejate nüansirikast värslilugemist: "Kindlasti oli selle taga hulk vaevarikast treeningut, aga etendustel polnud hiigi enam märgata" (227). Rähesoo enda higipisarateta proosat iseloomustab ehk kõige paremini 16. sajandil itaalia humanisti Baldassare Castiglione poolt kasutusele võetud termin *sprezzatura*. Vaatamata pingutusile, õpetas Castiglione, peab õukondlane jätma mulje, et ratsutamise, mõõgavõitlus, pillimäng või soneti pärja kirjutamine on imelihtne. Siin *sprezzatura* ühise nimetaja alla viidud pädev kunstifilosoofia ja näiliselt spontaanne süntaktiline siredus annavadki Rähesoo nõtketele mõtetele kadestusväärse sujuvuse ning lubavad teda pärjata esseekunsti meistriks T. S. Elioti

"Tühermaa" kaudu Dantelt laenat sõnades: *il miglior fabbro*.

ASTA PÖLDMÄE Hilinenud osutus aegumatule Leena Krohnile

LEENA KROHN. TAINARON. Posti teisest linnast. Soome k tlk E. Süvalep. Aniara, Tartu, 1994. 96 lk.

"Tainaron" on ikka veel müügil, olema ta vist kunagi oluliselt vajalikum või kõrvalisem. Kes leiab, see leiab. Ele Süvalepa ilus tõlge on tehtud 1986. aastal ilmunud originaali kolmandast trükist. Juba kolmandast! Selliseil kirjanikel – analooge on meilgi: Mari Saat, Mari Vallisoo luules, Elo Vee oma minimalistlikus proosas –, neil oleks kui mitu tagavaraelu. Ja aeg jookseb teises mõõdus. Asjatu oleks püüda periodiseerida midagi nende loodus, siduda nooruse või küpsusega. Raamatki siis – mis ta on, uus või vana? Lihtsalt ta on, tagatiseks tegija anne, ande iseäralik, pleekimiskindel toon.

Olevik – see ainus reaalne vara! Alati kõige raskemini käsitatav ja kõige kergemini alluv trivialiseerimisele. Olles "varblane peos", on ta ometigi ühtaegu enam kui miski muu, tulvil näivusi. Ja nende näivuste kõrvalekaldenurk, kindlus, vastupidavus domineeriva tavanägemise survele ongi see, mis kunstniku puhul määrab eespool nimetatud tooni.

Leena Krohni jutustaja liigub "nagu ratsu malemängus – ühe sammu kõrvale ja kaks tagasi", märgib Ele Süvalep raamatu saatesõnas. See on olevikuline

kõrvalpilk inimesele, kultuurile, ise oma hinges nõrkumata, püsites haavamatuna, vabana kohustusest mõjutada, võidelda. See on ka oskus kõike pealt vaadata, mitte resigneerunud põlastavuses, vaid rahulikus, järeldivas meelevärskuses. Loonud ühelainsal hoogsal viipel unikaalse mikrokosmose, arukate putukate asuala Tainaroni, kasutab Leena Krohn seesugust alalhoidlikku vormi nagu epistolaarromaan. On kirjajad kellelegi, igatsetule, kellelt vastukirju ei ole, on ainult autori kas-mäletavijed, ning sellises üsna tardunud raamistuses lastakse fantaasia lõhkuma. Tugevuskatse väärtuses opositsioon, elegants rafineeritumal kujul.

Lõpuleminev täpsus kujutluses loob pilte nagu: "paljud jumikad on mehekõrgused ja nende õisikud suured nagu inimese nägu, kuid olen näinud ka sääraseid õisi, kuhu võiks sisse astuda nagu päikesepaistelisse lehtlasse".

Oma sattumist inimesena putukariiki kirjajakirjutaja ei motiveeri (nagu igas tõsiseltvõetavas riigis on selles ka oma ülikool!). Ta vaid käitub umbes sellise mudeli kohaselt nagu Ameerikasse suguvennale külla sõitnud eestlane. Tulija poolelt on siin juurdlev ja täheldav suhe uude, võõrustaja poolelt pikameeleline tolerant. Hinnanguist hoiduvad mõlemad, ülemäärasest imestusest samuti, "mina" on selleks liig kultiveeritud, liig kõrget klassi. Käibib stoiline konstateerivus, mis osutustele nagu "teeksid targasti, kui ei sekkuks nii innukalt teiste ellu" ("Rippuja") suurt ruumi ei jäta. Peatükkide ehk kirjade – neid on kakskümmend kaheksa – ehitus ongi üldjuhul selline, et külaline, kelle on Tainaroni toonud valge laev, kuid miks,

seda ta enam ei suuda meenutada, see külaline väljub igal hommikul oma teejuhi ja kaaslaste Siku (siklased – sugukond mardikalisi: *Cerambycidae*) saatel majutuspaigast ning kogeb midagi hämmastavat ning enamasti alltekstitut. Sümboolikat tarvitatakse vähe, varjundeid ja vihjeid sellele siiski leiab. Üsna sagedasti andub rändur aga mingile lummusele, milleks võib olla kaugel mäel põlev üksik ohvrituli ("Mäel põleb"), jaanimardika kustumine ("Sära"), mänguasjade kaupluse vaateaken, üht-aegu aken nii toonelasse kui taevasse, öösse kui päeva ("Suur aken") ning, miks mitte, raadiojaamadevaheline "valge müha" ("Valge müha"), mille kuulatamisel sisikond oma töötamise katkestab, et paremini aru saada. "Tolles paratamatuses rännates tundsin maadeavastaja õnne ja mind lummas lakkamatu müha, mis tõusis nagu aur noilt nimetuilt ulgumeredelt." Ka eksib mõtteturist kord linnataguseile halva kuulsusega liivikuile, mis peaksid viima mere äärde, aga ei vii. Mitte mingeid vetevälju, ainult liivalained ja nende keskel hirmuäratav pudedate kallaste ja imeva kurguga lehterjas koobas. Kolm peotäit liiva! Ära ehita oma maja liiva peale! Lapse liivauguliiv oma käe- ja jalakoobastega ning too teine, mis enam tallale tuge ei anna, millest väljub vilksti mingi karvusse ja okastesse peitunud ahne haaraja küüs – need kõik on olemuseldasa üks ja seesama. Tõesti, just sellised üle kuristike heidetud mõttesillad on Leena Krohnil määratult vastu-pidavad, aga alla vaatad vahel ikka, nõnda et "Tainaroni" lugedes on aegajalt tahe millestki kinni haarata, millestki kindlast, mõnest suurest puust.

Omaette tahaksin kõnelda ühest teost iseloomustavast lahenduslikult fundamentaalsest võttest, mis võib esmapilgul, kui seda üldse märgatakski, näida tehnilisena, on tegelikult aga täiesti sisulist, tundeelulist laadi. See on metamorfoos mõõtmatega. On enimgi kunstis otsitud vaheldust sellest, et tekitatakse mingid realiteedis võimatud proportsioonid tegelase ja ümbruse vahel. See on saavutatav kasvades hiiglaseks nagu Gulliver jähhuude maal, või ka mandudes põialpoisiks – Nils Holgersson. Efektiivsed on mõlemad. Kohe muutuvad ebatavaliseks mis tahes olukorrad ning kitsikused. Kahanemine on ohtlikum, siis ka põnevam, kasvamine aga, iseäranis koos moondumisega (Kafka putukas) kõhedam ning võimasterikkam. Ent Leena Krohn, kes "Tainaronis" nähtavasti mingit muinasjututoimet pole tahtnud saavutada, mitte sinnapoolegi, hoopis näitelava filosoofiliste ekskursside arendamiseks, on läinud kolmandat teed: ta jätab iseend tunnetajana-kujutajana inimõõtmesse ja muudab oma äranägemist mööda hoopis ümbrust. Ei põlga ta paljaks vaeva teha ringi kogu maailm. Põhjus on küll ka nähtav: kõik nali ja vigur, mis muidu, isekahanemise või -kasvamise puhul oleks möödapääsmatu, oleks temale üleaurune. Veel enam – ohtlikki. Filosoof ei saa endale lubada est-raadi! Aga mis Leena Krohn see oleks, ilma mõtteteadusliku stuudiumita! Asja väärtust tõstab, et oma maailma ümberloomist toimetab ta ju mitte tavaümb-ruses. Ta võtab kõigist meelteulatuse mastaapidest väikseima võimaliku – entomoloogilise – ning ühes selle juurde kuuluva botaanilise keskkonnaga kas-

vatab inimõõtmeliseks, üle sellegi, nagu parajasti tarvis. Nii kaalub tal põdra-põrnikas tsentneri, mingi nimetu sültjas roomaja aga annab välja terve pidu-rongkäigu mõõdud ("Möödamarssija"). Sõber Sikk näib olevat tavalist mehekasvu, sest tainaronlaste hulgas tuleb ette "vägagi väikesekasvulisi rasse...". On ka koletuid ulatusi: Kuninganna, kes muudkui sünnitab ja sünnitab (mesilas-ema?), täites mitu majakorrust oma monstroosse emasusega. Raisapõrnikad töötavad matuseametina, olles samas toitvad lapsevanemad, kuivõrd uus elu saab alati jõudu kellegi lõpust ning "iga-ühe isiklikud soovid on teenimas nurmel kõikide õnne". Markantne detail, ent siinse fantaasiarikkuse seisukohalt ei midagi erilist on ju ka isemoodi *pars pro toto* matmisviis, mis lubab puusärki surnukeha asemel asetada mingi üheainsa elundi, tavaliselt silma või katesesarve. "Aga mõnikord võivad omak-sed valida ka osa tiivast, sellise, kus on kaunis muster."

Kaunis muster! Oleks Leena Krohn juhtumisi oma võrratule ideele – korrespondents võlulinnast – lähenenud vaelevõtmega ning lasknud kujutusel libiseda lõbusaks, oleks ta enesel väga paljud teed ette ära lõiganud. Naljakuks, üksikud pastelsed helgid maha arvatud, – "Inimkuues" neid kurbusega pooleks ju leidub – ei ole üldiselt tema palett. See, mis "Tainaroni" autorit muust Leena Krohnist eristab, on, et "Tainaron" seisab ikkagi koos naise kirjadest. Miks just naise, ei olegi nii kerge öelda. Lihtsalt diskreetsuse aste on selline, mingi tunnuslik maitse seisukord. Sel määral ehk tihkab oma sõltuvust armsamast tunnistada väga kõrge enesehindega

naine, oma paratamatus üksinduses ülemväärtust nägev kunstnik. Ning kirjade adressaat – milline kujuneb siis tema portree? Ta on keegi, kellega on mäletada sügavat koostundmust. "Ma vaatan harva peeglist, aga ikka on seal keegi, kes annab mulle silmad. Ja ühtlasi on seal keegi, kes armastaks ka siis, kui "sa oleksid keegi teine"."

Tõesti ilus. Jäädavuse vanne! Kõrge kooslus! Ja siiski on see side selline, mis jätab võimaluse mitte ühelegi Tainaroni-kirjale mitte ühegi reaga vastata...

"Tunnen heameelt kujutledes, et kord viin ka sinu sinna ohakate alla (...). Sa naudiksid seda retke aasale, sest Tainaronis on suvi ja lilledele võib vaadata otse silma."

Ent päevad lähevad, suvi läheb kõige oma lilledega. Suurtega kui inimese nägu. Ja mida edasi, mida sügise poole, seda selgemaks saab vaikumise teade. Etteheide uhke huultele ei tõuse. "Toas, kus praegu elan, on mul kõik, mida vajan ja veel rohkemgi." Leppimus. Parandamatu hilinemise kibe karikas, mis tuleb tühjaks teha üksipäini oma tühjas toas. Tuba, muide, ei ole tavaline, selles on "muda ja vetikate ja pilliroo värskendav lõhn (...). Olen kõik teinud oma kätega ja kui vaatan sisse, olen rahul. See on just minu mõtmetega nagu liibuv rõivas, mis kuskilt ei pigista. Väljastpoolt väike, aga seest ruumikas, just selline, nagu hea korter peab olema."

"Mu kodu nukkumiskamber" on selle peatüki nimi.

Täpselt nii palju ruumi, nagu enesele vaja on.

On paraku teada, millal seesugune ökonoomsus inimesele ideaalina hakkab tunduma.

Ja hoopis vapustav on lõpphinnang: "...kui sinna pääsen, saab see olema avar nagu öö."

Ning otsekui muuseas mainib kirjade saatja oma viimases läkituses, et ei hakka nad ju siin lihtsalt puhkama. (NAD – siin on tegemist juba ise putukaks, tainaronlaseks saamisega. Pöördumistele jäi tummaks inimeste ilm!) Siin hakatakse muutuma.

Kas toob see valu või naudingut, küsib nukkumiseelne, ja see on jälle kindlalt naise küsimus. Ehk tähendab see kõikide kahetsuste haihtumist, loodab sama hääl. Ehk tõesti? Kusagilt peab ju tulema pääs, kui süda enam valutada, igatseda ei jaksa. Aga tugev on see süda oma meeleheitel, seda tõesti: "Mu tuba lõhnab nagu delta!" kõlab pidulik kuulutus. Ent tõdemus on kurb: kui kohtutaksegi, ei kohtuta enam endistena, suur muutumine on vahele tulla lastud – nukkumisaeg, totaalne teisenemine, arengutorm, arengutsunami, ning pole siis imestada, kui teiselt kaldalt hääl ükskord "jälle siis, kui on kevad" enam ei jõua selleni, kes pidas julgelt pikka kirjajaikust. Ei jõua kuulatadeski.

Ja nii on see Krohni kirjanikueluski olnud. Aina on teda mõistatatud, teritatud omi silmi ja kõrvu. Ja aina on ta läinud eest ära.

Tunnistan, et "Tainaroni" esmakordselt lugedes ma seda pealtnähtamatut hõõgust, tungvel naisehäält palju ei märganud. Putukalinn oli nii vallutatav, hääl seevastu sõbralik, mõistlik, nagu ei ole kirk. Ent üllatuse hõivatus andis järele, tekkis ruumi, ning nüüd võimendus juba segamata ülejäänud – mõistuslik kui ka naiselik.

"Tainaron" oma vähesõnalises täpsu-

ses on väga puhas, väga sisenduslik ning soome lugejale Leena Krohni loomingu ka armastatumaid. Pole midagi imestada, et just selles eneseavalduses, kus mõttesügav, sõnastuserk ja moele allumatu kirjanik tegelikult mis tahes rahvusest lugejale midagi väga üldolulist ütleb, on see lähedus saanud võimalikuks.

KÄRT HELLERMA

Larats Kannel. Sovetiaja Jenoveva

TARMO TEDER. KURAT KARGAS PÄHE. Eesti Raamat, Tallinn, 1995. 178 lk.

Kõigepealt paar märkust, mis lugejat võib-olla ei huvita, aga millest õigluse huvides ei saa ka vaikides mööda minna.

Paraku pean alustama tunnistusest, et kergekäelise lubaduse kirjutada Tarmo Tedre esikromaanist "Kurat kargas pähe" andsin *Vikerkaarele* enne, kui me raamatu autoriga *Eesti Päevalehe* kultuuritoas kolleegideks olime saanud. Siis tuli oma kergekäelist arvustamislubadust muidugi kahetseda. Mitte sellepärast, et raamat mulle üldse poleks meeldinud – aga paratamatult tulevad niisuguses olukorras mängu ka teistsugused, kirjandusvälised emotsioonid. Mingist ebamäärasest kangekaelsusest põiklema hakata ja ülesandest ära öelda ma ka enam ei sõandanud.

Äkki mulle tegelikult meeldibki see uutmoodi risk, mis ühe retsensendi põhimõttekindluse või -lageduse korrallikult proovile paneb, küsin endalt nüüd,

kui asjaga on viivitatud enam kui küllalt. See on ju omamoodi põnev seiklus, mis sunnib otsustama: kas raamat taevani üles kiita ja oma selgelt kriitilisem arvamus selle kohta targu enda teada jätta? Või hiilida nagu kass ümber palava pudru ja kirjutada kõigest muust, ainult mitte oma kõigiti sümpaatse ja osavõtliku töökaaslase esimesest romaanist? Vanasti oli see võimalus juba loomuldasa teretulnud, siis pidigi hea arvustus olema rohkem kompaktne essee ühiskonnaelu teemadel kui midagi muud. Igaüks pidi aru saama, et sõna ei võetud mitte ainult kõne all oleva raamatu pärast, vaid selleks olid hoopis kibedamad põhjused. Jutu alltekstis pidas ikka vaim võimuga rohkem või vähem võlvat duelli.

Täna peab kriitik duelli (või mängib duetti) üksnes raamatu endaga – ja vahel ka selle autoriga. Nii on tema elu muidugi võrratult igavam.

On ju ka kolmas võimalus, proovida olla avameelne, miks mitte isegi juhmilt aus. Hoolimata sellest et Tedre romaani armutult pilbastada pole just nagu põhjust, on niisugune tegutsemisviis siiski kõige raskem, nõuab kõva südant. Minul on seda ajapikku aina vähemaks jäänud.

Näib, et hetkel ongi tegemist just säärase musterjuhtumiga, mille kaudu on võimalik hirmutava selgusega kogeda, kui väike meie kultuuriringkond ikkagi on. Selles tunnevad kõik kõiki ja mitte iga mõte, mis kuluaarides poetub, ei jõua algkujul avalikkuse ette. Kultuuriinimeste omavaheline solidaarsus on tore asi – aga katsu sa kriitikuna delikaatne olla ja seda mitte lõhkuda.

Tarmo Teder ei ole kirjanduses kau-

geltki uustulnukas, tema jutte, luuletusi ja arvustusi on perioodikas ilmunud umbes viieteistkümne aasta vältel. Debüütraamatu "Tumedad jutud" avaldas kirjastus Eesti Raamat noorte proosasarjas 1990. aastal. Tema juttude tegelaskond on enamasti pärinenud elu ääremaadelt, selle "tumedamalt" poolt, suurest stagnaaja ööst – ning sündmused, kuhu neis satutakse ja mida neis kirjeldatakse, võiksid valgekraede seltskonnas veel tänagi pelgu ja võõristust, aga juba ka iroonilist üleolekutunnet tekitada. Mulle tundub siiski, et Tarmo Tedre proosa oluline moment pole mitte autentsetes stagnaühiskonna peegeldustes, vaid pigem teatavas eksistentsiaalses rõhuasetuses; kõigis oma "paljasjalgset" päritolu tegelastes laseb ta alati aimata mingit martinedenlikku enesehävitusungi, mis ei tulene niivõrd saamatusest oludega kohaneda, vaid ootab kõigest välisest sõltumatult kusagil sügaval nende sees demonina aina oma tundi.

Tarmo Tedre esimest romaani oli huvitav lugeda, kui ka seal aset leidvale isikudraamale on hiljem lisandunud mingi autori tahtest sõltumatu romantika ja eksootika pitsers. See annab talle kindlasti midagi juurde, kuid samal ajal võtab ka ära. Aga see ideaal, mille poole seal kohati päris neurootilise ägedusega pürgitakse, on kindlasti paljudele lähedane ja armas: vaimsed kõrgused, igaviku helk, "peenoleku allikkarge tuli", kui väljenduda kirjaniku enda sõnadega.

Romaani sõnastuse suhtes võivad lugejat otsekohe vallata kaksipidised tunded. Raamatu kõige suurem vastuolu on tegelikult väga konkreetne ja õpet-

lik, see on vastuolu tema sisu ja vormi vahel. Ühelt poolt karm ja äärmuslik keskkond, tegelase nii füüsilised kui ka hingelised piinad, teiselt poolt lokkavalt ilukõneline, paiguti baroksete sagemetega tekst. "Kuradit..." iseloomustab silmanähtavalt paisutuslik vorm. Ilusatest sõnadest ja toretsevatest väljenditest seal puudu ei tule, mõnes lõigus vulisevad need imepärase melanhoalse kergusega justkui allikavesi, mis tahab üle uhta ka lugeja musta hinge.

Jah, see suur *macho*-melanhoolia võib oma intensiivsusega kaasa elama panna küll.

Jääb tõesti mulje, et Teder tunneb märkimisväärselt suurt rõõmu kõlavate lausete konstrueerimisest, ta ei koonerda eriti kujunditega ja muude suursuguste keeleviguritega. Kohati näib see küll rohkem täppisteadlase kui poeedi rõõm olevat. Vorm ongi ilmselt raamatu kõige kapriissem ja ka vaieldavam osa. Romaanist võiks välja kirjutada suure hulga karjuvalt ilusaid, aga ähmasse tähendusega ja isegi naeruväärsuse piiri peal olevaid lauseid, nagu järgmine, mitte küll kõige ilmekam näide: "Sest ainult seal, kus põles olematuks maine taak ja asine aru, sööstis tiivutu eimiskisse."

Seesuguse, maast mõni meeter lahti paatose võiks rahulikult Tedre väljenduslaadi isikupäraks lugeda, aga kahjuks ei pea autor igal pool valitud kõrgelennulisest stiilist sugugi kinni. Kohati lajatatakse lugejale vastu nägemist selges uulitsapoisi argoos – eriti kurb ärakukkumine tabab kirjutajat ja tema loo peategelast näiteks seal, kus on juttu viimase suhetest naistega. ("Kurat! Selle lehmaga ma küll enam ei

sahmi," sosistas Larats endale märtsis.") Naised on selles romaanis enamasti mingid rumalad tüütused, emandad või emased, kellega mehel aeg-ajalt tuleb oma ihuliste vajaduste rahuldamiseks läbi käia, aga kellest talle ei tule midagi head. Nad kipuvad teda "teki all käppi-ma" ja viinaravile viima. Naised vaid rüvetavad seda kõrgemat printsiipi, mille poole meie tegelane püüdleb. See, miks talle just niisugused naisolevused ette satuvad, jääb veel ühe taagana Laratsi paljukannatanud hingele. Need naised, kes mehele natukene rohkem tähendavad, jäävad väga illustratiivseks ja surevad paraku ruttu ära.

Stiililine ebaühtlus – või peaks seda nimetama hoiakuliseks ebaküpsuseks? – ja lõtvus vormis tõesti segab, eriti nendes paikades, kus rohkem targutatakse ja suuremat *action*'it taga ei ole.

Ehk ei tohiks olla liiga peenetundeline, sest niivõrd täisverelist ja valgustusliku ivaga lugu ühe lihtsa, ent õiglase meelega mehe elust rängal sovetiajal pole ma tegelikult enne lugema juhtunudki. Seal on sees stagnaaja ausa mehe kõigi võimaluste galerii, kogum arhetüüpseid tegevuskohti: vaimuhaigla, katlamaja, KGB uurimiskamber, Siber, vangla, metsaonn, autodafee. Seesugust "jutustust tõelisest inimesest", niivõrd ilmekat dissidendiromani vaevalt eesti kirjanduses niipea kirjutatakse. Silmaringi laiendamise huvides võiksid seda muude kirjandushuviliste kõrval lugeda näiteks endised parteibossid ja komso-molijuhid – et saada teada, mida nende võimuloleku ajal "kaevikuis" tehti, mõeldi ja tunti.

Romaani peategelane Larats Kannel (aeg-ajalt ma imetlen eesti kirjanike an-

net oma lugude kangelastele nimesid välja mõelda – justkui juhiks neid mingi eriline huumorisoon) teeb läbi kutselise teisitimõtleva kohustuslike kannatuste raja ja elab lisaks läbi suure perekondliku tragöödia. Üksikuna ja armastuseta ei näe ta enda elul enam mõtet olevat ja ta loobub elamast, pidulikult end suurel lõkkel põletades.

Missugune karm ja masohhistlik, aga krestomaatiline teekond! Kas peaks sellest tegema mingeid järeldusi?

Mõtlen, et kui stagnaaja lõppedes ja Eesti Vabariigi taassaabudes oleks totalitaarse surve all kannatanuid kuidagi alajaotustesse säetud ja kõige vapramatele dissidentidele mingeid aukraade ja medaleid jagatud, siis oleks Tedre raamatu kangelane kahtlemata postuum-selt kõrgeima autasu ära teeninud.

Peategelase vaevarikas elu on romaanis tegelikult muljetavaldavalt hästi kirja pandud ning võimalik, et ilma paksude värvideta oleks ka sündmustik mõneti kahvatumaks jäänud. Kirjanikud tunduvad hästi jämedates joontes üldse jagunevat kaheks: ühel pool asetsevad need, kes on suurepärased stilistid ja filosoofid, teisel pool aga on head jutustajad, sündmuste ja karakterite meisterlikud vahendajad. Vaid parimatele jagub mõlema omadusi.

Tarmo Teder paigutub ilmselt rohkem teise leeri. Ta on osav fabuleerija, mis sest, et teinekord mitte eriti vormitundlik. Kui veel pisut norida, siis stiili poolest näib ta romaan kuuluvat ei kuhugi mujale kui ärkamisaegsesse keeletraditsiooni. Imelikul kombel võiks sellest ajast talle tuua ka veidi spekulatiivse sisulise võrdluse – näib, et "Kurat kargas pähe" kujutab endast vaga Jenoveva lu-

gu ühes teises, kaasaegsemas ja töödeldumas variatsioonis. Jenoveva legend on eesti rahvale alati hästi meeldinud ja klapib ka kõne all oleva romaani peategelasele paralleeliks küll. Selleski loos on tegemist süütu inimese kannatustega värvikas ja lugeja kaastundele apelleerivas esituses, tema hingelise puhastumise ja lunastuse otsinguga. Mis sest, et probleemid olid isikuti pisut erinevad.

BARBI PILVRE

Mees on mees on mees

LII UNT. NEMAD ON VÕITJAD.

Kupar, Tallinn, 1995. 191 lk.

REET KUDU. VABADUS JA ARMASTUS. Faatum, Tallinn, 1994. 166 lk. (Faatumi romaanivõistlus.)

KATI MURUTAR. ABITU. Faatum, Tallinn, 1995. 238 lk. (Faatumi romaanivõistlus.)

Lii Undi, Reet Kudu ja Kati Murutari raamatuid võiks muidugi vaadelda kui naisromaane, kus naine balansseerib subjektsuse ja objektiksolemise vahel, rollides, mida valib ise ja mis talle bioloogia või ühiskonna normide poolt on peale surutud. Sel juhul tuleks aga taas korrata juba kuluma hakkavaid mõttekäike. Enne kui asuda kontseptsiooni juurde, millega tegelikult tahaksin kolm naisromaanide kokku võtta: mees kui naisugune eesti kolmes uues naisromaanis, lühidalt siiski mõned üldisemad tähelepanekud.

Kui Reet Kudu teeb katse kirjutada feministlikku romaani, defineerides feminismi kui karmi naisõiglust, siis

Kati Murutar lähtub biologismist, kus naine on enam-vähem sama mis emakas. Lii Undi Anu ühendab valutult mitu rolli: vaatleb irooniliselt ümbritsevat vaimuelu, kuid samas seisab, jalad maas, hea igapäevase leiva eest ning käitub kui naine muistegi, nähes võõraid armastuskirju oma mehe laual. Esiimesel paarikümnel leheküljel tundus Reet Kudu romaan paroodiana: esitatakse kaltsaknaisõiguslane, kes tahab vägisi vaimu panna ega hooli meestest. Ehkki Reet Kudu teos mõjus lõpuks nagu romaan-kuupuhastus, kus kogu saast heidetakse vaese lugeja ette, viib ta oma idee läbi, näidates, kuidas ühiskonna normid tapavad nii vabaduse kui armastuse. Ka Kati Murutar tõestab taas veenvalt, et viljakus on elu mõte. Mis puutub Lii Unti, siis tema ei tõesta midagi, vaid vaatleb ja mõtiskleb niisama.

Nüüd siis meestest neis kolmes romaanis, kus võiks ju selguda see, missugune on ettekujutus mehest Eestis aastatuhande lõpul: missugune on unelmate mees, missugused on normid, mis meest ühiskonnas ümbritsevad, mis on meestele lubatud ja mida neilt oodatakse naiskirjanike meelest. Reet Kudu esitab oma mehed väga kontrastselt ja paksudes värvides. Tal on kinnisidee, et eesti mehed on kesised, igavad ja lämmatavad kunstnikuhinge. Seevastu tuli hingelised välismaa mehed, antud juhul armeenlased, oskavad alles armastada. Nendes on kõik: elu ja vaimu, tuld, mis äratub ürgnaise ka kõige tuimemas feministis. "Vabaduse ja armastuse" Riina vabanebki kohe feministlikust kookonist, kui saabub õige mees – armeenia kunstnik Razmik.

Eesti mees Andrus, keda romaanis kujutatakse, vastab igapidi traditsioonilistele ettekujutustele edumehest, kes seob sportlasekarjääri oskuslikult äri, orgunnib viisasad ja oskab teisi trikke, mis eesti elus veel paar aastat tagasi olid edasijõudnud inimese tunnuseks. Igale eesti lapsevanemale oleks selline väimees nagu taeva kingitus. Abielusadasse purjetamist ootavad oma lennukalt tütrelt ka Riina vanemad, kuid kangelannat tuim ja asine mees, kes tagab talle turvalise argipäeva, ei inspireeri ega rahulda. Reet Kudu kirjeldatud mees on mõnes mõttes nii tüüpiline, et teda võiks pidada arhetüüpseks – mees kõige ürgsemas tähenduses: toitja, katja, kaitsja, Sõdur ja Kütt.

Li Undi Anu mees aga seevastu on suurkuju, suur vaimses mõttes ja ennekoike enda arvates. Ta viib läbi ennenägematut kunstiprojekti ning seetõttu teda maised asjad ei huvita. Kogu argielu on jäetud Anu õlgadele. Anu käibki nurisemata tööl, mida vaimuhiiglasest abikaasa tööks ei pea, ehkki sealt tuleb perekonna ainus raha. Anu mees Jaanus on meeslapse arhetüüp. Mees kui igavene mängur, riskija, kes ei saa kunagi "täiskasvanuks" ega võta vastutust ja kes seeläbi sunnib täiskasvanuks olema kõik teda ümbritsevad. Ühiskonnale istuvad sellised mees-lapsed hästi, elukauged geeniused, keda tuleb poputada, sest üks päev võivad nad korra saata midagi suurt. Nagu teada, liigitab ühiskondlik norm igasugused nais-lapsed seevastu nobedalt ja karmilt veidrike ja kõrvalekallete hulka.

Kui Kati Murutari naised esindavad kehastunud viljakusprintsipi, siis tasakaalu huvides tuleb samaga leppida ka

Murutari mees-minategelasel, kes, ehkki ärimees, on põhiliselt ikkagi hästifunktsioneeriv suguelund. Tema õnne tipp pole mitte hästiõnnestunud tehing börsil, vaid hetk, mil saab taas isaks.

Tundub, et mehe sellisele rollile – armuke ja isa – pole ühelgi eespoolnimetatud romaanide naispeategelasel midagi ette heita. Oma elu parimad hetked veedab "Vabaduse ja armastuse" Riina Razmikuga ekstaatiliselt hullates, mitte joonistades – vähemalt seda ei kirjeldata. Anu ei põgene Jaanuse juurest, ehkki tema Suur Mees on tõenäoliselt seotud mitmegi naisega – tõenäoliselt hoiab Anut kinni miski, mida pikemalt ei kirjeldata, ja see pole ainult kohusetunne.

Kolme romaani põhjal on eesti mehe tähtsaim roll niisiis funktsionaalne-bioloogiline, loodusest nii seotud. Ükskõik, kuidas üks või teine isend seda ei sublimeeriks – loominguusse, edusse, võimu.

JUHAN HABICHT

Eesti romaan – käin kui kurt ja pime...

KATI MURUTAR. ABITU. Faatum, Tallinn, 1995. 237 lk. (Faatumi romaanivõistlus.)

Mul on aegade jooksul – ja ma olen jõudnud läbi lugeda mitme romaani-võistluse avaldatud saagi – tekkinud mulje, et kuigi Eestis ilmub vahel ka väga häid romaane, siis ometi mitte nende võistluste kaudu. Äärmiselt harva on juba nimekad kirjanikud osaleda sõandanud – kuid just nende (Kallas,

Kiik) raamatud on meeles ka hiljem. Romaanivõistluse tüüpiliseks teoseks on oma eluloo kirjapanek. See võib olla tehtud kenasti ja värvikalt (ühe eksootilisemana meenub Tiks), olla paljulubavaks alguseks tulevasele kirjanuslikule karjäärile (viimastest aastakümnetest ei ole küll ühtegi näidet). Loomulikult on õige alustada tuttava aine kirjeldamisest, aga mingist üldistavast algest, mis lubaks pürgida tippkirjandusse, jääb siiski puudu. Ehk – ma ei tea kujutavast kunstist ühtegi kunstniku, kes oleks tuntuks saanud vaid autoportreedega. Kaunikesti mõttetu oleks siin nüüd arutama hakata, kus läheb piir eluloo ja üldistuse vahel, aga siiski: inimene võib teisele jutustada endaga juhtunust, kuid alles siis, kui see teine võtab vaevaks kuulnud omakorda edasi jutustada, on sündmus, intriig, elulugu vms ületanud lävepaku, mis lubab olla romaani aineks. (See oli nüüd väga "tagasi juurte juurde"-väide, eks ole, lausa kirjakeele-eelsesse aega....) Kuni inimestega juhtub midagi, millest nad üksteisele jutustavad, ei karda ma ka romaani kui žanri tuleviku pärast.

Nüüd siis Murutar ja "Abitu". Oleksin teadnud, et jälle romaani võistlus, poleks võtnud lugeda, aga mis siin kahetseda. Igatahes ei kirjuta autor endast ja seegi on hea märk.

On mees nimega Armo, kelle nimel kõike jutustatakse. Umbes neljakümne, ärimees. Mis äri ajab, seda me teada ei saa – öeldakse vaid, et laevad sõidavad, kaubad liiguvad, sadamasse on vaja ladu ehitada, vahel, kui ununeb töömehe tellida, tuleb endal kaste tõsta. Armo äri koosneb temast endast ja abilisest nimega Sämmi. Armol on naine Mirjam

(saab romaani käigus 36), kes varem oli kõrgel kohal linnavalitsuses (millise linna?), veidi enne romaani algust tegi aga autoga avarii ja jäi kurdiks ja pimedaks. (Meditatsiooniliselt kahtlemata huvitav kaasus.) Oletatavasti oli tegemist enesetapukatsega, põhjuseks mehe truudusetus. Armol ja Mirjamil on poeg Gregor (saab 16), kes ilmselt käib koolis ja selle kõrvalt ka kunsti õppimas. Mõningane roll on veel Silvil, kes on Armo armuke ja äripartner.

Romaan algab sellest, et Mirjam saabub haiglast koju, Armo on stressis, sellest ülesaamiseks joob ja elab aktiivset suguelu Silviga. Mõnikümne lehekülge füsioloogilisi kirjeldusi tekitasid vaid kahtlusi edasilugemise mõttekuses. (Tõsi, mullu pani kohalik arvutiajakiri, analüüsides trükivigu mu erialases artiklis, kahtluse alla mu seksuaalse võimekuse, nii et kust mina neid asju ikka tean...) Liialdatult "mehise" tekstiosa järel tekib pööre, Armo hakkab mõtlema kleidimoodidele ja muule naiselikule. Otsustab siiski Mirjamiga edasi elada ja uuesti naise usalduse võita. Romaani lõpus selgub, et Mirjam saab lapse. Tore muidugi, vähemalt pole kogu seksuaalne energia tühja läinud. Raamatus kirjeldatud aja jooksul midagi olulist ei juhtu, kujutatud on vahemikku kahe draama vahel – enesetapukatse, ja ega kurdil ning pimedal emal lapsega kerge saa olema. (Jääb vaid loota, et Mirjam sünnitamisel sureb ja Armo leiab naise, kes lapse eest hoolt suudaks kanda.)

Millegipärast tuli pähe, et poleks ju raske olnud kogu olmelist pudi-padi siduda. Võtta mingi Armo ja Silvi ühine projekt, näidata, kuidas ärihaid ühisest seksist hoolimata – või just suhete lah-

tudes – üksteisel nahka üle kõrvade tõmbavad. Oleks olnud side reaalse maailmaga ja malbe Mirjami kuju poleks sellest vähem mõjusaks muutunud. Aga muidugi oleks see olnud hoopis teine romaan, võibolla tunduks see võimalus autorile liiga odav ja lihtne...

Hästi, võib ju olla ka psühholoogiline romaan, milles ei peagi midagi juhtuma, jälgitakse mõttemaailma ja hingeliigutusi. Ent mingit motivatsiooni ja eesmärgistatud käitumist – mis antud juhul puuduvad – eeldaks ka sellelt. Teiseks, maailmakirjandusest võib küll leida näiteid, kus autor vastassoole ainuomaseid füsioloogilisi talitlusi kirjeldada suudab (Marguerite Yourcenar ehk, kui naiskirjanikele mõelda), kuid pahatihti ei anna pingutused, mida taoline sisseelamine kahtlemata nõuab, ometi veenvaid tagajärgi.

Puänt on veel avamata. Selgub, et Armo nimel kirjapandu on tegelikult Mirjami looming. See seletab mõndagi – eriti mis puutub kleitidesse-värvidesse-ehetesse meestegelase mõtetes. Ent tekitab samas uusi arusaamatusi, sest kurdi ja pimedana ei saa Mirjam kõige kirjeldatuga kursis olla. Ja peab see vast fantaasia olema, mis paneb Gregori endise tüdruk-sõbra kokku elama mehega, keda Mirjamil on võimalik tajuda vaid kaminameistrina – varustades mehe lisaks veel retsidivistiminevikuga. Puändi ilmnemine võiks sundida raamatut uuesti lugema, jälgimaks, mida Mirjam arvas Armot arvavat, mis võis olla selle põhjuseks, mis võis reaalselt juhtuda jne – paraku on romaan selleks liiga igav ja juba ükski lugemiskord tundus pisut liiast olevat.

Muidugi on raamatus ka õnnestumi-

si, varaküps Gregor on päris meeldiv tegelane ja ega koeralgi viga ole. Diaalooigid on reeglina hoogsad ja täpsed, mõned sõnamängud on vaieldamatult andekad jne.

Ei hakkagi varjama esmast põhjust, mis raamatu mulle vastumeelseks tegi. Olen täiesti veendunud, et kuni ei ohustata kaaskodanikke, on inimestel õigus ükski, kaks või mitmekesi seksuaalset rahuldust otsida just nii, nagu neile mõnus tundub. Ainult et mul on õigus mitte teada, kuidas just nad seda teevad. Ka reaalses maailmas on mul lihtsam lugu pidada neist, kes oma seksuaalharjumusi liigselt ei afišeeri. Seksuaalakti käigus on inimene mitte ainult kaitsetu ja abitu, vaid enamasti ka naeruväärne... Muidugi on võimalik, et kogu romaan ongi paroodia, ainult et millele?

Tehnilistest viperustest: ô-de muutmise õ-deks oleks arvutil võtnud maksimaaalselt minuti, koera nimeks on kord Šeff, kord Sheff, Ferrari kirjutatakse i-ga.

Alustasin romaanivõistlusest ja lõpetan samal teemal. Nõuk. võimu tingimustes oli kirjandus eneseteostusvõimaluseks teatud hulgale vaimsele potentsiaalile. Muutunud oludes leiab see potentsiaal (ma ei räägi konkreetsetest nimedest) rakendust äris, poliitikas, diplomaatias jne – mis on asjade loomulik käik. Mis siit järeldub? Esiteks: kui varem kirjutati Eestis üks (vähemalt kohalikus mastaabis) väga hea romaan viie aasta kohta, siis nüüd on see periood ilmselt pikenenud. Teiseks: kuna puuduvad oluliselt paremad teosed, kajastab romaanivõistlus adekvaatsemalt eesti romaani üldist taset. Võimalik, et see ongi juba nii. Võimalik – arvestades

romaanivõistlusel esinenud autoreid ja toetudes ajakirjanduses ilmunud katkenditele – et "Abitu" ongi parim, mis selles vallas pakkuda on. Tahaks lihtsalt loota, et "Abitu" läbiv kujund ei hakka

VIGADE PARANDUS

Tehniline äpardus on Kalevi Kulli arvustusest H.D.Thoreau "Waldenile" *Vikerkaare* läinudaastases kaksiknumbris 9/10 röövinud mitu rida. Lk 154 viimane lõik pidanuks kõlama nii: "Eestis pole diskussioonid elu ülimate väärtuste üle eriti populaarsed. Filosoofilisest eetikast vist polegi trükitud pikemat arutlust üheltki eestlaselt. Seega pole eesti kultuuril mingit lootust suurte hulka sattuda ehk suureks saada."

Kajar Pruul kahetset küht eksitavat näpuviga oma artiklis "Etnosümbolism ja etnofuturism (nr 12): lk 59:2. veeru

iseloomustama kogu meie romaani-kunsti. Ehk: ümbritseva suhtes kurt ja pime, süüvinud vaid iseenda mitte eriti rikkasse sisemaailma.

alt 9. reas "septembri", p.o "augusti", lk 60 1. veeru alt 20. reas "Etnosümbolismi jaoks..." p.o "Etnofuturismi jaoks".

NB!

VIKERKAART SAAB JÄRGMISEKS KVARTALIKS VÕI KA AASTA LÕPUNI TELLIDA KUNI 15. MÄRTSINI KÕIGIST TELLIMISPUNKTIDEST.

"VIKERKAARE"
varasemaid numbreid
saate osta "Vikerkaare"
toimetusest

Voorimehe tänav 9.

Vanematest

"Vikerkaare"

aastakäikudest on
saadaval:

1987 1,2,5,9,10,11

1988 11,12

1989 1-12

1990 1-12

1991 1-12

1992 2,3,5,6,7,10-12

1993 1-5, 11

1994 2-4, 10,12

1995 2-4, 8-12

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 60 13 18.

Marika Mikli 60 12 86.

Kajar Pruul 60 12 86.

(Tartus teisip reedeni kell 14-16 431 373).

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu m.nt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn.

"Vikerkaar" nr. 1-2/1996.

Hind 16 krooni.

Vikerkaar

1-2/1996

